

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 10 / Sayı: 29
ISSN: 2667-4866

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2667-4866

MAYIS 2023

Cilt:10 Sayı:29

KURUCU FOUNDER

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

EDİTÖR EDITOR

Prof. Dr. Ali DEĞİRMENDERELİ

ALAN EDİTÖRLERİ FIELD EDITORS

İLETİŞİM VE MEDYA COMMUNICATION AND MEDIA

Prof. Dr. Sibel Serpil AYDOS

Prof. Dr. Ayşe Elif EMRE KAYA

KAMU VE ÖZEL HUKUK PUBLIC AND PRIVATE LAW

Prof. Dr. Mehmet ÖZDAMAR

Doç. Dr. Ali İbrahim AKKUTAY

İKTİSADİ, İDARİ VE SİYASİ BİLİMLER ECONOMIC, ADMINISTRATIVE AND POLITICAL SCIENCES

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL

İLAHİYAT DIVINITY

Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN

Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

TİCARET VE TURİZM COMMERCE AND TOURISM

Prof. Dr. Fügen ÖZKAYA

Prof. Dr. Ramazan Pars ŞAHBAZ

DİL, EDEBİYAT VE SOSYAL BİLİMLER LANGUAGE, LITERATURE AND SOCIAL SCIENCES

Prof. Dr. Erdal AKSOY

Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU

EDİTÖR YARDIMCILARI EDITOR ASSISTANTS

Arş.Gör. Gülşah ALTUĞ

Arş.Gör. Kadirhan ÖZDEMİR

DİZGİ TYPOGRAPHIC/LAYOUT

Bil.İşlt. Emre Can ÇOBAN

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA VE HABERLEŞME

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Emniyet Mahallesi, Abant Sokak No: 10/2 E Blok Kat:7 Yenimahalle/Ankara

Tel: (0312) 202 8303

asbider@hbv.edu.tr

İNDEKS BİLGİSİ

Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİDER)

EBSCO ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DANIŞMA KURULU INFORMATION BOARD

Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Fatma EROL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AKSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Hafez ABDO	Sheffield Hallam University
Prof. Dr. Halil Rahman ACAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit COŞKUN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Işıl ÖZYILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet VURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ACAR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat TOSUN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özden YALÇIN KAYA ALKAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tülen SANER	Yakın Doğu Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet BARBAK	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim AKKUTAY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Efe EFEOĞLU	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Ioannis KARRAS	Ionian University
Doç. Dr. Ahmet Hulusi AKKAŞ	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru AK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ FURTUNA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel KAYNAKCI	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nevfel BOZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

Berkant AKKUŞ

111-122

COMMAND ACCOUNTABILITY FOR AI WEAPON SYSTEMS IN THE LAW OF ARMED CONFLICT

Silahlı Çatışma Hukukunda Yapay Zeka Silah Sistemleri İçin Komuta Sorumluluğu

Deniz ŞAHİN

123-132

HİDROTERÖRİZM: SU KAYNAKLARINA YÖNELİK TEHDİT

Hydroterrorism: Threat to Water Resources

Hülya AĞIN HAYKIR, Aliye USLU ÜSTTEN

133-144

DİVAN EDEBİYATINDAKİ GÜZELLİK ANLAYIŞI İLE LİSE ÖĞRENCİLERİNİN GÜZELLİK ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

A Comparative Examination of the Approach of Beauty in Divan Literature and the Approach of Beauty of High School Students

Serpil SOYDAN

145-168

NEVÂDİRÜ'Ş-ŞEBÂB'TA ÇİÇEKLERİN ANLAMI

Meaning of Flowers in Nevâdirü'ş-Şebâb

Feston HAJDINI, Tekin AVANER

169-177

A REVIEW ON INDEPENDENT REGULATORY AUTHORITIES IN KOSOVA AND CURRENT DEVELOPMENTS

Kosova'daki Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Güncel Gelişmeler Üzerine Bir İnceleme

Bengüsu ÇETİN

178-205

XIX. YÜZYILDA BİR DİVAN ŞAİRİ RECÂÎ-ZÂDE AHMED CEVDET'İN DİVANÇE'Sİ

A Divan Poet in the XIXth Century Recâî-zâde Ahmed Cevdet's Divançe

Zeynep Safiye BAKİ NALCIOĞLU

206-217

MÜZELER DEĞİŞİYOR: MÜZECİLİKTE YENİ YAKLAŞIMLAR

Museums are Changing: New Approaches in Museology

Fatih ÇELİK, Nazlı YÜCEL BATMAZ

218-230

TÜRKİYE'DE GÖÇ YÖNETİMİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ

The Role of Non-Governmental Organizations in Migration Administration in Türkiye

COMMAND ACCOUNTABILITY FOR AI WEAPON SYSTEMS IN THE LAW OF ARMED CONFLICT***Silahlı Çatışma Hukukunda Yapay Zeka Silah Sistemleri İçin Komuta Sorumluluğu**Berkant AKKUŞ¹**ABSTRACT**

Autonomous weapon systems can select and engage targets without meaningful human intervention. In light of developments in artificial intelligence and machine learning technology, autonomous weapon systems are likely to become a central feature of today's armed conflicts. Who is responsible when autonomous weapons systems commit a war crime is still being debated. In this article, to whom responsibility should be attributed will be examined in the context of command responsibility. Autonomous weapon systems destroy the chain of command in line with their ability to make decisions on their own. While the commander is expected to discipline his troops, to what extent will it be possible for autonomous systems consisting of algorithms. Military discipline systems prescribe punitive measures to ensure that the rules are followed. But artificial intelligence cannot be punished therefore it will not be able to respond to disciplinary actions. There are two main research questions that will be examined in this article. Because of systems that can make their own decisions through autonomy and artificial intelligence, when can a reasonable commander knew or should have known that an autonomous weapon system is about to commit a crime? What necessary and reasonable measures should commanders take to carry out their preventive duties? The concept of command responsibility regulates the relationship between human commanders and their subordinates. In the Rome statute, the commander is the person who exercises authority over military activities, but the commanders and subordinates are always considered human beings therefore the concept of command responsibility should be interpreted in light of the new developments in military technology.

Keywords: Autonomous weapon systems, artificial intelligence, command responsibility.

ÖZET

Uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku uyarınca, bireyler işledikleri tüm savaş suçlarından cezai olarak sorumludur. Otonom silah sistemleri tarafından işlenen savaş suçlarından kimin sorumlu tutulabileceği ise belirsizdir. Silah sistemlerinde yapay zekanın kullanılması; operasyonel kuvvetlerin savaş ortamını anlamak, hedefleri belirlemek, izlemek ve seçmek, onları en uygun etkilerle yok etmek için sensörleri birleştirme yeteneğini geliştirir. Yapay zekanın ölüm zincirini kapatmaya yardımcı olma potansiyeli, insanların kararları ile makinelerin eylemleri arasında hesap verebilirlikte bir boşluk yarattığı ve insanların artık silahlı çatışmalar sırasında alınan kararlardan sorumlu olmadığı endişesini artırdı. Bu çalışma, askeri komutanın tüm savaş yöntem ve araçlarının kullanılmasından her zaman doğrudan ve bireysel olarak sorumlu olduğu için bir boşluk olmadığını göstermektedir. Komutanın askeri sorumluluğu savaş alanını kaplar. Bu sorumluluk, yapay zeka silah sistemlerinin kullanımını da dahil olmak üzere savaşta kullanılan kuvvet yapısına, silah sistemlerine ve taktiklere bağlıdır. Askeri hesap verebilirlik, askeri görevin temelidir ve silahlı çatışma hukukuna veya uluslararası insancıl hukuka uymaya ilişkin yasal yükümlülüğü içerir. Komutan, üstü askeri, sivil liderlere karşı sorumludur ve uluslararası ceza hukuku da dahil olmak üzere askeri düzen ve disiplin yoluyla uygulanan siyasi, kurumsal ve yasal yaptırımlara tabidir. Komutanın doğrudan ve bireysel sorumluluğu doktrini, üst düzey askeri liderlerin, otonom silah sistemlerinin gözetimi, seçimi ve kullanımı dahil olmak üzere hukuk ve liderlik ihlallerinden sorumlu olmasını sağlar. Bu makale, yapay zekanın kullanıldığı otonom silah sistemlerinin, komuta sorumluluğunda yarattığı problemleri inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Otonom silah sistemleri, yapay zekâ, komuta sorumluluğu.

1. ORCID: 0000-0001-6652-2512

1. Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, berkantakkus91@gmail.com

*AKKUŞ, B. (2023). "Command Accountability for AI Weapon Systems in the Law of Armed Conflict". *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.29, s.111-122.

Makale Geliş Tarihi: 16 Temmuz 2022 Kabul Tarihi: 29 Mart 2023

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Dolaylı sorumluluk olarak da bilinen komuta sorumluluğu, Uluslararası ceza hukukunun bir askeri komutanı veya bir sivil üstü cezai olarak sorumlu tutma olasılığını sunan bir dalıdır. Suçlu bir eylemde bulunan astı, engellerken veya cezalandırırken, üstünün makul önlemleri almadığı tespit edilirse potansiyel olarak ortaya çıkabilir. Bunun nedeni üstün, bağlı olanların eylemleri üzerinde etkin bir kontrole sahip olması ve bu nedenle, astlarından birinin suç işlediğini öğrenir öğrenmez, bu konuda harekete geçme görevidir. Komuta sorumluluğu, görevi ihmalen üstün sorumlu tutulacağını belirten Prosecutor v Halilović davasında tartışılmıştır. Roma Statüsü'nün 28. Maddesi, komutan ve diğer üstlerin sorumluluğuna ilişkin bir hüküm getirmektedir. Bir askeri komutan veya askeri komutan olarak fiilen hareket eden bir kişi, mahkemenin yargı yetkisine giren suçlardan, kendi etkin komuta ve kontrolü veya duruma göre etkin yetki ve kontrolü altındaki kuvvetler tarafından işlenen suçlardan, bu tür güçler üzerinde düzgün bir şekilde kontrol sağlayamamasının bir sonucu olarak, cezai olarak sorumlu olacaktır. Burada tartışılan hesap verme sorumluluğu; üstün, kuvvetlerin bu tür suçları işlediğini veya işlemek üzere olduğunu bilmesi veya bunların işlenmesini önlemek, bastırmak için gerekli ve makul tüm önlemleri almamış olması durumunda devreye girer. Bu düzeyde bir sorumluluk için önemli bir husus, taraflar arasında bir üst ve ast ilişkisi olduğunun kanıtlanması gerektiği gerçeği olacaktır. Bu kanıtlanmazsa, gerekli unsurlar yerine getirilemez ve üstün cezai sorumluluğu ortadan kalkar.

Silah olmaları ve dolayısıyla askerlere astlara benzer bir bağlamda işlev görmeleri nedeniyle, otonom silah sistemlerinin üstlerin sorumluluğunu tetiklemek için potansiyel nedenleri olduğu tartışılabilir. Silah sistemi tamamen otonomsa, hedef seçimi ve bir tehditle etkileşime girmeye ilgili olarak, kendi bağımsız kararlarını ve yargılarını verme konusunda belirli bir yeteneğe sahiptir. Üstün emirlerinden bağımsız olarak çalışabilmeleri için özel olarak tasarlanmış gelişmiş teknolojiye sahiptir. Üstün doğrudan komutası altında değillerse, üstlerin komuta sorumluluk doktrinini tetikleyecek uygun bilgi düzeyine yakın herhangi bir yerde olmasını beklemek mantıksız olacaktır. Otonom silah sistemleri teknolojisinin karar verme hızının, üstlerin, astların böyle bir suç işlemek üzere olduğunu ve daha sonra onları komuta sorumluluğuna tabi kılabileceklerini öngörmelerini neredeyse imkânsız kılacağı da iddia edilebilir.

Robotun harekete geçmeden önce kararını komutana iletebildiğini düşünürsek, bu teorik olarak komutanın yaklaşmakta olan suç eylemi hakkında yeterli bilgiye sahip olacağı ve dolayısıyla sorumlu tutulabileceği anlamına gelir. Bu durum yalnızca bir döngüdeki insan sistemi durumunda mümkündür, ancak sistem tamamen otonom olsaydı, bir üstle iletişimde çarpıcı bir azalma olurdu. Onaya gerek kalmadan hareketler yapılabilir ve kararlar olumsuz olurdu. Ayrıca, bir komutanın soruşturma yapabilmesi için bilgilere sahip olması gerektiği, bu bilgileri almadan, ihmal nedeniyle bilgi edinmemesinden sorumlu tutulamayacağı tespit edilmiştir. Prosecutor v Strugar davasında, belirli bir astın geçmişteki suçlarına ilişkin bilgisinin yeterli bilgi oluşturabileceği, bu nedenle üstü, söz konusu astın gelecekte cezai fiiller işleyebileceği konusunda yeterli bilgiye sahip olacağından, komuta sorumluluğunun manevi unsuru yerine getirilecektir.

Otonom silah sistemleri tarafından işlenen geçmiş yasa dışı eylemler için eşinin ne olduğu konusu belirsizdir. Otonom silah sistemler teknolojisi öncelikle yardımcı amacıyla geliştirilmiştir ve uyarlanabilirliği nedeniyle bu teknolojinin yerleştirilebileceği farklı senaryolar ve atanabileceği farklı görevler vardır. Otonom robotların uluslararası hukuku ihlal eden bir davranışta bulunduğu bir durumu ele alırsak, bu davranışın, o türden tüm robotlara ve aynı programlamaya uygulanabilen geçmişteki yasa dışı bir eylem için emsal teşkil ettiğini veya aynı programlamaya sahip olduğunu varsayabiliriz. Belirli bir algoritmanın, savaşanları hedef alacakları anlamına gelen bir otonom robot modeline programlandığı bir senaryo tasarlayabiliriz ancak bunlardan biri sivilleri savaşan olarak karıştırır, sivilleri öldürebilir. Bu senaryo gerçeğe dönüşme yeteneğine sahiptir.

Otonom silah sistemleri teknolojisi hızla ilerleyen doğası gereği karmaşıktır, teoride, komutanın otonom robotun yakında bir suç eylemi gerçekleştireceğini fark edebilmesi için, programlamasının doğası ve sunduğu otonomi düzeyi nedeniyle derinlemesine bir teknolojik anlayışa sahip olması gerekir. Bunun mantıksız olduğu kadar gerçekçi de olmadığı tartışılabilir, çünkü komutanın sorumluluktan bir şekilde kaçınması muhtemel görünüyor. Otonom silah sistemlerinde hızlı karar verme konusu, komuta sorumluluğunun uygulanabilir olması için bir ast üzerinde etkili bir kontrolün olması gerektiği kavramıyla da bağlantılıdır. Prosecutor v Delalicet al davasındaki karara göre, etkili kontrol özellikle suç davranışı önleme veya cezalandırmaya yönelik maddi yetenekten gelir. Otonom silah sistemlerinin cezalandırılması sadece anlamsız değil, aynı zamanda oldukça imkânsızdır. Otonom sistemlerin öngörülemezliği, etkili kontrolün uygulanmasının sorgulanabilir olmasına katkıda bulunur. Öngörülemezlik

örnekleri, siber müdahaleler, programlama hataları ve otonom silah sistemlerinin makine öğrenmesini kullanması olabilir. Bu durumlardan biri meydana gelirse, komutanın müdahale etme ve saldırıyı durdurma yeteneği azalır ve bu da etkin kontrolün yerinde olmadığını gösterir.

Komuta sorumluluğunun uygulanmasının, yetersiz bilgi ve etkin kontrol eksikliği etrafında dönen sayısız sorunla karşı karşıya kalacağı ve sonuç olarak komuta sorumluluğunun izlenmesi, gerçekçi olmayan bir sorumluluk biçimi olacağı sonucuna varılabilir.

INTRODUCTION

Over time, the nature of war has significantly changed. Whilst warfighting once marked a clash between states and was typically conducted away from densely populated areas, non-state conflict is ever more dominant, and non-combatants are becoming ever more involved in clashes, whether willingly or otherwise. As a result, or sometimes as a direct cause of these shifts, the ways and means of war have also taken on a new form (Anderson, 2009:344). The laws of armed conflict (LOAC) have also evolved, with the prominence of international criminal law (ICL) marking one of the most notable outcomes:

“Since the laws of war are for the most part still premised on the concept of classic international armed conflict, it proved difficult to fit this law into modern war crimes trials dealing with crimes committed during non-international armed conflicts. The criminal law process has therefore updated the laws of war. The international criminal judge has brought the realities of modern warfare into line with the purpose of the laws of war the prevention of unnecessary suffering and the enforcement of fair play. (van Sliedregt, 2012:3)”

This article will examine the impact of autonomous systems as one of the latest wartime developments, and the impact of their technological advances. On this subject, there are two key considerations to be made. The first is whether or not an autonomous weapon system would jeopardise the ICC’s powers of prosecution when considering offences defined by the Rome Statute. Most importantly, the necessary mens rea requirements will be difficult to prove when a highly autonomous weapon system is considered at fault. Secondly, it is important to examine how to address such an issue. This article will consider the option of adjusting the mental element (mens rea) requirements and attributing accountability to the autonomous weapon systems’ (AWS) commander. There are plenty of possible actors to whom responsibility can be attributed for violations committed by a fully autonomous weapon. Individuals involved in the development and deployment of fully autonomous weapon systems, such as software programmers, hardware manufacturers and vendors, political leaders, military commanders, and their subordinates, may be held responsible for violations of IHL or international human rights law. However, in the context of international law, the main addressees of IHL rules are the planners or executors of military activities (Güneysu, 2022:12). For this reason, this article solely focuses on command responsibility under international law.

1. Liability and Autonomous Weapon Systems

As technology advances, so too does the debate around the use of AWS. In this section, this work will address the concept of criminal liability and its application to the world of AWS.

Academics have approached AWS and criminal liability from a plethora of angles. At one end of the spectrum, studies have suggested that humans should be accountable for every single action of an AWS, whether legal or illegal. This approach considers AWS to be deterministic, owing to the fact that they are a human creation. As such, it considers that AWS are unable to exceed the expectations or intelligence of their human creators (Schmitt, 2013:4). At the other end of the scale, research has suggested that it would be dangerous to attribute complete responsibility for an AWS’s actions to its human creators or operators, as their autonomy creates a level of unpredictability and lack of control (Human Rights Watch, 2014). Others consider it too difficult to attribute criminal liability to an AWS, suggesting instead that a utilitarian approach would be more appropriate, assigning collective responsibility to the state (Hammond, 2014).

This last view, as supported by Waxman and Anderson, appears to be the most dangerous. It supports a repeat of past performances where wartime actions have relied entirely on a regime of state liability. Further, it represents a total regression in terms of the movement towards individual liability, initiated during the Nuremberg Trials after WWII. This movement remains important today and has been instrumental in recent tribunals and courts, including the ICC,

ICTR, and ICTY (Anderson & Waxman, 2013:6). Before considering this position in further detail, it is first prudent to describe the technology behind AWS and its relationship with ICL. For the most part, an autonomous system is able to conduct its specified tasks without any human interaction. It can identify circumstances, make relevant decisions, and act upon them without the need for human intervention.

According to Scharre and Horowitz, autonomy has a different meaning in the context of each of the specific actions listed above. The pair believe autonomy to mean the level of control exercised by humans over an AWS's decision-making. That is to say, autonomy measures whether or not humans are actively involved in a system's decision-making process (known as the man in the loop), merely supervise it (known as the man on the loop), or have no involvement at all (known as the man out of the loop) (Horowitz, 2016:85). In the case of an AWS's actions, the pair measure autonomy in terms of a system's ability to execute an action that its programmers could not directly predict. Otherwise put, this considers the foreseeability of an AWS's behaviour. When considering the most advanced systems, AI and machine learning negate the predictability of, and human control over, such system's actions. Whilst machine-learning may generate a better result than human operators for instance IBM's Watson won Jeopardy! and correctly diagnosed cancer, it offers no form of a black box, allowing humans to examine the causal logic for certain results or to foresee the outcome (Scharre & Horowitz, 2015:9).

Considering international criminal law and individual criminal liability, the Prosecutor v. Furundzija International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) specified that the accused needs a criminal intent (*mens rea*) by way of "knowledge that the accomplice's action will assist the perpetrator in the commission of the crime" (Prosecutor v Furundžija, 1998:245). If there were no malice in the programming of an AWS, it would not be possible to demonstrate sufficient criminal intent where a programmer was unable to predict an AWS's actions. Further, when the concept of command responsibility is considered in greater detail, the ICTY in Prosecutor v. Delalic (Celebici) specified that the requisite *actus reus* would be effective control "...material ability to prevent and punish the commission of these offences" (Prosecutor v Mucić, 1998:377). In Prosecutor v. Halilovic, the court explained the necessary *mens rea* as being the understanding of, or belief of knowing about, a crime (Prosecutor v. Halilovic, 2005:54). It is improbable that a commander could be considered criminally responsible for failing to *ex ante* prevent or *ex post facto* punish an AWS if they had no material ability to do so.

These issues of individual liability have already been examined in the context of AWS, with Waxman and Anderson recognising but downplaying their relevance. According to the pair, state liability is a more appropriate model, with it being more traditionally compliant with ICL. Further, they suggest that society should not necessarily sacrifice any potential gains offered by AWS, simply on account of a lack of human accountability (Anderson, Reisner, & Waxman, 2014: 399). Whilst, much like any utilitarian argument, their claims may appear encouraging, they are impractical in both a legal and political sense. Furthermore, they disregard the important post-WWII shift towards individual criminal liability.

In accordance with Art. 43 of Additional Protocol I, states are only accountable for attributable illegal actions performed by their military personnel. As such, no offence committed by an AWS would result in direct state liability. Further, since commanders would be unable to foresee or fully control an AWS's actions in the battlespace, states would not be in a position to assume liability by proxy.

Furthermore, it would be impractical for states to be held responsible for the actions of their AWS on the international stage. This would be particularly relevant for the five nations which hold veto powers in the U.N. Security Council. The lack of effective international establishments and political considerations already negate such possibilities, and would continue to do so (Trahan, 2020:51). This can be seen clearly in the example of Russia's annexation of Crimea. Furthermore, in terms of the use of AWS in the near future, these five nations are most likely to be at the helm.

Post-war years have seen a notable shift towards individual criminal liability. Such an approach was born at the Nuremberg and Tokyo Trials, during which Nazi and Japanese officials were tried for WWII war crimes. This movement later saw the birth of a number of other one-off trials, including the ICTY and ICTR's conviction of individuals for crimes against humanity, war crimes, and genocide during the 1990s Balkan Crisis and in Rwanda in 1994.

In more recent times, this movement has seen the birth of the ICC, the (first permanent) International Criminal Court. The ICC's purpose is to hold perpetrators to account and to prevent the reoccurrence of criminal acts. The institutional

power, case selection, and effectiveness of the ICC are, however, widely criticised (Badar & Porro, 2015:665). Nonetheless, its creation at the turn of the century, and prompt support from key state actors including the UK, USA, and Israel of which a number went on to withdraw their support, highlighted that the leaning towards individual liability was still very present.

Complete reliance on state liability for the guidance and mitigation of an AWS's forecast shortcomings would be both impractical and counterproductive. Notwithstanding the solutions available for AWS, such an approach would go against the principles of ICL and hamper its current progression. According to Sparrow, "it is a fundamental condition of fighting a just war that someone may be held responsible for the deaths of enemies killed in the course of it." (Sparrow, 2007:67) Thus, when considering any crime committed by AWS, all future solutions, be they technological, political or legal, should endeavour to support the attribution of criminal liability at both a state and individual level.

2. Understanding Autonomous Technology

First and foremost, it is important to understand autonomous technologies and the responsibility gap. A typical image conjured up by proponents of this gap sees a military commander authorise the use of an AWS in theatre. That AWS then goes on to use lethal force in such a way that its actions, if performed by a human soldier, would be considered illegal, or a violation of LOAC.

This scenario presents two liability gaps. The first exists between the system and the outcome of its actions. This results from the fact that the system cannot be held legally responsible for its actions. One day, it could be possible that such a system would be considered to have sufficient moral agency to be culpable. However, this is a possibility in the distant future and could prove altogether impossible. The second gap exists between the system's actions and its commander. This results from a normative separation between the commander's authorisations and the resulting actions of the AWS. Arguably, in this instance, the AWS's actions were not predictable by the commander, or the AWS acted outside of the commander's orders or control. As such, the commander cannot be justly held accountable for the system's behaviour. The key question that arises from these gaps is: what does autonomy mean in the context of these technologies? There are two alternative views. The first presents system autonomy as strong autonomy, equivalent to that of humans.

Strong system autonomy: A technological system is considered to be strongly autonomous when it can act based on its own internal reasoning and previous experience. If the system possesses this level of autonomy, it is, in theory, a moral agent. It could, however, have a number of deficiencies that render it an irresponsible moral agent. The responsibility gap between a commander and such a robot is akin to the responsibility gap between two humans. An alternative argument disagrees with this approach, claiming that the term autonomous, when used to describe technologies, has a unique and non-analogous meaning (Hoven & Santoni de Sio, 2018).

Emergent system autonomy: A technological system is considered to be emergently autonomous when it acts according to its sensory data and according to probability-based reasoning that it uses for machine learning and fault correction. This sensory data can be unpredictable. Such a mode of autonomy is more relevant to its dynamic abilities than to its moral-based decision-making and free will. A system can be considered autonomous if it is deployed in a range of areas and is able to adapt and respond to the specifics of each environment (Marra & McNeil, 2013:61). Because the behaviour of such systems is unpredictable, emergent autonomy produces a responsibility gap. This work examines legal doctrines that would allow for this gap to be bridged, regardless of the level of autonomy given to the system.

2.1. Strong Autonomy: Bridging the Gap

Consider a strongly autonomous system. This strong autonomy does not mean that the deploying commander is not accountable for the system's action. This issue has long been addressed by the courts. As a result, two defined doctrines have emerged. The first is called innocent agency or perpetration. The second is called command responsibility.

Innocent agency or perpetration is, perhaps, a less familiar concept. It considers a situation in which one individual, the principal, employs another individual, or as will be shown, a human-led organisation, to perform an illegal act

for them (Williams, 1992:291). Consider a situation in which a woman has grown tired of her husband and decides to poison him. She does not, however, want to give him the poison herself. As such, she elects to combine the poison with sugar and asks her young son to add sugar to his father's tea. The child adds the sugar and, unbeknown to him, the poison, to the tea.

In this scenario, the wife has employed another individual to perform an illegal act for her. Evidently, the second individual is innocent of the crime. As the son was unaware of the criminal act, it would be unjust to hold him accountable for the crime. If the wife has hired a hitman to commit the crime, it would be appropriate to hold the second individual accountable. Under common law, the wife can be held liable for the crime, according to the innocent agency. The innocent agency exists when an individual uses another individual, who has some form of incapacity for responsibility, to commit a crime for them. Classic examples include those who exploit ignorant, juvenile, or mentally unwell individuals.

Further, there is the legal notion of perpetration which means the act of committing a crime. Perpetration applies in cases where an individual, or indirect perpetrator, uses another individual, or direct perpetrator, to perform an illegal act for them. In such cases, the direct perpetrator is used as an instrument of crime. As such, the direct perpetrator must, in some way, be at a deficit to the indirect perpetrator. Section 25 of the German Criminal Code details the scope of perpetration and contains some interesting elements. The indirect perpetrator has acted hegemony and dominates the direct perpetrator's will (Bohlander, 2009).

This can happen in three distinct ways. The first is coercion. The second is the use of a mistake by the direct perpetrator. The third is control over an organisation (Jain, 2013:831). This final method is of particular interest as it proposes a scenario in which a perpetrator employs a bureaucratic organisation to fulfil their aims. Further, Article 25 of the Rome Statute acknowledges perpetration, and the ICC covers perpetration via an organisation.

How, then, does this doctrine relate to lethal autonomous weapon systems and the responsibility gap? The answer appears obvious. If such systems have strong autonomy but also are deficient in such a way that they cannot act morally, they are effectively akin to innocent agents or direct perpetrators. According to the doctrine of perpetration, human commanders should be held accountable for their actions, provided they were able to predict the systems' actions, or they met the commanders' intent. The issue here, however, is that innocent agency and perpetration do not apply to situations in which these actions extend beyond the commander's permissions and orders. To bridge this gap, the doctrine of command responsibility would offer the most appropriate solution. This doctrine is more widely understood, albeit it has been met with some controversy. Command responsibility is broken down into three key features, all allowing for the allocation of responsibility. The first applies when a commander has effective control over their subordinates (Cassese, 2003:205). The second is when a commander knew or should have known, that their subordinates were acting illegally. The third is when a commander failed to deter or stop illegal behaviour, or discipline subordinates for it (Garraway, 1999:787).

Command responsibility applies equally to civilian and military commanders, although its application is typically stricter for military commanders. In order for command responsibility to be applied to civilian commanders, they must have been aware of the actions of their subordinates. Military commanders, however, can be held to account for failing to know about their subordinates' actions when it is deemed that they should have known. This measurement of their failure is known as the negligence standard. International law recognises command responsibility, and it is documented in Article 28 of the ICC's Rome Statute. To be applicable, the court must prove a causal link between the commander's actions or lack of action and those of their subordinates. There also has to be a temporal link between the commander's period of control and their subordinate's illegal conduct.

This could also be easily applied to the context of a strongly autonomous system. Any commander that deploys such a system would be accountable for its actions, provided they have effective control over it, they know of, or should know of, its illegal conduct, and they do not prevent or curtail its criminal behaviour. The issue here is that the system is presumed to act in a predictable and reasonable way. It is presumed that the system's actions are ones that the commander could have been, or indeed should have been, conscious of. If a system has strong autonomy, this could be possible. However, for systems that have emergent autonomy, this might not be the case.

2.2. Emergent Autonomy: Bridging the Gap

In this case, the challenge arises when a system's behaviour is dynamic and adaptable and when it responds to its changing environment in an intricate, unforeseeable way. The method by which such a system will adapt its behaviour could be difficult for a human commander to understand. Indeed, it could even be difficult for its programmers to understand, if the system has machine-learning capabilities. As such, commanders will be hesitant and less able to predict AWS's actions. In such circumstances, it is particularly difficult to bridge the responsibility gap. Even if the doctrines of command responsibility and perpetration seem relevant and applicable, it is debatable whether the application of these doctrines would be appropriate or fair. An important discussion will centre on the mental component inherent in each doctrine.

In terms of criminal law, an individual can only be held accountable for an offence if they meet specific mental conditions of *mens rea*. Otherwise put, a responsible individual must have had intended for, or knowledge of, a crime, or have been reckless or negligent in some way (Ohlin, 2016:22). In murder cases, individuals are considered responsible if they intended to kill someone or to seriously injure them. In terms of manslaughter, they need to have been negligent or reckless to such an extent that their behaviour was likely to cause the death of another. If command responsibility is to be applied to emergently autonomous technologies, it will need to be applied through recklessness or negligence standards. Traditionally, the application of perpetration does not cater for recklessness or negligence. A direct perpetrator must have been cognisant of the indirect perpetrator's crime, or elements thereof. Command responsibility does offer this provision for the recklessness and negligence standards. Concerning civilian commanders, recklessness would need to be proven. Concerning military commanders, however, negligence will suffice. As such, if perpetration were to be applied to emergently autonomous systems, the *mens rea* standard would need to be reduced accordingly.

Nevertheless, this adjustment may fail to bridge the gap. If we first consider recklessness. There is no unilateral consensus on the requirements of this mental component. What is agreed, is that for someone to be considered reckless, they must have known about and ignored a significant risk of criminality (Bo, 2021). What is not agreed upon, is the framework within which the level of risk is assessed. Perhaps the individual should have acknowledged that the risk was significant. Alternatively, perhaps they simply needed to have noted that there was a level of risk, with courts responsible for assessing the significance of this risk. This is an important distinction. Individuals may disagree on what constitutes a significant risk and what does not. Military commanders could have different standards from the general population and their civilian counterparts in terms of risk. Something commonly considered to be a significant risk could form part of standard practice for a military commander.

Further, there is disagreement about whether or not an individual needs to have understood the specific level of harm that would be caused, or whether it would suffice for them to have known the general category within which the harm would fall. Therefore, in terms of a military operation that has derailed, should a commander have accepted the risk of collateral damage, or should they have accepted a specific risk of a specific group of people being harmed? Again, this is an important distinction. If a commander simply needs to recognise and ignore the risk to be reckless, their responsibility, according to this standard, will be easier to prove. The negligence standard gives rise to similar considerations. Negligence applies to circumstances in which risks were not noted and ignored but should have been recognised. Negligence concerns duties of care and individuals' failure to meet them. The consideration, here, is what a reasonable individual, or professional, would have been able to foresee. In the case of AWS, it would examine whether a military commander could have predicted the deviant behaviour of the system. This behaviour could even be entirely unprecedented.

Naturally, a reasonable military commander should foresee some risk when deploying an AWS. Military missions always have associated risks and AWS are, after all, lethal weapons. Does this alone fulfil the negligence standard? If it becomes too simple for a military commander to be held responsible for the actions of an AWS, their development, and employment could be severely obstructed. Although the Campaign against Killer Robots may welcome such an outcome, there are many others who would not. Proponents of the technology will argue that it brings potential advantages, much like those who champion self-driving cars. Further, they will argue that by setting the *mens rea* standard too low, we will not be able to reap these rewards.

3. Superior Responsibility and Autonomous Weapon Systems

If AWS technologies are not subject to a blanket ban, their use will become the guiding issue. Defined as the linchpin of international law, individual responsibility would if absent, collapse the rule of law (Prosecutor v. Tadić, 1997:665).

The leading thought on this, although incomplete, is that a lethal autonomous system would disconnect actus reus from mens rea (Sharkey, 2012:791). In the absence of either, no crimes would be committed. When a crime is committed by an unaccountable object, atrocities occur (Roff, 2013:354). Owing to this fact, victims would never receive any admissions of guilt, recourse, or reparation (Margulies, 2017). Ultimately, lethal machines would sever the chain of command in a way that limits compliance with the Law of Armed Conflict (LOAC) or the practice of just war. As such, the systems could be considered unlawful (Sparrow, 2007:62). This opinion can be summarised as such: if a machine makes decisions that its commanders cannot predict or understand, the mechanism of command responsibility fails. This, however, implies two things. The first is that such an attenuation prohibits command responsibility. The second is that AWS are both unreliable and unpredictable. Neither of these statements are true.

3.1. Attenuation Does Not Prohibit Command Responsibility

Aside from discussions on the coding of attribution or rules of engagement (ROE) into an AWS's software, no accountability gap will exist while either strand of command responsibility exists. An incorrect assumption would suggest that by disconnecting actus reus from mens rea, liability is removed. This assumption does not cater for circumstances in which illegal orders are issued (Arkin, 2009:211).

3.2. Issuing Orders: Direct Command Responsibility

According to both the ad-hoc tribunals and the ICC's Rome Statute, commanders are considered individually liable for any illegal order they issue to an autonomous system. By issuing such an order, the commander has directly contributed to a crime. To illustrate such a scenario, consider a caravan that is transiting through Taliban territory.

The commander is aware that the caravan is full of civilians. Rather than a Predator drone, controlled by a remote pilot in Nevada, consider that the commander, themselves, has control over an autonomous drone that is loitering in the vicinity. If the commander called forth the autonomous drone and ordered a strike upon the caravan, they would be guilty of a crime. Through their actions in this scenario, the commander would have proven the requisite actus reus by issuing an illegal order with de jure or de facto command. This would be proven by their ability to issue orders to the drone. Secondly, they would have proven the requisite mens rea as they knew the caravan to be full of civilians. According to the ICTY, this commander would have acted "with the awareness of a substantial likelihood" that the drone strike would constitute a crime against humanity or a war crime (Prosecutor v. Kordić, 2004).

Conversely, it could be argued that the commander's strike order would not have determined the actions subsequently taken by the machine. Albeit the commander would not necessarily have known precisely how the machine would execute the strike, the fundamental facts remain the same. First and foremost, the commander issued the order to strike. Had the commander not done so, the drone would not have engaged the target. Secondly, the commander knew, and had sufficient mens rea, of the fact that this order was illegal, as they knew that the caravan was full of non-combatants and that an attack upon them would likely cause their death. The fact that the commander was not able to accurately predict the specific manoeuvres of the machine does not negate their responsibility for the strike. The commander was only required to know that the order was illegal and to then issue the order regardless.

If each of the requisite elements were proven, a defence council would struggle to apportion blame to the drone. As such, autonomous weapon systems offer no obstacle to the proof of command responsibility. The second strand of command responsibility, however, is more complex.

3.3. Dereliction of Duty: Indirect Command Responsibility

The second strand of command responsibility focuses on the notion that a machine's decisions isolate responsibility, and that no other parties can be held accountable for its actions. As shown by academic concern about responsibility for omission (Meloni, 2007:620), this viewpoint considers it unjust to hold a commander accountable for any action that takes place beyond the boundaries of their personal awareness. Nevertheless, in such circumstances, a

commander is not responsible because of their knowledge of actions, but because of their dereliction of duty (Prosecutor v. Krnojelac, 2003:171).

Consider the previous example and assume that the commander is unaware that the caravan is full of non-combatants. The commander does, however, understand that there may be civilians in the area and that by activating the drone, they risk ordering a strike upon human activity near targeted agents (Cockburn, 2016:10). The commander would not be culpable through direct command responsibility as their activation of the machine in itself would not be illegal. They did not, after all, know that the civilians were indeed in the area, or that the system would target them (Prosecutor v. Blaškić, 2004:41).

Moreover, consider that an autonomous drone fires upon a caravan full of civilians. The fact that the drone was autonomous, rather than a remotely piloted system, does not affect the matter of liability as the crime does not rest upon the commander knowing the illegal outcome of their order. Rather, the cornerstone of the crime is the commander's dereliction of duty, deploying the drone in the knowledge that there are civilians in the vicinity and that the system may fire upon them. What is most important is whether this understanding and the cost-benefit analysis made when considering humanity and military necessity, as defined by LOAC, constitutes liability. It is not the case that these machines provide an escape route for commanders simply because deaths are caused by the weapon systems.

Otherwise put, a commander who instigates a remotely piloted system in the same circumstances, with the same contextual understanding and result, would hold the same level of liability for the outcome. The commander would have committed a crime by means of dereliction of duty. They would have deliberately ignored the risk of there being civilians in the area and chosen to deploy the drone irrespective of this risk. Such systems do not initiate their own actions. This is done by commanders. The chain of command, therefore, is not severed.

If it is impossible for a software programmer to understand precisely how a weapon system's coding will perform in the battlespace, it could have arguably been impossible for the commander to know that the system would fire upon the caravan (Roff, 2013:357). Although there is always a level of unpredictability with such machines, this argument is misinformed and excessive. It is excessive because the law has never required military personnel to understand the precise inner-workings of their weaponry. It is misinformed because autonomous weaponry would never be employed if its behaviour were entirely unreliable or unpredictable. This would be a question of effective control and not of the commander's mens rea.

3.4. AWS Are Neither Unreliable nor Unpredictable

The argument that command responsibility fails when machines make decisions that their superiors cannot foresee also promotes the belief that autonomous weapon systems cannot be effectively controlled (Human Rights Watch, 2014:20). This belief is unfounded, not because it creates polarity, suggesting that AWS are either useless or have fourth-loop AI, but also because it does not acknowledge the initial decision to engage as the moment of responsibility.

At the bottom end of the scale, there are in loop systems. Such systems do not make any autonomous decisions and pose no risk to effective control. At the top end of the scale are fourth-loop systems which do not exist yet. AWS with fourth-loop AI would be the only systems that would validate Sparrow's argument that: "If we hold anyone else responsible for the actions of an agent i.e., an autonomous weapon, we must hold that, in relation to those acts at least, they were not autonomous." (Sparrow, 2007:65) As a commander's accountability either relies on an illegal order or their dereliction of duty, out of the loop, or third-loop, systems are no different from any other (Anthony & Holland, 2014:423). As seen in the decisions made in the case of General Yamashita and the subsequent ICTY and ICTR, even without full understanding of their subordinates' actions, commanders are criminally liable for them (Parks, 1973:22).

Further, although AWS may operate in a way that humans cannot understand, and while it may be true that autonomous machines operate at levels incomprehensible to humans, they do not prevent effective control (Anderson & Waxman, 2013:2). The system's commander does not delegate their decision to either strike or refrain from striking a target. Until human intelligence can be fully replicated artificially, culpability will remain with the human who decides to deploy the system—a commander. Whilst the concept of robotic choice may seem relevant when

considering the blurred lines between attribution and responsibility (Schulzke, 2013), examination and correct application of law silence this argument. According to the doctrine surrounding superior responsibility, a commander remains liable even if they did not order, actin, or know the outcome of an event before it took place (Bassiouni, 2013:336).

What is important here, is that commanders perform a duty. That duty, in itself, serves a role in subsequent actions (Henckaerts & Beck, 2005:556). This role is recognised by customary international law and a high premium is placed upon the attached liabilities (D'Amato, 1986:607). A system's operator is responsible for assessing the capability of the machine faced with the threat, and deciding whether or not the system's autonomous use is appropriate to the scenario (U.S. Department of Defense, 2012:2).

CONCLUSION

One of the key arguments against lethal autonomous systems is the fact that they will lead to responsibility gaps in military operations. This is problematic on two counts. Firstly, the systems themselves will not hold any responsibility for their actions. Secondly, as their autonomy grows, so too does the distance between their actions and those of their commanders and developers. As such, it becomes ever more difficult to hold those individuals to account for the systems' actions. The responsibility gap then grows.

Robert Sparrow presented a classic view of this responsibility gap argument:

“...the more autonomous these systems become, the less it will be possible to properly hold those who designed them or ordered their use responsible for their actions. Yet the impossibility of punishing the machine means that we cannot hold the machine responsible. We can insist that the officer who orders their use be held responsible for their actions, but only at the cost of allowing that they should sometimes be held entirely responsible for actions over which they had no control. For the foreseeable future then, the deployment of weapon systems controlled by artificial intelligences in warfare is therefore unfair either to potential casualties in the theatre of war, or to the officer who will be held responsible for their use.” (Sparrow, 2007:74)

These claims have been subject to much discussion since Sparrow's initial musings. Often, these debates fail to consider the legal application of the responsibility doctrine. Similar situations, in which individuals direct others to commit legal acts, have long been the subject of legal debate. As such, a number of doctrines have arisen, bridging the resulting responsibility gap. Further, legal philosophers and theorists have given much consideration to the moral relevance of these doctrines, illustrating their shortcomings and proposing reforms to bring them in line with our notion of justice. Further interaction with this legal discourse could progress the debate on lethal autonomous systems and the responsibility gap.

Consequently, military command responsibility does not apply to the relationship or interaction between man and machine/system/robot because there is no subordinate-superior relationship between man and machine/system/robot. Autonomous weapon systems cannot be considered subordinate and it is difficult for military commanders to have effective control and supervision over such systems. Indeed, it is not possible to punish an autonomous weapon system and it is difficult to prevent unforeseen actions. The individual behaviour of autonomous weapon systems disrupts the chain of command between the military commander and the system, which means that the military commander does not have effective control over his subordinates. Autonomous weapon systems can obtain, process, and decide on a large amount of information within nanoseconds. Therefore, the speed of the human controller prevents effective control over the system. As a result, the doctrine of command responsibility is not an appropriate mechanism for imposing criminal liability on commanders of such complex weapon systems.

Contribution of Authors: First Author 100%

Ethical Approval: The study does not require any approval of ethics committee.

Financial Support: No financial support was received for this study

Conflict of Interest: There is no potential conflict of interest in this study

REFERENCES

- ANDERSON, K., and WAXMAN, M. (2013). *Law and Ethics for Autonomous Weapon Systems: Why a Ban Won't Work and How the Laws of War Can*. California: Hoover Institution.
- ANDERSON, K. (2009). The Rise of International Criminal Law: Intended and Unintended Consequences. *European Journal of International Law*, 331-358.
- ANDERSON, K., REISNER, D., and WAXMAN, M. (2014). Adapting the Law of Armed Conflict to Autonomous Weapon Systems. *International Law Studies*, 386-406.
- ANTHONY, I., and HOLLAND, C. (2014). *The Governance of Autonomous Weapons*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.
- ARKIN, R. (2009). *Governing Lethal Behavior in Autonomous Robots*. London: Routledge.
- BADAR, M., and PORRO, S. (2015). Rethinking the Mental Elements in the Jurisprudence of the ICC. C. Stahn içinde, *The Law and Practice of the International Criminal Court* (s. 665). Oxford: Oxford University Press.
- BASSIOUNI, M. C. (2013). *Introduction to International Criminal Law*. Leiden: Brill.
- BO, M. (2021). Autonomous Weapons and the Responsibility Gap in light of the Mens Rea of the War Crime of Attacking Civilians in the ICC Statute. *Journal of International Criminal Justice*, 289.
- BOHLANDER, M. (2009). *Principles of German Criminal Law*. Oxford: Hart Publishing.
- CASSESE, A. (2003). *International Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
- COCKBURN, A. (2016). *Kill Chain: The Rise of the High-Tech Assassins*. London: Picador.
- D'AMATO, A. (1986). Superior Orders vs. Command Responsibility. *American Journal of International Law*, 607.
- GARRAWAY, C. (1999). Superior Orders and the International Criminal Court: Justice Delivered or Justice Denied. *International Review of the Red Cross*, 787.
- GÜNEYSU, G. (2022). *Otonom Silah Sistemleri: Bir Uluslararası Hukuk İncelemesi*. Eskişehir: Nisan Yayınları.
- HAMMOND, D. (2014). Autonomous Weapons and the Problem of State Accountability. *Chicago Journal of International Law*, 652-687.
- HENCKAERTS, J. M., and BECK, L. D. (2005). *Customary International Humanitarian Law*. Geneva: International Committee of the Red Cross.
- HOROWITZ, M. (2016). Why Words Matter: The Real World Consequences of Defining Autonomous Weapons Systems. *Temple International and Comparative Law Journal*, 85.
- HOVEN, J., and SANTONI DE SIO, F. (2018). Meaningful Human Control over Autonomous Systems: A Philosophical Account. *Frontiers in Robotics and AI*, 4.
- HUMAN RIGHTS WATCH. (2014). *Shaking the Foundations: The Human Rights Implications of Killer Robots*. Geneva: HRW.
- JAIN, N. (2013). Individual Responsibility for Mass Atrocity: In Search of a Concept of Perpetration. *American Journal of Comparative Law*, 831.
- MARGULIES, P. (2017). Making Autonomous Weapons Accountable: Command Responsibility for Computer-Guided Lethal Force in Armed Conflicts. J. D. Ohlin in, *Research Handbook on Remote Warfare* (s. 405). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- MARRA, W., and MCNEIL, S. (2013). Understanding The Loop: Regulating the Next Generation of War Machines. *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 61.
- MELONI, C. (2007). Command Responsibility: Mode of Liability for the Crimes of Subordinates or Separate Offence of the Superior? *Journal of International Criminal Justice*, 620.
- OHLIN, J. D. (2016). The Combatant's Stance: Autonomous Weapons on the Battlefield. *International Law Studies*, 22.
- PARKS, W. (1973). Command Responsibility for War Crimes. *Military Law Review*, 22.
- PROSECUTOR V FURUNDŽIJA, IT-95-17/1-T (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia 12 10, 1998).
- PROSECUTOR V MUCIĆ , IT-96-21-T (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia 11 16, 1998).
- PROSECUTOR V. BLAŠKIĆ, IT-95-14-A (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia 07 29, 2004).
- PROSECUTOR V. HALILOVIC, IT-01-48-T (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia 11 16, 2005).
- PROSECUTOR V. KORDIĆ, IT-95-14/2-A (International Criminal Tribunal For the Former Yugoslavia 12 17, 2004).
- PROSECUTOR V. KRNOJELAC, IT-97-25-A (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia 09 17, 2003).

PROSECUTOR V. TADIĆ, IT-94-1-T (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia 05 07, 1997).

ROFF, H. (2013). Killing in War: Responsibility, Liability, and Lethal Autonomous Robots. F. Allhoff, N. Evans, and A. Henschke içinde, *Routledge Handbook of Ethics and War: Just War Theory in the 21st Century* (s. 354). London: Routledge.

HİDROTERÖRİZM: SU KAYNAKLARINA YÖNELİK TEHDİT***Hydroterrorism: Threat to Water Resources**Deniz ŞAHİN¹**ÖZET**

Tatlı su ve su altyapısının insan ve ekosistem sağlığı ile ticari ve endüstriyel ekonominin sorunsuz işleyişi için önemi, su ve su sistemlerini terörizmin hedefi haline getirmektedir. Hidroterörizm su ve su sistemlerinin araç ya da hedef olduğu terörizmi tanımlamakta ve günümüzde su kıtlığı olan bölgelerde yoğun olarak yaşanmaktadır. Hidroterörizm üstelik yönetim zafiyeti olan veya sınıraşan havzalarında sorun yaşamakta olan ülkeler için mevcut iklimsel, ekonomik, sosyal ve politik zorlukların yanı sıra ek bir tehdit oluşturur. Hidroterörizm gibi çevresel terörün etkileri, sivil terör eylemlerine oranla çok daha fazla yıkıcı boyuttadır. Çünkü; tüm insanların ortak kullanım alanı olan su kaynaklarına verilen zararlar geniş kitleleri ve zararın gerçekleştiği bölgedeki tüm canlıları kısmen ya da tamamen etkileyebilmektedir. Ayrıca; hidroterörizm sonrası ortaya çıkan felaketin etkileri uzun dönemde de görülmektedir. Başta Orta Doğu olmak üzere dünya genelinde su kaynaklarına yönelik artan saldırılar su sistemlerinin altyapısının hem fiziksel hem de siber saldırılara karşı savunmasız olduğunu göstermektedir. Terör örgütlerinin saldırısı nedeni ile su kaynağına ve/veya su kalitesine zarar verilmesi halk sağlığı ve çevre üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Araştırmada hidroterörizm ilgili örneklerle açıklanmakta ve genellikle gözden kaçan bir ulusal güvenlik sorunu olan bu tehdide yönelik öneriler sunulmaktadır. Sonuç olarak; tarım, sanayi, enerji gibi hemen hemen tüm üretimin girdisi olan suya yönelik doğrudan ve dolaylı bir saldırının endişe verici bir durum olduğu aşikardır. Ayrıca günümüzde telaffuz edilmeye başlanan su savaşlarının her zaman olasılık dâhilinde olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Hidroterörizm, Terör, Kimyasal maddeler, SCADA sistemleri.

ABSTRACT

The importance of freshwater and water infrastructure to human and ecosystem's health and to the smooth functioning of a commercial and industrial economy makes water and water systems become a target for terrorism. Hydroterrorism defines terrorism, where water is a tool or target, and nowadays is intensifying in water-scarce countries. Hydroterrorism also poses a major threat, in addition to the current climatic, economic, social and political challenges, especially for countries that already have poor management or have security challenges in transboundary river basins. The effects of environmental terrorism such as hydroterrorism are more devastating than the acts of civilian terrorism. Due to a threat to water resources which are common areas of use for all people, can partially or completely affect the large populations and all living things in the area where the damage occurs. Moreover; the effects of the disaster that emerged after hydroterrorism are also seen in the long term. Growing attacks on water resources around the World, specifically in the Middle East, show that water systems are vulnerable to both physical and cyber attacks with affect infrastructure, Damage to the nation's water supply and/or water quality by terrorist attack could threat public health, and the environment. In this study, hydroterrorism is explained with pertinent examples, and presented some offers for this threat that is an often-overlooked national security issue. As a result; it is obvious that a direct or indirect attack on water resource systems, which are the input of almost all production, such as agriculture, industry, energy, is a cause of concern. However, it should never be neglected that water wars, which are being pronounced today, are always in the realm of possibility.

Keywords: Security, Terror, Hydroterrorism, Chemical substances, SCADA systems.

1. ORCID: 0000-0003-3519-4434

1. Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi, Kimya Bölümü, dennoka1k@hotmail.com

*ŞAHİN, D. (2023). "Hidroterörizm: Su Kaynaklarına Yönelik Tehdit". *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.29, s.123-132.

Makale Geliş Tarihi: 03 Ağustos 2022 Kabul Tarihi: 31 Mayıs 2023

EXTENDED ABSTRACT

There is no generally accepted definition of hydroterrorism. In this context, cyberterrorism or bioterrorism concepts can be used attack to water resources. Hydroterrorism defines terrorism as water is a tool or target and it is mostly intensified in water-scarce countries. Whether water scarcity is from natural scarcity, a physical supply disruption or pollution, a society of any size without fresh water resources will suffer greatly. Water scarcity can lead to political instability and conflict of violence. The conflict can directly be caused by the lack of water, or a malicious factor can turn the water supply into a weapon. There were many instances of terror attacks on water systems in the past. In this study, hydroterrorism is explained with pertinent examples, and presented with some offers for this threat that is an often overlooked national security issue.

Water resource systems have been designed, constructed, and operated in an open and free society. Therefore, there has been vulnerable to violence, such as terrorist attacks (Haines, 2002: 389). The majority of water resource systems offer vulnerable points of attack to terrorist due to the position that they have many centralized and distributed facilities. More than fifty hydroterrorism examples were recorded from 1748 to 2006, most of which had happened since 1990 (Gleick, 2006: 481).

The most conventional form of hydroterrorism involves physical attacks on water infrastructure primarily dams and pipelines. In a physical attack, an attacker might target to damage, disable or demoliate water infrastructure system at different scales. This form of hydroterrorism includes use of explosive devices, sabotage of water treatment systems, contamination in drinking water distribution systems, and biological agents or toxic chemicals' release. According to open-access literature, a wide variety of chemical agents can be used for the purpose of hydroterrorism. While some of these agents are only available in military sources and some may be produced, and others may be easily find for use in industry or even household applications. In particular, several inorganic chemicals such as forms of arsenic and cyanide are considered among the most likely agents of chemical hydroterrorism. For example; Sodium cyanide (NaCN) is plentiful and easily accessible because of use in industry and laboratories. Moreover, it is volatile, water-soluble, and an odorless salt and possesses all the attributes of a terrorist weapon. Besides the infrastructure dangers, physical attacks also affects public health, well-being, and environment.

There are signs that can be generally used to detect potential terrorist groups and potential terrorist exploration, observation or pre-attack activities. According to the United States Environmental Protection Agency (EPA) examples of doubtful activities particularly related to hydroterrorism to be recorded may include but are not limited to: material dumped into water resources by unauthorized people, people climbing or cutting fences around a facility, unidentified vehicles seen in a waterway or complexes, manholes, buildings or device that suspiciously opened or tampered, people climbing up tanks or generators in facilities, people photographing or filming utility buildings, structures or appliances, people wandering around locks or gates of systems aimlessly, machines other than fire trucks connected to hydrants.

Hydroterrorism poses an additional threat to the current climatic, economic, social, and political challenges on the transboundary watersheds that already afflicted by weak governing institutions and uncoordinated nature of water development.

Water resource systems may be also vulnerable to intentional and accidental cyberattacks, through their supervisory control and data acquisition (SCADA) systems.

Hydroterrorism risk is not new and current plans still appear to be insufficient to react to hydroterrorism effectively. Some of the best defenses against hydroterrorism are: to regular inventory of facilities, to install security lighting, surveillance, and motion detectors at facilities, to keep safe and regular inventory treatment chemicals, to limit access to maps, plans, and sensitive operational information, to create firewalls and strong passwords for secure SCADA systems, to limit users and their permissions, disconnecting SCADA systems from the internet if possible, to automate monitoring of water quality, water levels, pressures, etc., to develop an early warning system to detect contamination events, to establish procedures, train for temporary shutdowns, and plan a public information system.

GİRİŞ

Su, gündelik yaşantımızın vazgeçilmez bir ögesi olmasının yanı sıra önemi sanayileşme ile başlayıp günümüze kadar gelen süreçte artış göstermektedir (Şahin, 2021: 226). Stratejik, ekonomik ve ekolojik bir kaynak olması nedeni ile su, bir ülkenin iktisadi, sosyal ve politik istikrarı kadar, bekası ile de doğrudan ilgilidir. Tüm bu nedenlerden dolayı dünyanın birçok yerinde bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası su gerginlikleri ve su kaynaklarına yönelik terör saldırıları yaşanmaktadır. Hidroterörizm olarak adlandırılan bu terör çeşidinin henüz kabul gören genel bir tanımı mevcut değildir. Siberterörizm veya biyoterörizm kavramlarının su kaynaklarına yönelik tehditleri de kapsadığı kabul edilir. Ancak; hidroterörizm terörün genel tanımından hareketle; suyun araç veya hedef olduğu terörist faaliyetler (yani ideolojik nedenli şiddet, sindirme ve/veya sabotaj) olarak düşünülebilir. Hidroterörizmin başlangıcı Lagash kralının sınır kanallarına hendekler açarak komşu krallığı susuz bıraktığı yaklaşık MÖ 2400 yılına dayanmaktadır. Yine MÖ 600'de, Atinalı Solon, Cirra şehrinin su kaynağına kattığı madde ile şehir sakinlerini zehirlemiş ve Cirra'yı ele geçirmiştir (Gleick, 2006: 481). 1700'lerden günümüze kadar geçen sürede hidroterörizme ilişkin dünyada dikkat çeken örnekler arasında Bağdat'ta bir ana su boru hattının bombalanması (Tierney, and Worth, 2003:1), Pakistan'daki kuyuların tahrip edilmesi ve Sri Lanka'daki isyancılar tarafından su kaynaklarının kapatılması (Aljazeera.com, 2006) yer almaktadır. Özellikle Orta Doğu'da iklim değişikliği ve bölgesel su kıtlığı, su kaynaklarına yönelik saldırıları daha çok tetikliyor gibi görünmektedir (Ramaswami, 2014, Shakdam, 2015). Örnek olarak Haziran 2015'te Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) militanlarının bir Irak barajını ele geçirip kapatması verilebilir. Barajın kapatılması aynı zamanda örgütün taktik amaçlarına da hizmet etmiştir: Fırat'ın su seviyesinin düşürülmesi örgüte su arterlerini geçmek için daha fazla hareket özgürlüğü tanımış ve Fırat'ın karşı yakasındaki hükümet güçlerine saldırı gerçekleştirmeleri kolaylaşmıştır. CNN, "Bu çölde en büyük silah su" başlığıyla olayı haberleştirmiş ve askeri analist Teğmen Mark Hertling (E), "Orta Doğu'da suyu kontrol edebilirsen, düşmanını da kontrol edebileceğine dair bir inanç var" sözü ile bölgedeki durumu özetlemiştir (Alkhshali ve Smith-Spark, 2015).

Nitekim İŞİD savaşçıları defalarca Irak'taki barajları kontrol etmeye çalışmışlar, bazı durumlarda hükümetin kontrolü altındaki bölgelere su akışını azaltmış veya askeri operasyonları engellemek için arazileri sular altında bırakmışlardır. Örneğin, Ekim 2014'te İŞİD, Dicle Nehri'nin Khalis kolunu Irak'ın Diyala vilayetindeki Mansuriye kasabasının bazı kısımlarını sular altında bırakmak üzere yönlendirdi. Yerel bir yetkiliye göre, bu eylem 3000 dönümden fazla tarım arazisini sular altında bıraktı ve evleri iki metreye kadar sular altında kalan yüzlerce ailenin kaçmasına neden oldu. İŞİD ayrıca Halis nehrinin suyunu 10 gün süreyle keserek Mansuriya, Salam ve Sarajiq kasabalarındaki köylere içme suyu tedarikini durdurdu (Youtoube.com, 2014). Başka bir silahlendirme biçiminde İŞİD, suyu bir finansman aracı olarak kullandı ve üzerinden vergi topladı. Örneğin İŞİD'in fiili başkenti Rakka'da, Kredi Bankası su ödemelerini tahsil eden vergi dairesine dönüştürüldü (Hubberd, 2014).

Suriye, Türkiye'nin 1970'li yıllarda Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) uygulamaya başlamasıyla, su sorununu bahane ederek Türkiye'ye karşı PKK terör örgütünü desteklemeye başlamıştır. Türkiye'de hidroterörizme ilişkin 1992 yılında Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'nin İstanbul'da Türk Hava Kuvvetleri (THK)'ne ait tesisin su deposuna potasyum siyanür (KCN) katması (Gleick, 2006: 481), 2012 yılında PKK terör örgütünün Tunceli Dinar'daki Hidro Elektrik Santrali (HES)'ni patlatma girişiminde bulunması (İha.com, 2012), 2014 yılında Kars'ta bulunan HES'e yine PKK terör örgütünün yaptığı saldırıda tesise ait araçları ve kulübeyi yakması (Sözcü.com, 2014), aynı yıl Siirt'te HES şantiyesini basarak iş makinelerine zarar vermesi (Suhakkı.org, 2014), 2016 yılında Giresun ve Gümüşhane'deki 2 ayrı santral inşaatına yapılan saldırı (Sabah.com, 2016), ve 2021 yılında Mersin Erdemli'deki içme suyu binasına yanıcı madde atılarak yangın çıkarılması örnek verilebilir (TRT Haber.com, 2021).

Gelişen teknoloji ile birlikte hidroterörizmin siberterörizm şekli artış göstermiş ve 2021 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Florida eyaletinde bulunan Oldsmar şehrinde, su şebekesinin uzaktan kontrol edilen arıtma sistemi ele geçirilerek, sudaki sodyum hidroksit (NaOH) miktarı 100 kat arttırılmıştır (Habertürk.com, 2021). Son zamanlarda Hindistan, Pakistan, Basra Körfezi ve Orta Doğu'da gerçekleştirilen saldırılar su ve su kaynaklarının çeşitli terör örgütleri tarafından hedef alındığını teyit etmektedir.

Çalışmanın amacı, hidroterörizm kavramının karakteristik özelliklerini terör örgütlerinin yukarıda bazı örnekleri verilen eylemleri ile tespit ve analiz ederek, su kaynaklarına yönelik eylemleri engellemek için politika önerileri sunmaktır. Veri toplanırken bilimsel araştırmalarla birlikte gazete yazıları, haber arşivleri ve diğer açık kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, gerek dünyanın diğer ülkelerinde gerekse de Türkiye'de başta bölgesel gelişmişlik farklarının yaşandığı belli bölgeler olmak üzere su kaynaklarının terör örgütlerinin hedefi haline gelmesi önemli çevresel, ekonomik ve siyasi sorunlara yol açmaktadır. Bu nedenle teröristlerin eylem

yapmalarını önlemek ve alınacak tedbirlerle eylem fırsatlarını ortadan kaldırmak mücadelede dikkate alınması gereken hususlardandır. Bu bağlamda fiziksel ve siber saldırılara yönelik karar vericiler ve güvenlik güçlerinin zaman, algı ve hareket imkânı bakımından hazırlıklı olmalarının yanı sıra bölge insanları hidroterörizm konusunda bilinçlendirilmeli ve bölge halkı çevre yönetimine dahil edilmelidir.

1. Kavramsal Çerçeve

Genel olarak su kaynakları yüzeysel ve yeraltı su kaynaklarını; barajlar, rezervuarlar, su kemerleri ve borularını ve atıksu arıtma tesislerini içermektedir. Diğer kritik altyapılar gibi su kaynakları da askeri ve politik potansiyel terör hedefleridir. Su kaynakları terörist saldırılar dahil olmak üzere şiddet eylemlerine karşı savunmasız bir ortamda inşa edilirler ve/veya işletilirler ve çoğu su sistemi terör örgütleri için birden fazla erişim noktası olan merkezi ve dağıtım tesislerine sahiptirler (Haines, 2002: 389). Geçmişte bu tür sistemleri korumak için çok az güvenlik önlemleri alınmıştır, ancak 11 Eylül saldırıları sonrası örneğin Amerika Birleşik Devletleri Hoover barajı gibi önemli tesislerinde güvenlik önlemlerini arttırmıştır. 2002’de Amerika Birleşik Devletleri’nde 3.300’den fazla kişiye hizmet veren tüm su kaynaklarından su toplama, ön arıtma, arıtma, dağıtım, depolama, elektronik veya otomatik sistemler ve tüm kimyasalların kullanımı, işlenmesi ve depolanmasını içeren bir güvenlik açığı değerlendirmesi yapmalarını öngören Halk Sağlığı Güvenliği ve Biyo-Terörizme Müdahale Yasası kabul edilmiştir (Congress.gov, 2002).

Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Kurumu (EPA) fiziksel saldırı yöntemleri olarak, patlayıcı cihaz kullanımını, su arıtma sistemlerinin sabote edilmesini, içme suyu dağıtım sistemlerine yönelik biyoterörizmi, ve kimyasal saldırıları kabul etmektedir (EPA, 2010). Reston, Virginia’da 1999 yılında “Su Kaynaklarındaki Tehlikeli Olayları Tespit Etmek İçin Erken Uyarı İzleme” isimli konferansta terör örgütlerinin klorlama ile dezenfeksiyona dirençli ve suda nispeten uzun süre stabil kalan çeşitli patojenler ve biyolojik toksinleri içme suyu kaynakları için birer silah haline getirdikleri belirtilmiştir (Foran and Brosnan, 2000: 993). Tablo 1’de EPA tarafından açıklanan ve su kaynakları için tehdit oluşturan bazı kimyasal maddeler ve örnekleri verilmiştir. Örneğin, benzin gibi oldukça yanıcı bir maddenin ilavesi boru hatlarını birer silaha dönüştürebilir. Tablo incelendiğinde bu maddelerin bir kısmının askeri stoklarda bulunurken, bir kısmının da üretilebileceği, diğerlerinin de sanayide hatta evde kullanıma uygun olduğu görülmektedir (EPA, 2003). Haziran 2007’de Amerika Birleşik Devletleri Kimyasal Güvenlik ve Tehlike Araştırma Kurulu, Ulaştırma Bakanlığının atık su ve içme suyu arıtma tesisleri dahil klorlama işlemi kullanan diğer tesislerinde de sızıntı ve/veya farklı bir arıza durumunda uzaktan kontrol edilen acil durum sistemlerini hızlı ve güvenilir bir şekilde devre dışı bırakabilmeleri için düzenlemelerini arttırmalarını tavsiye eden bir güvenlik bülteni yayınlamıştır. Bir terör saldırısı su altyapısını çeşitli ölçeklerde bozabilir, zarar verebilir veya yok edebilir. Su kaynağının tamamen imhasının yanı sıra altyapıya yönelik ortaya çıkabilecek sorunlar; kontamine olan su kaynakları, elektrik kesintisi, ekipman arızası, kimyasal veya diğer yöntemler ile kesintiye uğrayan pompa istasyonları, su ve atıksu arıtma işlemleri, kontrolü ele geçirilen barajlar, rezervuarlar, enerji kaynaklarının kontrolünün ele geçirildiği hidroelektrik tesisleri, kesilen, aşırı basınca maruz bırakılan veya bozulan boru hatları, ve su akışını kısıtlamak, yeniden yönlendirmek veya serbest bırakmak için manipüle edilen vanalar ve diğer kontrol sistemlerini içermektedir (Al-Amin, 2013: 52).

Tablo-1. Su İçin Tehdit Oluşturan Bazı Kimyasallar

Tür	Örnekler	Kaynaklar
İnorganik Kimyasallar		
Korozif maddeler, kostik maddeler	Hidroklorik asit (HCl), Sülfürik asit (H ₂ SO ₄), Sodyum hidroksit (NaOH)	Perakende, sanayi
Siyanür tozları ve siyanojenik maddeler	Sodyum siyanür (NaCN), potasyum siyanür (KCN), amigdalin, demir siyanür tuzları ([Fe(CN) ₆] ⁴⁻)	Tedarik, Galvanik endüstrisi
Metaller	Civa (Hg), Kurşun (Pb), Osmiyum (Os), Demir (Fe), Kobalt (Co), Bakır	Tedarik, Sanayi, Laboratuvar

	(Cu) tuzları, organik bileşikleri ve kompleksleri	
Oksianyonlar, organometaller	Arsenat (As (V)), arsenit (As (III)), selenit (Se(III) tuzları, Organoarsenik ve Organoselenyum bileşikleri	Perakende, Sanayi, Tedarik, Laboratuvar
Organik Kimyasallar		
Florlu bileşikler	Sodyumtrifloroasetat (fare zehiri)	Tedarik, Sanayi, Laboratuvar
Hidrokarbonlar ve oksijen ve halojenli türevleri	Boya incelticiler, benzin, gazyağı, ketonlar, alkoller, eterler (örn. Metil t-bütileter(MTBE)),halohidrokarbonlar (örn. diklormetan,tetrakloreten)	Perakende, Sanayi, Tedarik, Laboratuvar
İnsektisitler	Organofosfatlar (örn. malation), klorlu organik maddeler (DDT),karbamatlar, alkaloidler (nikotin)	Perakende, Sanayi, Tedarik,
Kokusu ve/veya tadı kötü kimyasallar, göz yaşartıcı kimyasal maddeler	Tiyoller (örn.merkaptoasetik asit, merkaptoetanol), aminler (örn. kadaverin, putreskin), esterler (trimetilfosfit, dimetilsülfat, akrolein)	Tedarik, Laboratuvar Polis Malzemeleri Askeri Malzemeler
Suya karışabilen organikler	Aseton, Metanol, fenol, etilen glikol, deterjanlar	Perakende, Sanayi, Tedarik, Laboratuvar
Pestisitler	Atrazin türevleri, süper warfarinler	Tarım Laboratuvar Sanayi
İlaçlar	Alkaloidler, antikoagülanlar (örn. varfarin), yasadışı ilaçlar (örn. LSD,PCP,eroin vb.)	Tedarik, Laboratuvar Eczane Doğal Kaynaklar

Kimyasal Savaş Ajanları Kimyasal Silahlar	Organofosfatlar (örn. sarin), vezikanlar (nitrojen ve kükürt hardalları)	Tedarik, Laboratuvar Askeri Malzemeler
--	--	--

Altyapı tehditlerine ek olarak, hidroterörizm insan sağlığı ve psikolojisi üzerinde de etkilere sahiptir. Temiz suya erişim insani bir haktır ve halihazırda, devletler arasında sürtüşmelere neden olan su kıtlığına ek olarak su sisteminin terör saldırısı ile kesintiye uğraması sağlık ve ekonomiyi olumsuz etkilemekle birlikte toplumda kargaşaya da neden olabilmektedir. Ayrıca, yangınla mücadeleden sağlığa kadar birçok kritik hizmet su kaynaklarına bağlıdır.

Hidroterörizmin bir diğer sonucu çevre üzerinde yarattığı etkilerdir. Kasıtlı sel veya kuraklık ekosistemlere, su kaynaklarına ve su yollarına zarar verebileceği gibi gıda üretimini de etkileyebilir. Örneğin, Colorado eyaletinde bulunan Gold King altın madeninde 2015 yılında kazara gerçekleşen patlama Colorado, Utah ve New Mexico'da bulunan üç farklı nehri kirletirken, ayrıca bölgedeki içme suyu faaliyetlerinin geçici olarak kesilmesine ve bazı tarım alanlarının kullanılamaz duruma gelmesine neden olmuştur. Animas Nehri'nde 11 milyon litreden fazla zehirli kimyasal tespit edilmiş, arsenik (As) oranı izin verilen değerlerin 300 katı, kurşun (Pb) miktarı ise 3 bin 500 katı ölçülmüştür (Şekil 1) (Cbsnews.com, 2015).

Şekil 1. Colorado Eyaleti Animas Nehri'nin Madendeki Patlama Sonrası Rengi.

(tr.sputniknews.com, 2015)

İklimsel, ekonomik, sosyal ve politik sonuçlarının yanı sıra, hidroterörizm yönetim kurumlarındaki zafiyeti ve koordine edilemeyen su yönetimini de olumsuz etkileyerek zaten sorunlu olan sınıraşan havzalar konusunda da tehdit oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, hidroterörizm yukarı havzadaki su kaynaklarına yönelik saldırıların aşağı havzadaki ülkeleri de etkilediği sınıraşan su havzalarında daha da önem kazanmaktadır. Örneğin, 1960'lı yıllarda başlayan Türkiye ve Suriye arasındaki Fırat-Dicle sınıraşan su problemi uzun zamandır PKK terör örgütü ile bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. 1987 yılında Türkiye Suriye'ye PKK'ya desteğini çekmesi konusunda talebini dile getirmiş karşılığında Suriye Fırat Nehri'nin sularının paylaşımına ilişkin bir antlaşma imzalanmasını talep etmiştir. Suriye konuya ilişkin imzalanan protokole rağmen terör örgütüne destek vermeye devam etmiştir (Resmigazete.gov.tr, 1987). Fırat Nehri üzerindeki barajlara yapılan terör saldırıları, Dicle Nehri üzerinde yapılmaya devam eden Silvan ve Ilisu barajlarında da devam etmekte ve bu saldırılar nedeni ile inşaat çalışmalarında yaşanan aksamlar hala projelerin tamamlanmasını engellemektedir. 1990'lı yıllarda "su" Arap-İsrail barış süreci gündem maddelerinden biri olmuş, Fırat Nehri suları ise Türkiye dışında İsrail-Suriye su sorununun merkezine çekilmek istenmiş, 1998'de Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Ortadoğu'da suyun, bölgedeki çatışmalarda ve özellikle Suriye iç savaşında birden fazla rol oynadığı görülmektedir. Halep'teki su kesintilerinde olduğu gibi su sivilleri terörize etmek ve muhaliflere baskı uygulamak için bir silah olarak kullanılmaktadır. IŞİD hem Suriye hem de Irak'ta nüfusları ve yerel ekonomiyi kontrol etmenin stratejik bir aracı olarak suyu kullanmaktadır. Amazon Nehri havzasında Brezilyanın, Peru'nun altyapısına yönelik saldırılardan etkilenmesi konuya ilişkin başka bir örnek olarak verilebilir. 1970-2016 yılları arasında yetmiş bir ülkede altı yüz yetmiş beş su ile ilgili terör olayı tespit edilmiştir.

2020'de 3033 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Türkiye'de kimyasal, biyolojik, radyoaktif ve nükleer (KBRN) saldırılara karşı şehir şebekeleri dahil su kaynaklarına yönelik güvenlik ve koruma önlemlerinin alınması, saldırı durumunda etkilerinin tespit edilmesi ve izlenmesi amacı ile su kaynaklarından numune alınması, alınan numunelerin güvenle ilgili birimlere sevk edilerek analizlerin yaptırılması ve analiz sonuçlarına yönelik olarak Başkanlığa ve ilgili diğer kurumlara bilgi verilmesi, KBRN saldırılarından etkilenen, etkilenmesi muhtemel olan ve zarar gören yerler ile bu yörelerdeki güvenli bölgelerin tespit edilmesi ve kirliliğin bu alanlarda yayılmasının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması ile ilgili çeşitli bakanlık ve kurum ve kuruluşlar koordineli olarak çalışmaları için görevlendirilmiştir (Mevzuat.gov.tr, 2020)

Fiziksel saldırılara ek olarak su kaynakları denetleme, kontrol ve veri toplama (SCADA) sistemleri aracılığıyla kasıtlı veya kazara siber saldırılara karşı da savunmasız olabilir (AWWA, 2014; Saparia ve Ginter, 2013: 56; EPA, 2012; EPA, 2010; Gleick, 2006: 481; Haimes, 2002: 389). Güvenliğe çok az dikkat edilerek veya hiç dikkat edilmeden tasarlanan SCADA sistemleri, fiziksel saldırılarla aynı hedeflere ulaşmak için saldırıya uğrayabilir. Avustralya'da 2000 yılında Vitek Boden isimli bir kişi Queensland Eyalet Meclisi'ne yaptığı iş başvurusunun reddedilmesinin intikamını almak için bir dizüstü bilgisayar ve radyo vericisi kullanarak 142 pompa istasyonunu ele geçirmiş, milyonlarca galon çürümüş çamurun parklara, nehirlere ve özel mülklere akmasına neden olmuştur (Kremling and Parker, 2017). 2002'de ABD'li analistler, El Kaide'nin Amerika Birleşik Devletleri ve farklı ülkelerde elektrik, su, ulaşım ve iletişim şebekelerini çalıştıran SCADA programlama talimatlarını araştırdığını bulmuşlardır (Gellman, 2002). 2016'da Amerika Birleşik Devletleri Adalet Bakanlığı, İran İslam Devrim Muhafızları Kolordusunun New York şehrinin kuzeyindeki küçük bir barajın kontrol sistemine saldırdığını duyurmuştur. 2019'da Kansas'da içme suyu şebekesinin siber saldırı sonucunda ciddi hasar görmesi ülkelerin siber saldırı üzerine araştırmalarını yoğunlaştırmıştır. Wyatt Travnichek isimli tesiste çalışan bir kişinin aralıklı bu saldırı gerçekleştirdiğinin tespit edilmesi, siber korsanların sistematik çalıştığını da gözler önüne sermiştir. 2021'de yine bir hackerın Florida'daki su arıtma cihazındaki NaOH değerlerini bozmaya çalıştığı belirlenmiş ve yakalanan hackerın Travnichek benzeri bir güvenlik açığından faydalandığı tespit edilmiştir. Biden yönetimi bu saldırılar sonucunda Siber Güvenlik ve Altyapı Güvenlik Dairesi (Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (CISA)) bütçesini yüzde 30 artırmanın yollarını aradığını açıklamıştır (Cioupdate.com, 2021). İran'ın 2020'nin Nisan ayında, İsrail'in temiz su kaynaklarına siber saldırı düzenlediği öne sürülmüştür. Konuya ilişkin Financial Times raporunda bazı su arıtma sistemlerine erişildiği tespit edilip durdurulmadan önce suyun Cl seviyesinin değiştirilmeye çalışıldığı ve sonucunda yerel halkın zehirlenebileceği bildirilmiştir. Ayrıca, İsraili yetkililer aynı yıl Haziran ayı içinde iki farklı saldırı daha tespit ettiklerini açıklamışlardır.

Genel olarak, potansiyel terörist grupları ve potansiyel terörist soruşturma, gözetleme veya saldırı öncesi faaliyetleri tanımak için kullanılacak göstergeler vardır. Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Kurumu'na göre, rapor edilmesi gereken özel olarak hidroterörizm ile ilgili şüpheli faaliyet örnekleri; su kaynaklarına izinsiz malzeme boşaltan kişiler, tesis etrafındaki çitlere tırmanan veya çitleri kesen kişiler, neden olmaksızın bir su yolunun veya tesislerin yakınında park edilmiş veya gezinen kimliği belirli/belirsiz kamyon veya arabalar, rögar kapakları, binalar veya ekipmanlarda şüpheli açma veya kurcalama işlemleri, tesislerde su tanklarının üstüne tırmanan kişiler, hizmet tesislerinin, yapılarının veya ekipmanlarının fotoğrafını çeken veya video kaydeden kişiler, sistemlerin kilitlerinin veya kapılarının etrafında dolaşan yabancılar, hidrantlara bağlı itfaiye araçları dışındaki araçlar olarak sınıflandırılmıştır ancak bunlarla sınırlı değildir (EPA, 2002).

Hidroterörizmin gerçek riskinin tahmin edilmesi kolay değildir. Ayrıca, ilgili bazı önlemlerin uygulanması kolay olabilirken diğerleri boyut, maliyet, beklentiler veya diğer faktörler nedeni ile imkânsız olabilir. Örneğin, günümüzde su arıtma tesisleri bilinen olası kimyasal veya biyolojik tehditleri test etme teknolojisine sahip değildir ve biyolojik ve kimyasal ajanların geniş bir yelpazesi olması nedeni ile bu teknoloji oldukça maliyetlidir. Bu bağlamda, gerçek zamanlı izleme, bir terör saldırısının etkisini en aza indirmek için önemlidir. İlave olarak, tüm su sistemleri aynı güvenlik düzeyine sahip değildir. Geniş akış alanlarına veya büyük borulara sahip sistemler hem kolay erişim hem de kimyasal veya biyolojik ajanları daha geniş bir alana, daha hızlı yayma tehdidi oluşturmaktadır. Kasıtlı veya kazara kesintiler mümkün olsa da, planlamadan önce uygun bir risk değerlendirmesi yapılmalıdır. Fiziksel terör riskini azaltmaya yönelik öneriler: (AWWA, 2014; EPA, 2012)

- Tesislerin güvenli ve düzenli olarak envanterini çıkarmak,
- Tesislerin aydınlatma, gözetleme kameraları ve hareket dedektörlerini uygun yerlere kurmak,

- Su arıtmada kullanılan kimyasalları güvenli alanda tutmak ve envanterini çıkarmak,
- Haritalara, planlara ve operasyonel bilgilere erişimi sınırlamak,
- SCADA sistemlerini güvenlik duvarları ve güçlü parolalarla güvenli hale getirmek, kullanıcıları ve kullanıcı izinlerini sınırlamak, mümkünse, SCADA sistemlerini internetten ayırmak,
- Su kalitesi, su seviyesi, su basıncı vb. izlenmesini otomatikleştirmek,
- Kontaminasyon olaylarını tespit etmek için kullanımı kolay ve hızlı bildirim veren erken uyarı sistemleri kurmak ve çalıştırmak şeklinde özetlenebilir.

Ancak hidroterörizmi önlemek için sayılan bu tedbirlerin alınması yeterli olmayabilir. Su kaynaklarının terör örgütleri tarafından hedef alınmasının bir amacı toplum üzerinde korku oluşturulmaya çalışılmasıdır. Terör eylemlerinde; herkesin ortak kullanım alanı olan ve zarar görmesi durumunda tüm canlıları etkileyebilecek olan su kaynakları; toplum ve kamu yöneticileri üzerinde korku oluşturmak amacıyla hedef seçilir. Bu nedenle önlemler kamuyu da kapsamalı; geçici kapatmalar için hazırlık yapılmalı, bu amaçla halka eğitimler verilmeli, sosyal medyayı, yerel radyoyu, yerel televizyonu ve diğer yayıncıları kullanan bir kamu bilgilendirme sistemi planlanmalıdır. Ayrıca, ilk müdahale ekipleri ve su kaynaklarına yönelik bu tür bir saldırının keşfi, hafifletilmesi ve kurtarılmasında kritik öneme sahip diğer personel de potansiyel tehditlere yönelik eğitim almalıdır. Tespit edilen bir olay durumunda uygun halk uyarısı eşliğinde eğitim hayatı kurtarır, korkuyu azaltır ve iyileşmeyi hızlandırır.

SONUÇ

Yapılan araştırmalar, yeryüzünde 1,4 milyar km³ su bulunduğunu, ancak bunun sadece %2,6'sının içmeye, kullanmaya ve sulamaya elverişli olduğunu göstermiştir. İnsanoğlunun kullanabileceği toplam su miktarı ise yaklaşık olarak 36 milyar km³ tür ve bu miktar yeryüzündeki toplam su miktarının yaklaşık %0,12'si gibi çok küçük bir orandır. Dünya nüfusundaki hızlı artışla birlikte su ihtiyacı da artmış ve kişi başına düşen su miktarı daha da azalmıştır. Ayrıca, su kaynaklarının yaklaşık %70'i sulamada kullanılmakta ve gelişmekte olan ülkelerde endüstriyel atıkların yüzde 70'i hiçbir işlem görmeden su kaynaklarına bırakılarak kirliliğe neden olmaktadır. Kimi zaman ise siyasi ve ekonomik amaçlarla yani bilinçli olarak su kaynaklarına zarar verilmektedir. Bu bağlamda, terör örgütleri çevre sorunlarını radikalleşmek, yeni üyeler toplamak ve doğal kaynakların stratejik kontrolünü ele geçirmek için kullanmaktadır. Su kaynakları toplulukları tehdit etmek ve devletleri zayıflatmak için terör örgütleri tarafından kasıtlı olarak hedef alınan kritik bir doğal kaynaktır. Hidroterörizm adı verilen bu sorun, su kaynaklarını ve altyapıyı hedef almaktadır ve MÖ'ne dayanan bir geçmiş vardır. Hidroterörizm sivil hedeflere yönelik tipik bir konvansiyonel silah saldırısından veya kitle imha silahları ile yapılan saldırılardan çok daha etkilidir.

Nüfus artışı, sanayileşme ve artan çevre kirliliğinin de etkisi ile ülkeler günümüzde ve gelecekte su ile ilgili çatışma ve terör eylemleri gerçeği ile karşı karşıya olmakla birlikte, bu tür saldırılara yanıt verme planlarının da yetersiz olduğu görülmektedir. Hükümetlerin su sistemlerine yönelik güvenlik tehditlerini daha iyi anlamaları ve "Su kaynakları bir terör saldırısından nasıl korunabilir?" sorusunu araştırmaları gerekmektedir. Geliştirilmiş fiziksel önlemlerle birlikte kapsamlı ve gerçek zamanlı kimyasal ve biyolojik izleme ve arıtmanın ve akıllı ve bütüncül müdahale sistemlerinin kombine kullanımı hidroterörizmi engellemek konusunda önem kazanmaktadır. Bununla birlikte; su yönetim kurum ve sistemlerine kamuoyunun güveni, su kaynaklarının hızlı ve etkili korunduğu ve izlendiğine ilişkin bilgi paylaşımı da en iyi savunma yöntemleri arasında yer almaktadır.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar % 100.

Etik Komite Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AL AMIN, M.A., (2013). Hydropower Resources as Target of Terrorism: Case Study of Selected Water Bodies in Northern Nigeria. *The International Journal of Engineering and Science*, 2 (11): 52-61.
- ALKHSHALI, H., & LAURA S.S., (2015). *Iraq: ISIS Fighters Close Ramadi Dam Gates, Cut Off Water to Loyalist Towns*. CNN, June 4.
- AWWA (American Water Works Association). (2014). *Process Control System Security Guidance for the Water Sector*. Washington, D.C.: AWWA Government Affairs Office.
- ”تنظيم داعش يشن حرب المياه في دبالا شمال شرق العراق” [Daesh wages water war in Diyala in northeastern Iraq], YouTube video, posted by “AlAanTV,” October 5, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=6pGBtNbCkik>.
- DHS (U.S. Department of Homeland Security). (2016). Water and Wastewater Systems Sector. Critical Infrastructure Sectors. Last updated Jan. 8. <http://www.dhs.gov/water-and-wastewater-systems-sector>.
- EPA (U.S. Environmental Protection Agency) (2012). *Cyber Security 101 for Water Utilities*. EPA 817-K-12-004. Office of Water.
- EPA, (2010). *Water Sector-Specific Plan: An Annex to the National Infrastructure Protection Plan*. EPA 817-R-10-001. Office of Ground Water and Drinking Water, Water Security Division.
- EPA, (2002). *Potential Contamination Due to Cross Connections and Backflow and the Associated Health Risks: An Issue Paper*. www.eap.gov/ogwdw/tcr/pdf/ccrwhite.pdf
- EPA, (2003). *Response Protocol Toolbox: Planning for and Responding to Drinking Water Contamination Threats & Incidents*, Washington DC, <http://www.epa.gov/safewater/watersecurity/pubs/guideresponsemodule1.pdf>.
- FORAN, J.A.; BROSNAN, T.M. (2000). Early warning systems for hazardous biological agents in potable water. *Environ. Health Perspect.*, 10, 993-995.
- GELLMAN, B., (2002). Cyber-Attacks by Al Qaeda Feared. *The Washington Post*, June 27.
- GLEICK, P.H., (2006). Water and terrorism. *Water Policy*, 8 (6), 481-503.
- HABERTURK internet sitesi. <https://www.haberturk.com/icme-suyu-sebekesini-hacklediler-haberler-2974531-teknoloji>.
- HAIMES, Y.Y., (2002). Strategic Responses to Risks of Terrorism to Water Resources. *Journal of Water Resources Planning and Management*, 128 (6): 383-389.
- HUBBARD B., Life in a Jihadist Capital: Order with a Darker Side, ISIS Puts its Vision into Practice in a Syrian City, The New York Times, last modified July 2014, http://www.nytimes.com/2014/07/24/world/middleeast/islamic-state-controls-raqqa-syria.html?_r=0.
- İNTERNET: <https://tr.sputniknews.com/cevire/201510231018540714-abd-epa-maden-atik-sizinti/> (Erişim Tarihi: 02/05/2022)
- İNTERNET: <https://www.aljazeera.com/news/2006/8/1/showdown-over-sri-lanka-reservoir> (Erişim Tarihi: 19/05/2022)
- İNTERNET: <https://www.cbsnews.com/news/colorado-mine-spill-could-have-been-prevented-investigators-say/> (Erişim Tarihi: 19/05/2022)
- İNTERNET: <https://www.cioupdate.com.tr/haberler/su-kaynaklarina-yapilan-siber-saldirilar-hiz-kazaniyor/> (Erişim Tarihi: 02/05/2022)
- İNTERNET: <https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/3448> (Erişim Tarihi: 19/05/2022)
- İNTERNET: <https://www.google.com/amp/s/www.sozcu.com.tr/2014/gundem/pkk-hidroelektrik-santrali-yakti-6204> (Erişim Tarihi: 19/05/2022)
- İNTERNET: <https://www.iha.com.tr/afyon-haberleri/> (Erişim Tarihi: 02/05/2022)
- İNTERNET: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.3033.pdf> (Erişim Tarihi: 02/06/2022)
- İNTERNET: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19660.pdf> (Erişim Tarihi: 02/06/2022)
- İNTERNET: <https://m.sabah.com.tr/aktuel/2016/05/02/giresun-ve-gumushanedede-saldiri-yaralilarvar/> (Erişim Tarihi: 19/05/2022)
- İNTERNET: <https://www.suhakki.org/2014/07/siirtte-hes-ve-kalekol-protostosunda-catisma/> (Erişim Tarihi: 19/05/2022)
- İNTERNET: <https://www.trthaber.com/haber/guncel/mersinde-ayni-icme-suyu-terfi-birimineuc-gunde-ikinci-kez-saldiri-duzenlendi-553652.html> (Erişim Tarihi: 19/05/2022)
- KREMLING J., PARKER A.M.S., (2017). *Cyberspace, Cybersecurity, and Cybercrime: Overview of Cyberspace Intrusions*
- RAMASWAMI, A., (2014). Water Terrorism: How Militant Groups Are Taking Advantage of Climate Change Impacts. *Breaking Energy*, Dec. 9.
- RICHARD L.B., (2002) Water Terrorism: An Overview of Water & Wastewater Security Problems and Solutions
- SAPARIA, B., ANDREW G., (2013). Restricted Access: Detroit Water’s Operational Data Area Both Protected and Accessible with Unidirectional Security Gateways. *Water Environment & Technology*, 25 (6): 56-59.
- SHAKDAM, C., (2015). Vying for Control over Water: Why ISIS Grand Ambitions Put Everyone at Risk. RT, June 10.

ŞAHİN, D., (2021). *Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa Birliği'nin Ve Türkiye'nin Su Hukukuna Genel Bir Bakış*. İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fak. Dergisi, 7 (2): 225-240.

TIERNEY J., WORTH, R. F. (2003). *Attacks in Iraq may be signals of new tactics*. In The New York Times, p. 1, August 18, 2003.

**DİVAN EDEBİYATINDAKİ GÜZELLİK ANLAYIŞI İLE LİSE ÖĞRENCİLERİNİN
GÜZELLİK ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ***

A Comparative Examination of the Approach of Beauty in Divan Literature and the Approach of Beauty of High School Students

Hülya AĞIN HAYKIR¹, Aliye USLU ÜSTTEN²

ÖZET

Divan edebiyatında güzellik, birçok yönden idealize edilmiş ve kavramsallaştırılmıştır. Bu ideal güzele/güzelliğe ulaşmak amacıyla şairler mazmunlar kurgulamışlar ve söz konusu güzelliği somutlaştırmak için maharet göstermişlerdir. Sevgili; güzellikte eşi benzeri olmayan, ulaşılmaz ve acımasızdır. Şair sevgiliyi tarif ederken onun saçını, kaşını, gözünü vb. soyut olmaktan çıkarıp çeşitli söz sanatlarıyla ona özgün bir varlık özelliği yüklemiştir. Bu çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin güzellik anlayışları ile divan edebiyatındaki güzellik anlayışı karşılaştırılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Çalışma grubunu Ankara ilinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bir lisede 9, 10 ve 11. Sınıflarda öğrenim gören 88 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın verileri, öğrencilerin güzellik kavramına yönelik düşüncelerini yazmalarının istendiği iki sorudan oluşan bir formla elde edilmiştir. Verilerin analizinde içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Öğrencilerin cevapları her sınıf düzeyinde ayrı değerlendirilerek gruplandırılmıştır. Bu tasnife göre başlıklara ayrılan cevaplar, sınıf seviyelerine göre tablolar hâlinde sunulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre lise öğrencilerinin güzellik anlayışı ile Divan edebiyatındaki güzellik anlayışı arasında somut/fiziksel güzellik açısından benzerlik vardır. İki gruba göre güzellik, estetik ve görünüş açısından mükemmelliktir. Araştırma, divan edebiyatında ele alınan sevgili ve âşık cephesinden işlenen sembolik ve idealize edilmiş güzellik anlayışının, öğrencilerin gerçek yaşamdaki güzellik anlayışını yansıtması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Divan edebiyatı, güzellik, edebiyat eğitimi.

ABSTRACT

The concept of Beauty in Divan literature has been idealized and conceptualized in many ways. In order to achieve this ideal beauty, poets have constructed metaphors and have shown dexterity to embody the beauty around the lover and beloved. This concept is unequaled in beauty, inaccessible and ruthless. The poet describes this lover's hair, eyebrows, eyes, etc. He removed it from being abstract and gave it a unique existence feature with various rhetoric. In this study, high school students' understanding of beauty is being compared with the understanding of beauty in divan literature. Phenomenology design, one of the qualitative research methods, was used in the research. The study group consisted of 88 students studying at 9th, 10th and 11th grades in a high school affiliated to the Ministry of National Education in Ankara. The data of the research were obtained with a form consisting of two questions in which students were asked to write their thoughts on the concept of beauty. Content analysis was used in the analysis of the data. The answers of the students were evaluated separately at each grade level and grouped. According to this classification, the answers divided into headings are presented in tables according to grade levels. The results of the research showed that according to the students, the concept of beauty conforms to the aesthetic perfection and perfection in divan literature, but is rather related to abstract values. The beautiful person also carries the positive characteristics, not the negative character traits attributed to the beautiful person in divan literature. The research is important in terms of reflecting the students' understanding of beauty in real life, the symbolic and idealized understanding of beauty, which is handled from the side of the beloved and the lover, which is discussed in divan literature.

Keywords: Divan literature, beauty, literature education.

1. ORCID: 0000-0003-3666-3677

2. ORCID: 0000-0002-2937-6154

1. Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, hagin85@gmail.com

2. Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, aliyeuslu@yahoo.com

*AĞIN HAYKIR, H. ve USLU ÜSTTEN, A. (2023). "Divan Edebiyatındaki Güzellik Anlayışı ile Lise Öğrencilerinin Güzellik Anlayışlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi". *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.29, s.133-144.

Makale Geliş Tarihi: 30 Aralık 2022 Kabul Tarihi: 27 Mart 2023

EXTENDED ABSTRACT

“Classical Turkish literature”, also called Divan literature; it takes its aesthetic value from the Islamic civilization, which includes the common elements of Arab, Persian and Turkish culture. In general, the creative, human and universe view of the religion of Islam and mysticism has determined the point of view of the artists who belong to divan literature. In order to understand the understanding of beauty of this literary tradition, it is necessary to know the mentality and source on which it is based. The concept of beauty in Divan literature has been idealized and conceptualized in many ways. In order to reach this ideal beauty, poets have constructed metaphors and tried to embody beauty around the lover and the beloved. Beloved in Divan literature; It is unmatched in beauty, inaccessible and ruthless. The poet describes this lover's hair, eyebrows, eyes, etc. He removed it from being abstract and gave it a unique existence feature with various rhetoric. Although the understanding of beauty in Divan literature is tried to be described with the symbols of the concrete world, it is not in a reality that can be fully embodied. The concept of beauty, which is abstract in this literature, has been embodied by different poets in different periods around similar references and acceptances. This literary understanding, which has an original aesthetic interpretation and found its place in Turkish literature for many centuries, is offered to students starting from high school education within the formal education system. Classical Turkish literature/Divan literature is included in the skills that are planned to be acquired by the students in the Turkish Language and Literature course. Text examples given in different types of divan poetry in the 9th grade of high school education are included in the educational tours writing lessons in the 10th grade. The types of divan literature are not included in the 11th and 12th grades. It is possible that high school students' understanding of beauty has reflections on the types of divan literature they are exposed to during their learning process. In this study, the understanding of beauty of high school students was compared with the understanding of beauty in the tradition of divan literature, and the similarities and differences between them were discussed. Phenomenology design was used in the research. The data of the research were collected with a form prepared according to the fill-in-the-blank method consisting of two questions. Ask students “What is beauty?” and “What are the characteristics of a beautiful person?” They were asked to identify a concept or explanation that would help them express the answer to their questions. As a result of the research, the valid ones among the metaphors determined by the students were determined and classified in terms of analogy. Common themes were taken into account in the classification of metaphors and the data obtained were converted into tables with frequency values by using the SPSS 22 (Statistical Package for Social Sciences) program. Descriptive analysis technique was used in the analysis of the data. According to the findings, more than half of high school students used concrete reality when describing beauty. The expressions “Everything that looks beautiful to the eye” and “perfection in appearance” in the findings point to the physical aspect of beauty. While the expression “heart cleansing” emphasizes the abstract aspect of beauty, the expression “loving oneself” emphasizes both tangible and abstract beauty. Findings show that students benefit from abstract features while describing the characteristics of beautiful people. The fact that there are students who find helpful, cheerful, tolerant and polite people beautiful rather than those who find people who are physically attractive and comfortable in their own bodies beautiful show that abstract qualities are more appreciated in the characteristics of beautiful people. The high number of answers highlighting spiritual characteristics shows that students attribute different meanings to "beautiful thing" and "beautiful person". When all the answers of the students are evaluated together, it is seen that the psychological characteristics are more than the physical characteristics. According to the results of the research, there is a similarity between the high school students' understanding of beauty and the understanding of beauty in divan literature in terms of tangible/physical beauty. According to both groups, beauty is perfection in terms of aesthetics and appearance. In Divan literature, beauty is a personified idealized entity, but for high school students, beautiful is anything that looks good to the eye. According to the results of the study, high school students think that beautiful people have positive qualities. According to Divan literature, beautiful people have negative qualities. It was suggested to the researchers that they could work with students by diversifying and deepening their questions.

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı; estetik değerini Arap, Fars ve Türk kültürünün ortak unsurlarını barındıran İslam medeniyetine -özellikle de- onun felsefi yorumu olan İslam tasavvufuna borçludur. Bu edebî geleneğin güzellik telakkisini anlamak, dayandığı zihniyeti ve kaynağı iyi bilmeyi gerektirir. Genel olarak İslam dininin ve tasavvufunun yaratıcı, insan ve kâinata bakışı yanında astrolojiden sosyal hayata; İran ve Arap mitolojisinden Peygamber kıssalarına, simya, klasik mantık, hendese, geleneksel tıp ve bunun gibi birçok kaynağa dayanan bu edebiyat, kendisine mensup sanatçının bakış açısını belirlemiş; şiir de bu açıdan şekillenmiştir. Söz konusu bakışın kaynağındaki semboller, klasik şiiri/şairi anlama ve anlamlandırmada mühimdir (Şentürk, 2006: 349).

Divan şiiri, âşık tipi anlatıcının/söyleyicinin dilinden idealleştirilen bir aşkın yansımasıdır. Bu aşk; âşık-maşuk ve rakip üçgeninde geçiyormuş gibi görünse de yalnızca iki cins (kadın-erkek) arasındaki ilişkiye dayalı olmayıp felsefi bir boyuta ve kaynağa sahiptir. Bu boyut ve kaynak, aşkı remizlere dayalı mecazlı bir dil ile anlatmayı gerekli kılmıştır. Bahsedilen anlayışa göre, aşkın en önemli ayağını sevgili oluşturur. Divan edebiyatında, bilinen/zahirî anlamda somut ve tensel bir sevgili yoktur. Ancak mesneviler ve tezkirelerde karşımıza çıkan sevgili tipleri bu tanımın dışında kalır. Hüsrev ü Şirin mesnevisindeki sevgili tipleri gerek Hüsrev gerekse Şirin tamamen somut ve tenseldir. Öyle ki Nizami'nin yapıtlarından oluşur bilinen en erken tarihli resimli mesnevi nüshalan 14. yüzyıl sonlarından itibaren hazırlanmaya başlamıştır. Şirin'n Hüsrev'in suretine âşık olduğu an, Nizami'nin Hüsrev ve Şirin mesnevisinin bilinen en erken resimli nüshalarından itibaren sevilerek betimlenmiş sahnelerdendir. 15 ve 16. yüzyıllarda Nizami yanında diğer ünlü şairlerin şiirlerinin bazı temaları "okuyucu-dinleyicilerin görsel hafızasında yer etmeye" ve "görsel geleenklere" dönüşmeye başlar (Bağcı, 2011: 273).

Ancak zihniyet dünyasındaki dönüşüm ile 18. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında ayakları yere basan, somut, yeri yurdu/adı sanı bilinen sevgilinin izlerini görürüz (Kaplan, 2019: 83-94). Bazen anlatılan çizgi dışı güzeller olsa da gelenek, tüm güzellik unsurlarını ayrıntılı bir şekilde belirlediği sevgili anlayışını bozmamıştır. Bu yüzyıla kadar her şairin anlattığı sevgili âdeti tektir, biriciktir. Aslında bütün şairler aynı sevgiliyi anlatmaktadır. Sevgili idealleştirilmiş, uzviyetten soyutlanmış ve tabiri caizse "en"lerle ifade bulmuştur. Aslında âşık da biraz böyledir. Güzelin ideal bir kimliğe büründürülmesi, onu soyut ve cinsiyetsiz kılmıştır. Sevgilinin bu kimliği hem insani hem tanrısal vasıflarla donatılmıştır (Şentürk, 2006: 349-390).

Sevgilinin tasvirinde hep bir sultan imajı vardır. Sevgilinin bu anlatımı saray istiaresine dayanır. Sevgili savaşçı yahut her an savaşa hazır bir hükümdar gibidir. Onun gamzesi (yan bakışı), kılıcı yahut hançeridir. Kaşları, keman yani yaydır. Kirpikleri bu yayın fırlattığı oklarıdır. Zülüfleri kement veya zincirdir. Sultan gibi olan sevgilinin binlerce âşığı vardır. Bu âşıklar onun kulu kölesidir ve onun mahallesini, eşliğini mesken edinmişlerdir. Sevgili, çoğunlukla âşıklara eziyet ederek teveccühte, lütufta bulunan bir hükümdardır. Maşukun bu tavrına karşın âşık, sevgilinin eziyetinden yakınmaz; âh u feryat etse de bu eziyetin devamı sevgilinin ona itibar ettiğini gösterdiği için âşık için dilenen/istenen bir durumdur. Sevgilinin savaşçı bir kimlikle okur karşısına çıkarılması yahut onun güzellik unsurlarının âşık üzerinde yaralayıcı ve öldürücü etkisinin olması biraz da kaynağını Abbasi saraylarındaki savaşçı, cesur Türk asker tipine (Türk gulamlarına) borçludur. Sevgilinin âşık üzerindeki bu etkisinden dolayı âşık da göğsü kılıç yaralarıyla yahut pare pare ok yaralarıyla dolu bir şekilde betimlenir. Sevgilinin silahı olan bakışına dayalı bu yaralar, en etkili güzellik unsurunun da gözleri olduğunu gösterir. Sevgilinin çekik gözlü ve baygın bakışlı olması -buna uzun saç ve ay yüzü de eklendiğinde- onun Uygur minyatür ve heykellerinden doğduğunu düşündürür (Akün, 1994: 415-417; Okuyucu, 2015: 204-216).

Divan edebiyatında sevgilinin "en"lerle ifade edilmesi onun güzellik unsurlarının da azami seviyede yani "en"lerle ifade edilmesini sağlamıştır (Uslu Üstten, 2006: 72). En güzel sevgilidir, hatta Yusuf'tan bile güzeldir. O; peri gibi, melek gibi, huri gibi güzeldir. Çok nazlıdır, baştan ayağa nazdır. Ona vasil olmak mümkün değildir. Âşığına sürekli naz eder. En uzun boylu odur. Onun boyu anlatılacaksa benzetme ögesini servi, şimşad, sanavber, arar gibi ağaçlar oluşturur. Bu ağaçlar ince, uzun ve düzdür. Sevgili de en uzundur, en incedir. Servi gibi salınır, yürüyüşü salınmalıdır; cilvelidir, şuhuttur. Sevgilinin yüzünde toplanan güzellik unsurlarının başında yukarıda ifade edildiği üzere gözleri gelir. Gözler tasvir edildiğinde kaş ve kirpik de hayale dâhil olur. Sevgilinin yüzü başlı başına bir güzellik unsurudur. Yüz genelde parlaklığı ile ay ve güneşle ilişkilendirilir. Bazen onun bir gül bahçesi gibi anlatıldığı görülür. Yüz, gül bahçesi olduğunda yanak gül veya yasemin, saçlar sümbül veya menekşe, dudak gonca, göz nergis olur. Yüz, Kâbe olduğunda kaşlar mihrap olur, âşığın secde yerine dönüşür. Yüzün bir bölümünü oluşturan yanaklar ise parlaklığı, berraklığı ve kırmızılığı ile ön plandadır. Yanak; gül, lâle, şarap, ateş gibi kırmızı renklidir. Ay ve güneş gibi parlak; ayna ve su gibi berraktır (Akün, 1994: 416).

Sevgilinin alnı parlaklığı yönüyle ay, güneş ve sabaha benzetilir. Çene çukuru âşığın düştüğü bir zindan veya kuyudur. Yüze yahut alna düşen saç/zülûf/perçem âşık cephesinden olumsuz bir çizimle karşımıza çıkar. Âşığın gönlü bir kuş olduğunda sevgilinin büklüm büklüm olan zülfü bu gönül kuşu için bir tuzak, kement yahut ip olur. Bazen yüz; bir hazinedir, saç bu hazinenin bekçisidir, yılanıdır. Âşık sevgilinin yüzüne, dudağına ulaşmaya çalışır. Bu durumda saç onun için bir kement yahut ipe dönüşür. Bu ip âşık için darağacıdır. Âşığın divane gönlü için sevgilinin zülfü bir zincirdir. Aslında sevgilinin saçı; rengi, kokusu, uzunluğu ve şekli ile vurgulanır. Sevgilinin saçı uzundur, o kadar uzundur ki topuklarına kadar iner. Siyahtır. Misk gibi kokar. Dağınıktır/perişandır. Her telinde bir âşık asılıdır (Şahin, 2011: 1853).

Sevgilinin diğer bir güzellik unsuru da yanağındaki benidir. Ben küçük, siyah ve nokta gibi olması yönüyle ön plana çıkarılır. Benin şekline ve rengine dayalı olarak şairlerin farklı hayal unsurları geliştirdikleri görülür. Ben, misk ve amber kokuludur. Siyah bir dâneye, Habeşî bir köleye, bazen de karabibere benzetilir. Bir güzellik unsuru olarak dudak lal taşı gibi kırmızı olmasıyla vurgulanır. Gül ve şarap da bu hayale dâhil edilir. Çoğu defa dudak ve ağız birlikte anılır. Sevgili, Hızır gibidir; onun dudağı âşığa âb-ı hayât sunar. Sevgilini dudağı şeker gibi, Kevser suyu gibi lezzetlidir. Sevgili dudağıyla Hz. İsa gibidir, âşığın ölü gönlünü diriltir; onun derdinin dermanıdır, ona şifa ihsan eder, ilaç gibidir. Sevgilinin dudağından çıkan her bir söz de böyledir. Ağzı bir hokka, dişleri bu hokkadaki incilerdir. Bazen bu ağız mercan yahut yakut gibi görülür. Ağzı nokta yahut gonca gibidir, küçüktür, hatta en küçüktür. O kadar küçüktür ki nokta gibi, mim harfi gibidir, kuruntudur, sırdır, varla yok arasındadır. Sevgilinin beli de öyledir; o, ince bellidir. Hatta beli varla yok arasındadır (Karaköse, 2010: 183).

Divan şairlerinin, benzer bir teşbih dünyasında hem güzellik unsurlarını hem de âşığa yönelik davranışlarını tasvir ettikleri sevgilinin şair için çift yönlü (beşerî ve ilahî) unsurlarla bezenmiş olması, şiire derinlik ve zenginlik katmıştır. Anlatılan sevgili, Allah da olsa, insan da olsa aynı şekilde anlatılmıştır. Aslında anlatılmak istenen sevgili değil, sevginin kendisidir (Kurnaz, 2003: 29). Bu edebî zihniyette mecazî aşk, ilahî aşka giden yolda bir basamaktır. Güzellik ise insanı en güzel şekilde yarattığını ifade eden Allah'ın doğadaki ve insandaki yansımasıdır. O, mutlak güzellik sahibi olarak kendi güzelliğini çeşitli şekillerde görünür kılmış; sonra onu âşığın gözünden izlemiştir. Allah güzeldir, güzeli sever. Şair de bu güzeli, insan da olsa birtakım yüce vasıflar içerecek biçimde anlatır ve aynı zamanda sevgilinin sultan makamına oturtulmasını, bir sultan gibi algılanmasını sağlar.

Divan edebiyatındaki güzellik anlayışı, somut dünyanın simgeleriyle betimlenmeye çalışılsa da tümüyle ete kemiğe büründürülebilecek bir gerçeklik içinde değildir. Bu edebiyatta soyut olan güzellik kavramı, farklı şairlerce değişik dönemlerde benzer referanslar ve kabuller etrafında somutlaştırılmıştır.

1. Türk Dili ve Edebiyatı Programında Divan Edebiyatının Yeri

Özgün bir estetik yorumu olan, Türk edebiyatında uzun yüzyıllar boyunca yer bulan bu edebî anlayış, örgün eğitim sistemi içinde ortaöğretimden başlanarak öğrencilere sunulmaktadır. Türk Dili ve Edebiyatı dersinde öğrencilere kazandırılması planlanan becerilerde Klasik Türk edebiyatına/Divan edebiyatına yer verilmektedir.

1992 programında divan edebiyatı metinlerinin anlaşılmasıyla ilgili herhangi bir kaygı görülmezken 2005 ve 2011 programlarında metinlerin anlaşılabilirliği için metinlerin Türkiye Türkçesine çevrilmiş olarak verildiği

görülür. 2015, 2017 ve 2018 programlarında ise metinlerin sonunda bilinmeyen kelimeler için küçük bir sözlük oluşturulmuştur. 1992 programı, Divan edebiyatından alınan metinlerin sayısı bakımından en yoğun programken diğer programlarda metinlerin tür ve sayıları azaltılmış, ayrıca aynı şairden ikinci bir metin seçilmemesi konusu özellikle vurgulanmıştır (Veyis ve Kayar, 2019: 574).

2018 Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programında tür merkezli yaklaşım esas alınmıştır. Buna göre “okuma çalışmalarında kullanılacak metinlerin edebiyat geleneği içindeki yerini belirlemek üzere edebiyat tarihinden yararlanılmalıdır. Ancak bu durum edebiyat tarihinde bütün türlerin gelişimini bir arada vermek yerine, her türün içinde edebiyat geleneğinin yansıtılması şeklinde gerçekleştirilmelidir (MEB, 2018: 13).

Divan şiiri 9. sınıftan itibaren metin türlerine bağlı olarak incelenmektedir. Bu metinler aracılığıyla divan şiirinin edebî değeri sezdirilmeye gayret edilmiş; öğrencinin metinleri kendi kendine çözümlemesi, yorumlaması ve tanıması hedeflenmiştir. “Divan, halk ve dünya şiirinden gelen biçim ve türler ile şaire özgü yenilikler, buluşlar ve - varsa

bunların geleneksel biçim ve türlerle ilişkisi ele alınır.” kazanımı Tablo 1’deki metin türleri üzerinden verilmiştir (2018: 19):

Tablo 1. 9. Sınıf 4. Ünite Kazanımları

4. ÜNİTE: MASAL/FABL		
Ünite Süresi: 5 HAFTA		
OKUMA	YAZMA	SÖZLÜ İLETİŞİM
<ul style="list-style-type: none"> • Türk halk edebiyatından bir masal örneği • Doğu edebiyatından bir masal örneği • Divan edebiyatından fabl özelliği gösteren bir mesnevi örneği • Batı edebiyatından bir fabl örneği • Masal ve fabl türünün genel özellikleri açıklanır. • “Mantıku’t-Tayr”, “Martı”, “Hayvan Çiftliği” ve “Küçük Prens” gibi eserlerin fabl türü ile ilişkisi üzerinde durulur. 	<ul style="list-style-type: none"> • Masal/fabl yazma çalışması yaptırılır. • Seçilen mesnevinin günümüz Türkçesiyle yeniden yazılmasına yönelik çalışmalar da yaptırılabilir. • Masal/fabl yazma çalışmalarının dışında incelenen metinlerden edinilen düşünce ve izlenimleri konu alan farklı türlerde de yazma çalışmaları yaptırılabilir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Dinleme türleri ve etkili dinlemenin ilkeleri açıklanır. • Öğrencilerin yazdıkları metinleri sınıfta sunmaları sağlanır. • Öğrencilerin çizgi film hâline getirilmiş bir fabl izlemeleri sağlanır.

9. sınıfın 4. ünitesinde yer alan masal/fabl konusu divan edebiyatından mesnevi ile ilişkilendirilerek verilmiştir. Bununla ilgili olarak seçilen mesnevinin günümüz Türkçesiyle yazılmasına yönelik etkinlik tavsiye edilmiştir.

Tablo 2. 9. Sınıf 7. Ünite Kazanımları

7. ÜNİTE: BİYOGRAFİ/OTOBİYOGRAFİ		
Ünite Süresi: 3 HAFTA		
OKUMA	YAZMA	SÖZLÜ İLETİŞİM
<ol style="list-style-type: none"> 1. Cumhuriyet Dönemi’nden bir biyografi örneği 2. Cumhuriyet Dönemi’nden bir otopiyografi örneği 3. Divan edebiyatından bir tezkire <ul style="list-style-type: none"> • Otopiyografi konusu işlenirken monografi, öz geçmiş/CV, hâl tercümesi ve portreden kısaca bahsedilir. • Hikâye ve romanda biyografi ve otopiyografiden yararlandığı üzerinde durulur. 	<ul style="list-style-type: none"> • Edindikleri bilgilerden hareketle öz geçmiş/CV, portre yazmaları sağlanır (İsteyen öğrencilerin çizgi portre yapabilecekleri belirtilir). 	<ul style="list-style-type: none"> • Öğrencilerden sınıf ortamında kendilerini ve yakından tanıdıkları birini tanıtmaları istenir. İki anlatım arasındaki farkı değerlendirmeleri sağlanır.

9. sınıfın 7. ünitesi, biyografi/otobiyografi konusuna ayrılmıştır. Burada divan edebiyatından tezkire örneği verilerek öğrencilerin biyografi ile tezkireleri ilişkilendirmeleri amaçlanmıştır.

Tablo 3. 9. Sınıf 8. Ünite Kazanımları

8.ÜNİTE: MEKTUP/E -POSTA		
Ünite Süresi: 3 HAFTA		
OKUMA	YAZMA	SÖZLÜ İLETİŞİM
<p>1. Cumhuriyet Dönemi'nden bir özel, bir edebî mektup; iki e-posta örneği</p> <p>2. Divan edebiyatından bir mektup örneği</p> <p>3. Tanzimat Dönemi'nden bir mektup örneği</p> <ul style="list-style-type: none"> Mektup türünün özellikleri açıklanır. Hikâye, roman ve şiir gibi türlerde mektubun bir anlatım biçimi / tekniği olarak da kullanıldığı örneklendirilir. Mektup türünün dünya edebiyatından bir örneğine yer verilir ve bunu inceledikleri metinlerle karşılaştırmaları sağlanır. e-posta yazarken kişisel bilgilerin güvenlik altına alınması gerektiği vurgulanır. Özel mektup ile edebî mektup arasındaki benzerlik ve farklılıklar incelenen metinler üzerinden gösterilir. 	<ul style="list-style-type: none"> Öğrencilerin mektup yazma aşamalarına uygun olarak mektup / e-posta yazma çalışması yapmaları sağlanır. Ayrıca öğrencilere mektup yazma geleneği üzerine düşünce ve izlenimlerini anlatan bir yazı yazdırılır. Dilekçe ve tutanak yazmanın kuralları açıklanır, öğrencilerin, örneklerden hareketle bir dilekçe ve tutanak yazmaları sağlanır. 	<ul style="list-style-type: none"> Açık oturumun genel özellikleri hakkında bilgi verilir. Öğrencilerin bir açık oturumu izlemeleri ve değerlendirmeleri sağlanır.

9. sınıfın 8. ünitesinde mektup türü yer almıştır. Cumhuriyet, Divan ve Tanzimat edebiyatından örneklerle mektup türünün özellikleri kavratılmak istenmiştir.

Tablo 4. 10. Sınıf 9. Ünite Kazanımları

9. ÜNİTE: GEZİ YAZISI		
Ünite Süresi: 2 HAFTA		
OKUMA	YAZMA	SÖZLÜ İLETİŞİM
<p>1. Divan edebiyatından bir gezi yazısı örneği</p> <p>2. Cumhuriyet Dönemi'nden iki gezi yazısı örneği</p> <ul style="list-style-type: none"> Divan edebiyatından seçilen gezi yazısı Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinden alınır. 	<ul style="list-style-type: none"> Öğrencilerden gezdikleri bir yer hakkında bir gezi yazısı yazmaları istenir. Yazıyı görsel unsurlarla desteklemeleri önerilir. 	<ul style="list-style-type: none"> Öğrencilerden yazdıkları gezi yazılarını sınıfta sunmaları istenir.

10. sınıfın 9. ünitesinde gezi yazısı türü yer almıştır. Divan edebiyatından seçilecek gezi yazısının Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nden alınması istenmiştir. 9. sınıfta divan şiirinden farklı türlerde verilen metin örnekleri, 10. sınıfta gezi yazısı türünden seçilmiştir. 11 ve 12. sınıflarda divan edebiyatı türlerine yer verilmemiştir.

1-4. tablolardan anlaşılacağı üzere, Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programında divan edebiyatı ürünleri farklı türlerle öğrencilere sunulmaktadır. Divan edebiyatının temelinde güzellik ve onun etrafında oluşturulan bir aşk vardır. Lise öğrencilerinin güzellik anlayışlarında öğrenim süreçlerinde maruz kaldıkları Divan edebiyatı türlerinin yansımalarının olması muhtemeldir. Bu çalışmada lise öğrencilerinin güzellik anlayışı divan edebiyatı geleneğindeki güzellik anlayışı ile karşılaştırılarak aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınmıştır.

2.Yöntem

2.1.Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgubilim deseni, derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Farkında olduğumuz bu olgular olay, kavramlar, durum ve algı gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu araştırmada soyut olan güzelliği anlayışını somut ifadelerle ortaya koymaya yardımcı olabileceği düşünüldüğünden olgubilim deseni tercih edilmiştir.

2.2.Çalışma Grubu

Çalışma grubunu, 2019-2020 eğitim-öğretim döneminde Ankara ilinde ortaöğretimde öğrenim gören 9, 10 ve 11. sınıflardan 88 öğrenci oluşturmaktadır. 12. sınıf öğrencileri üniversite sınavı nedeniyle araştırma grubuna dâhil edilmemiştir. Katılımcılar, gönüllülük esasına göre seçilmiştir.

2.3.Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri iki sorudan oluşan boşluk doldurma yöntemine göre hazırlanmış bir formla toplanmıştır. Öğrencilerden “Güzellik nedir?” ve “Güzel insanın özellikleri nelerdir?” sorularının cevabını ifade etmelerine yardımcı olabilecek bir kavram veya açıklama belirlemeleri istenmiştir.

2.4.Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda öğrencilerin belirlediği metaforlardan geçerli olanları tespit edilerek benzetme yönlerinden hareketle tasnif edilmiştir. Metaforların sınıflandırılmasında ortak temalar dikkate alınmış ve elde edilen veriler SPSS 22 (Statistical Package for Social Sciences) programından yararlanarak frekans değerleriyle birlikte tablolara dönüştürülmüştür. Verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

2.5.Bulgular ve Yorum

Araştırmaya veri toplamak amacıyla oluşturulan formdaki ilk soru olan “Güzellik nedir?” sorusuna öğrencilerin “Bence güzellik ...” ile başlayan ve formdaki ikinci soru olan “Güzel insanın özellikleri nelerdir?” sorusuna “Güzel insanların özellikleri ...” ile başlayan cevaplarından benzer olanları aynı başlık altında sınıflandırılarak frekans değerleriyle birlikte tablolara aktarılmıştır. Cevaplar kendi aralarında tasnif edilerek 6 başlık altında toplanmıştır.

Tablo 5. Öğrencilerin “Güzellik Nedir?” Sorusuna Verdikleri Cevaplara İlişkin Bulgular

Güzellik...	f	%
Hoşumuza giden, gözümüze güzel görünen her şey	24	27,2
Kalp temizliği	19	21,5
Görünüşteki mükemmellik, estetik	22	25
Kişinin kendisini sevmesi	6	6,8
İnsanı mutlu eden her şey	14	15,9
İnsanda ilgi uyandıran şeyler	3	3,4
Toplam	88	100

Tablo 5'e göre öğrencilerin “Güzellik nedir?” sorusuna verdikleri cevaplarda güzelliği “hoşumuza giden, gözümüze güzel görünen her şey” olarak ifade edenlerin oranı en fazladır (%27,2). Güzelliği, “görünüşteki mükemmellik, estetik” olarak değerlendiren öğrencilerin oranı %25'tir. Buna karşılık “kalp temizliği” diyen öğrencilerin oranı %21,5'tir. Öğrencilerin %15,9'u güzelliği “insanı mutlu eden her şey”, %6,8'i “kişinin kendini sevmesi”, %3,4'ü de “insanda ilgi uyandıran şeyler” olarak nitelendirmişlerdir.

Güzellik; “hoşumuza giden, gözümüze güzel görünen her şey” anlamına gelen cevapları veren öğrencilerin cümlelerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

“Bize zevk veren, gördüğümüzde ve duyduğumuzda hoşumuza giden, iyi olan her şeydir.”

“Göze hoş gelen, gülümseyerek anılan”

“Bir varlığın doğallığı, saflığı ve özgünlüğünün içimizde bir haz uyandırmasıdır.”

“Güzellik insana hoş gelen, görünce mutlu eden, gözüne güzel görünen şeyler.”

“Güzellik, insanın gözüne hoş gelen bir şeye verdiği öznel terimdir.”

“Dış güzellik ve iç davranışlar. Tanımı her zaman değişken olan ve kişiden kişiye göre değişen, estetik zevk veren, insanda hoşnutluk duygusu uyandıran nesne, kişi veya kavramdır.”

“Güzellik, bir canlının, somut bir nesnenin veya soyut bir kavramın algısal bir haz duyumsatan; hoşnutluk veren hususiyetidir.”

“Manevi de olsa maddi de olsa öznel bir yapısı olan insanda hoş duygular uyandıran etken.”

“Gözümüze hoş ve etkileyici gözükene, baktığımızda tebessüm ettiren her türlü obje, canlı vs.”

Güzellik; “kalp temizliği” anlamına gelen cevapları veren öğrencilerin cümlelerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

“Güzellik kişinin kalbinin temizliğidir.”

“Ahlak, terbiye.”

“İnsanın karakteridir.

“İyi bir insan olabilmek karşısındaki insanların bir kalbi olduğunu unutmadan konuşan bir insan.”

“Güzellik deyince aklıma insanın kalbinin güzelliği geliyor.”

“Benim için iç güzellik çok önemlidir.”

“Güzellik mutluluk, sevme isteği uyandıran ve kendisine özendirilebilen her şeyin taşıdığı bir özelliktir. Manevi güzellik de olabilir ahlaklı olmak vs.”

“Güzellik, tıpkı bir bebeğin gülüşündeki samimiyet ve doğallık, bir annenin yavrusunu beslerken gösterdiği şefkat gibi içten ve eşsiz olmalıdır. Fiziki unsurlardan bağımsız hakiki ve özlülük içermelidir.

“Bence güzellik insanın iyi huylu iyi karakterli olmasıdır.”

“Kişiden kişiye değişen iyi olma özelliği.”

Güzellik; “görünüşteki mükemmellik, estetik” anlamına gelen cevapları veren öğrencilerin cümlelerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

“Estetik olarak göze çarpmak.”

“Güzellik, insanın çevresini duyarları ve anılarının süzgecinden geçirerek notlandırma uğraşısıdır.”

“İlk bakışta beğenilen bir şey. Mesela insan kavramında bir kız görürsün güzel dersin, neye dayanarak dersin toplumun belirlediği bir ölçüye göre güzel gözlü veya yakışıklı erkek gibi. Belki de bir insanı en mükemmel yapan şey güzellik.”

“Bakıldığında insanda bir daha bakma isteği uyandıran göze hitap eden şeyler.”

“Sözlük anlamında geçtiği üzere insana algısal bir haz duyumsatan şeylerdir. Bir insan için güzellik toplumumuzda belirli normlara uymak, belli beden ölçülerinde olmak altın orana uyum sağlamak.”

“Bence güzellik fizyolojik olarak bir nesnenin insan beynine ilgi çekici gelmesidir.”

Güzellik; “insanı mutlu eden her şey” anlamına gelen cevapları veren öğrencilerin cümlelerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

“Güzellik mutluluk verendir, bir anlığına da olsa insanı çirkinliklerden uzaklaştıran, zihni durgunlaştıran ve insanı tatmin edendir. İnsanın arzularının yansımasıdır.”

“Hem dış görünüş hem de iç olaylarının insanın canını sıkımasıdır.”

“İnsanı mutlu eden her şey.”

Bu cevapların dışında öğrencilerden güzelliği; “insanın kendini sevmesi” ve “kişide ilgi uyandıran her şey” olarak tanımlayanlar bulunmaktadır.

Bulgulardan yola çıkılarak lise öğrencilerinin yarısından fazlasının güzelliği tanımlarken somut gerçeklikten yararlandıkları söylenebilir. “Göze güzel görünen her şey”, “görünüştaki mükemmellik” ifadeleri güzelliğin fiziksel yönüne işaret etmektedir. “Kalp temizliği” ifadesi güzelliğin soyut yönünü vurgularken “kişinin kendini sevmesi” ifadesi hem somut hem soyut güzelliği vurgulamaktadır. Diğer tanımlardan sadece somut veya soyut güzellik yargısı çıkarmak güçtür.

Öğrencilerin çoğunlukla güzelliği estetik ile ilişkilendirmelerinin, görselliği ön planda tutan tanımlar yapmalarının, gelişimleri ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ergenlik çaığında kişinin dışarıdan nasıl görüldüğü önemlidir. Bu dönemde ergenin fiziksel ve davranışsal benlik tanımlarında başkalarını etkileyen ve sosyal ilişkilerde önemli olan fiziksel görüntü ve kişilik özellikleri öne çıkar (Hortaçsu, 2003). Bazı kızlar ve erkekler, boylarının kısa olmasından yakınırken bazıları kendilerini güzel ya da yakışıklı bulmayabilir (Gander ve Gardiner, 1993). Ergenlik, öğrencilerin fiziksel değişimler geçirdikleri bir dönem olmakla beraber soyut kavramların da edinildiği bir dönemdir. Değer yargıları, aile yapısı gibi farklılıklar da öğrencilerin güzelliğe yükledikleri soyut anlamı etkileyebilir.

Öğrencilerin güzellikle ilgili tanımlarından hareketle, divan edebiyatındaki güzellik tanımları ile öğrencilerin yanıtları arasında farklılık olduğu söylenebilir. Öğrencilerin yanıtlarında divan edebiyatındaki güzellik anlayışını yansıtan ifadeler az sayıdadır. Divan edebiyatındaki güzel, bütün güzel özellikleri üzerinde toplamıştır. Fiziksel özellikleri açısından mükemmeldir, estetik yönden kusuru yoktur. Bu sevgili tabiri caizse divan edebiyatında “en”lerle ifade bulmuştur (Şentürk, 2006: 349-390). Zaten idealize edilmiş bir güzel olduğu için çirkin görünmesi de beklenemez. Öğrencilerin güzeli göze güzel görünen, mükemmel, estetik olarak değerlendirmeleri, divan edebiyatındaki güzel tanımı ile örtüşmektedir. Öte yandan güzelliği; kalp temizliği, insanı mutlu eden her şey olarak tanımlayan öğrencilerin yanıtlarından hareketle divan edebiyatındaki güzelin özelliklerinin farklı olduğu söylenebilir: Divan edebiyatında “sultan” gibi olan sevgilinin binlerce âşığı vardır. Bu âşıklar onun kulu kölesidir ve onun mahallesini, eşğini mesken edinmişlerdir. Sevgili, çoğunlukla âşıklara eziyet ederek teveccühte, lütufta bulunan bir hükümdardır. Maşukun bu tavrına karşın âşık, sevgilinin eziyetinden yakınmaz; âh u feryat etse de bu eziyetin devamı sevgilinin ona itibar ettiğini gösterdiği için âşık için dilenen/istenen bir durumdur (Akün, 1994: 415-417; Okuyucu, 2015: 204-216). Öğrencilerin verdiği yanıtlarda, güzel olanın sevne eziyet etmemesi gibi tanımlar da yer almaktadır. Örneğin bir öğrenci güzeli, “Tıpkı bir bebeğin gülüşündeki samimiyet ve doğallık, bir annenin yavrusunu beslerken gösterdiği şefkat gibi içten ve eşsiz olmalıdır.” biçiminde ifade etmektedir. Dolayısıyla güzellik tanımının iki tarafta da somut olarak ifade edildiğinde benzeştiği; soyut olarak anlam yüklendiğinde ayrıştığı söylenebilir. Öğrenciler, güzelliği soyut biçimde tanımlarken hep iyi sıfatlar kullanmışlardır; divan edebiyatındaki güzeldede ise güzellik çoğunlukla zalimlikle, umursamazlıkla ilişkilendirilmiştir. Divan edebiyatındaki güzelin iyilikle örtüşmeyen davranışları öğrencilerin ifadeleriyle örtüşmese de bunun Divan edebiyatında beklenen bir durum olduğu ve bu durumdan yakınılmadığı görülmektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin “Güzel İnsanların Özellikleri” Sorusuna Verdikleri Cevaplara İlişkin Bulgular

Güzel insan...	f	%
İnsanlara (canlılara) yardım eder.	21	23,8
Fiziksel bakımdan dikkat çeker.	26	29,5
Neşelidir, iyimserdir.	6	6,8
Saygılı, hoşgörülü, kibar, akıllıdır.	28	31,8

Kendi bedeninde rahattır.	2	2,2
Göreceli bir durumdur.	5	5,6
Toplam	88	100

Tablo 6'ya göre öğrencilerin “Güzel insanların özellikleri nedir?” sorusuna verdikleri cevaplarda “Saygılı, hoşgörülü, kibar, akıllıdır.” diyenlerin oranı %31,8 ile en yüksek orandır. “Fiziksel bakımdan dikkat çeker.” %29,5; “İnsanlara (canlılara) yardım eder.” %23,8; “Neşelidir, iyimserdir.” %6,8; “Göreceli bir durumdur.” %5,6; “Kendi bedeninde rahattır.” %2,2 oranı ile güzel insanların özelliklerini ifade ederken verilen diğer yanıtlardır. Bu gruplar kapsamında cevaplar veren öğrencilerin cümlelerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

“Kendisinden daha zayıf ve güçsüz olanlara iyi davranır. Egosunu ve gücünü onun üstünde tatmin etmez.”

“Maalesef güzellik algısı günümüzde herkes için aynı. Hokka burun, renkli göz, açık ten, sarı saç ve tabii ki ortalama kilonun altında kalmak yani zayıf olmak.”

“Küçük burun, ince dudak, güzel bakışlı, kısa kirpik.”

“Etrafa neşe ve pozitiflik saçmaları.

“Bulunduğu ortamda dikkat çeken, diğerlerinden iyi yönde ayrılan insan.”

“Kalp güzelliğinin dışı vurduğuna inanırım ben. Belki yüzüne, belki saçlarına, belki kokusuna, belki aurasına yansır. Düşündüğünüz, hissettiğiniz şeyler kalbinizi tazeler, gençleştirir, güzelleştirir. Tam anlamı ile fiziksel olduğuna inanmıyorum. Benim için söylediği sözler daha güzel yapar insanı.”

İnsanlar ondan nefret etmez ve gittiği ortamda sosyalleşmese bile diğerleri üstünde iyi bir izlenim bırakır.”

“Güzellik görecelidir bence herkes güzeldir ama herkese göre değil yani bana göre biri güzel olabilir diğerine göreyse değildir.”

“Kendi bedeninde rahat olan”

“Güzel insanın özellikleri samimi, dost canlısı ve iyi bir insan olmasıdır. Saygı ve sevgiyi önemsemeli ve haklara, adalete, eşitliğe ve çevreye duyarlı olmalı ve güzel ahlaklı olmalıdır.”

Bulgulardan yola çıkılarak öğrencilerin, güzel insanın özelliklerini tanımlarken soyut özelliklerden yararlandıkları söylenebilir. Fiziksel bakımdan dikkat çeken, kendi bedeninde rahat olan insanları güzel bulanlardan çok yardımsever, neşeli, hoşgörülü, kibar insanları güzel bulan öğrencilerin olması, güzel insanın özelliklerinde soyut niteliklerin daha fazla beğenildiğini göstermektedir. Ruhsal özellikleri öne çıkaran cevapların yüksek oluşu, öğrencilerin “güzel olan şey” ile “güzel insan” a farklı anlamlar yüklediklerini göstermektedir. Bu durum kendi içinde tutarlı görülmektedir. “Güzellik nedir?” sorusuna verilen yanıtlarda “göze güzel görünen her şey” dendiğinde güzel olarak nitelendirilen şey bir eşya, yapı vb. ile de maddeye büründürülmeye açıkken; “Güzel insanların özellikleri nelerdir?” sorusuna verilen yanıtlarda soyut ve iyi özelliklere vurgu yapılması, güzelin somut bir kavram olarak farklı nitelendirilme sıfatı olarak farklı değerlendirildiğini göstermektedir. Öğrencilerin cevaplarının tamamı birlikte değerlendirildiğinde de ruhsal özelliklerin fiziksel özelliklerden fazla olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin güzel insanların özellikleri ile ilgili ifadelerinden hareketle, divan edebiyatındaki güzelin nitelikleri ile öğrencilerin yanıtları arasında farklılık olduğu söylenebilir. Öğrencilerin yanıtlarında divan edebiyatındaki güzel anlayışını yansıtan ifadeler yoktur. Divan edebiyatına konu olan sevginin özellikleri ile öğrencilerin bu araştırmaya cevap olarak verdikleri güzel insanın özellikleri birbirinden farklıdır. Öğrenciler, güzel insanın özelliklerini ifade ederken olumsuz ifade kullanmamışlardır. Aksine güzel insana olumlu nitelikler yüklemişlerdir. Divan edebiyatındaki güzel insanın özellikleri ifade edilirken çoğunlukla zalim, umursamaz ve aynı zamanda kırılğan biri tarif edilir. Fiziksel yönden kusursuz olarak ifade edilen güzel, ruhsal açıdan iyi nitelikler taşımaz. Öğrencilerin “Fiziksel bakımdan dikkat çeker.” yanıtlarından hareketle iki grup arasında güzel insanın özellikleri anlayışında kısmen benzerlik olduğu söylenebilir. Divan edebiyatındaki güzel de fiziksel bakımdan dikkat çeker; hatta eşsizdir. Ancak güzel bu özelliği ile gerçek biri değildir; makamı gökler katında, güzellikte bir benzeri olmayan, ulaşılmaz olduğu için âşığın hayaliyle yetindiği soyutlanmış bir tiptir (Kaplan, 1985). Bu açıdan ele alındığında öğrencilerin

yanıtlarında gerçek yaşamda güzel insana atfedilen iyilik özelliğinin ağır bastığı, Divan edebiyatındaki güzel insanın özelliklerine atfedilen kötü özelliklerin olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın her iki bulgusu birlikte değerlendirildiğinde güzelliğin tanımının öğrencilere göre ve Divan edebiyatındaki karşılığına göre somut özellikler yönünden benzerlik gösterdiği güzel insanın özellikleri konusunda ise farklı olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada lise öğrencilerinin güzellik anlayışı ile divan edebiyatı geleneğindeki güzellik anlayışı karşılaştırılarak aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınmıştır. Araştırma sonucuna göre lise öğrencilerinin güzellik anlayışı ile Divan edebiyatındaki güzellik anlayışı arasında somut/fiziksel güzellik açısından benzerlik olduğu görülmüştür. Divan edebiyatında güzel, şahıslştırılan idealize bir varlıkken lise öğrencilerine göre göze güzel görünen her şeydir. Çalışmanın sonuçlarına göre, lise öğrencileri güzel insanın olumlu nitelikler taşıdığını düşünmektedir. Divan edebiyatına göre ise güzel insan olumsuz nitelikler taşımaktadır. Diğer taraftan öğrenciler Divan şiirindeki sevgili tipinin genel nitelikleri olan ağzının nokta, yanaklarının gül, kaşlarının yay, kirpiklerinin ok, belinin kıl gibi ince olmasını, günümüz güzellik algısından farklı olmadığı şeklinde yorumlayarak belirli kalıplar içine hapsedilmiş güzellik tanımından yakınmıştır. Bu anlayışa göre renkli göz, açık ten, sarı saç ve tabii ki ince bir beden ideal güzellik anlayışını yansıtmaktadır. Ayrıca, “Kendisinden daha zayıf ve güçsüz olanlara iyi davranır. Egosunu ve gücünü onun üstünde tatmin etmez.” şeklindeki cevap da saray istiaresindeki “sultan” imgesini hatırlatmaktadır.

Öğrencilere güzel kavramı üzerine genel düşünceleri sorularak alınan cevaplarla Divan edebiyatındaki güzel anlayışının karşılaştırıldığı bu çalışma, araştırma soruları çeşitlendirilerek ve derinleştirilerek öğrencilerin doğrudan Divan edebiyatındaki güzellik anlayışı ile kendilerinin güzellik anlayışı arasında karşılaştırma yapabilecekleri sorulardan hareketle değişik çalışmalara yol gösterebilir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci yazar %60, ikinci yazar %40

Etik Komite Onayı: Çalışmanın etik kurul izni yoktur. Araştırma 2019 yılının Aralık ayında yapılmıştır.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AKÜN, Ö. F. (1994), Divan Edebiyatı. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, (Cilt 9, ss. 389-427), İstanbul: TDV Yayınları.
- BAĞCI, S. (2011), Sürete Âşık Olmanın Suretleri. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, VI Mesnevi: Hikâyenin Şiiri* (Haz. Aynur, H., Çakır, M., Koncu, H. Kuru, S., Özyıldır, A. E.), s. 265-286, İstanbul: Turkuaz Yayınevi.
- GANDER, M.J. & GARDİNER H.W. (1993), *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, B. Onur (Ed). Ankara: İmge Yayınevi.
- ORTAÇSU, N. (2003), *Çocuklukta İlişkiler: Ana Baba, Kardeş ve Arkadaşlar*, Ankara: İmge Kitabevi.
- KAPLAN, H. (2019), *Zîver ve Divanı*, İstanbul: DBY Yayınları.
- KAPLAN, M. (1985), *Tip Tahlilleri: Türk Edebiyatında Tipler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARAKÖSE, S. (2010), Divan Şiiri Sevgili Tipindeki Abartıların Simgesel Boyutuna Birkaç Örnek, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15): 176-187.
- KURNAZ, C. (2003), *Divan Dünyası*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- MEB (2018), *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara: MEB Yayınları.
- OKUYUCU, C. (2015), *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ŞAHİN, K. Ş. (2011), Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3): 1851-1867.
- ŞENTÜRK, A. Â. (2006), Klâsik Türk Şiiri Estetiği (Ed. T. S. Halman) içinde, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Cilt I, ss. 349-390), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- USLU ÜSTTEN, A. (2006), Divan Edebiyatına Dair Eleştiriler ve Savunma Noktaları, Divan Edebiyatı Özel Sayısı, *Bilim ve Aklın Işığında Eğitim*, 7(77-78): 70-73.

VEYİS, F. ve KAYAR, A. (2019), 1992-2018 Yılları Arasında Uygulanan Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programlarında Divan Edebiyatının Yeri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 553-576.

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2008), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.

NEVÂDİRÜ'Ş-ŞEBÂB'TA ÇİÇEKLERİN ANLAMI*

Meaning of Flowers in Nevâdirü'ş-Şebâb

Serpil SOYDAN¹

ÖZET

Çiçekler ve diğer bitkiler, sadece divan şiirinde değil; halk ve tasavvuf şiirinde de hem gerçek hem de mecaz anlamda kullanılmaktadır. Çiçekler, ansiklopedi ve sözlüklerde genellikle "bir tür çiçek, kokulu bir tür çiçek." gibi anlamlarda kullanıldığı gibi insan, hayvan ve yerleşim yeri adlarından günlük konuşmalara, deyim ve atasözlerine kadar her alanda sözcüğü olarak kullanılmaktadır. Edebî eserlerin değerlendirilmesinde ve araştırmacıların eserleri daha iyi anlamasında, kültürel birikimi ifade eden çiçeklerin ve diğer bitkilerin iyi bilinmesi önemlidir. Bu çalışmada da çiçeklerin kültürel söz varlığındaki yerini belirtmek için Çağatay Türkçesi eserlerinden Nevâdirü'ş-Şebâb'taki çiçeklerin kavram alanları incelenmeye çalışılmıştır. Metin Karaörs'ün doktora tezi olarak hazırladığı, basımı da yapılan Nevâdirü'ş-Şebâb'ta, Nevâyî, yirmi ve otuz beş yaşları arasında yazdığı şiirlere yer vermiştir. Gençlik çağına ait duygu ve düşünceleri, bu çağdaki ova ve bozkırlarda geçirdiği zamanları, at sevgisi, cirit oyunu gibi Türk millî örf ve âdetleri, yiğitlerle karşılıklı konuşmaları, gençlik çağında sahip olunan değerleri ele alan şiirlere yer verilmiştir. Nevâdirü'ş-Şebâb'ta çiçek adları olarak; Gül, Gonca, Tübâ, Sümbül, Lâle, Menekşe, Yasemen, Nergisin kullanıldığı görülür. Gül: yirmi, Gonca: dört, Tübâ: bir, Sümbül: yedi; Lâle: on iki, Menekşe: bir, Yasemen: bir, Nergis: iki kavram alanına sahip olarak kullanıldığı görülür. Çiçeklerin bu kavram alanları: Uzuvarlar: (Sevgili) yanağı, boyu, yüzü, başı, gözü, kafayı; Somut Kavramlar: Yakıcı Maddeler: Ateş; İçecek Olarak: Tütün; Dinî Kavramlar: Şahıslar: Sevgili, yamalı hırka giymiş dilenci, gelin, âşık, peygamber; Yer: Sevgili köyü, sevgilinin makamını ifade etmek için: makam ve yer; Vücut Salgısı: gözyaşı; Doğal ve kozmik unsur: gök; bitki, eşya, elbise, içecek, kıyafeti ifadede kullanılır.

Anahtar Kelimeler: Nevâdirü'ş-Şebâb, çiçekler, kavram alanı, Çağatay Türkçesi.

ABSTRACT

Flowers and other plants are not only in divan poetry; It is used both literally and metaphorically in folk and mystic poetry. Flowers are often described in encyclopedias and dictionaries as "a kind of flower, a kind of fragrant flower." It is used as a vocabulary in every field from the names of people, animals and settlements to daily conversations, idioms and proverbs. It is important to know the flowers and other plants that express cultural accumulation well in the evaluation of literary works and for researchers to better understand the works. In this study, the conceptual fields of flowers in Nevâdirü'ş-Şebâb, one of the Chagatai Turkish works, were tried to be examined in order to indicate the place of flowers in the cultural vocabulary. Nevâyî included poems he wrote between the ages of twenty and thirty-five in Nevâdirü'ş-Şebâb, which was prepared as a doctoral thesis by Metin Karaörs and which was also published. The poems about the feelings and thoughts of the youth age, the time spent in the plains and steppes of this age, the Turkish national customs and traditions such as horse love, javelin game, mutual conversations with the brave, and the values possessed in the youth age are included. As flower names in Nevâdirü'ş-şebab; Rose, Bud, Tuba, Hyacinth, Tulip, Violet, Jasmine, Narcissus are seen to be used. Rose: twenty, Bud: four, Tuba: one, Hyacinth: seven; Tulip: thirteen, Violet: one, Jasmine: one, Narcissus: two, it is seen to be used as a concept. These conceptual areas of flowers: Limbs: (Dear) cheek, stature, face, head, eye, head; Concrete Concepts: Combustive Materials: Fire; As Beverage: Tobacco; Religious Concepts: Persons: Beloved, beggar wearing a patched cardigan, bride, lover, prophet; Place: Place: To express the beloved village, the beloved station: station and place; Body Secretion: tears; Natural and cosmic element: sky; It is used to express plants, goods, clothes, drinks, outfits.

Keywords: Nevâdirü'ş-Şebâb, flowers, conceptual field, Chagatai Turkish.

1. ORCID: 0000-0001-7180-8769

1. Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ssoydan078@gmail.com

*SOYDAN, S. (2023). "Nevâdirü'ş-Şebâb'ta Çiçeklerin Anlamı", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.29, s.145-168. Makale Geliş Tarihi: 03 Şubat 2023 Kabul Tarihi: 25 Mayıs 2023

EXTENDED ABSTRACT

Since the society led a nomadic life in the Central Asian period, animals were at the forefront of their lives, and with the transition to settled life, agriculture became an important source of livelihood besides animal husbandry. In this respect, the importance of plants and flowers in the life of society is increasing. Flowers and other plants are not only in divan poetry; It is used both literally and metaphorically in folk poetry and Sufi poetry. It is important to know the flowers and other plants that express cultural accumulation well in the evaluation of literary works and for researchers to better understand the works.

In this study, the conceptual fields of flowers in Nevadirü's-şebab, one of the Chagatai Turkish works, were tried to be examined in order to indicate the place of flowers in the cultural vocabulary. In Nevâdirü's-şebab, which was prepared as a doctoral thesis by Metin Karaörs and which was also published, Nevâyî included poems he wrote between the ages of twenty and thirty-five. As flower names in Nevâdirü's-Şebâb; Rose, Alabastrum, Ailanto, Hyacinthus, Tulip, Viola, Jasmine, Narcissus are seen to be used. It is seen that Rose has twenty-one, Alabastrum four, Ailanto one, Hyacinthus seven, Tulip thirteen, Viola one, Jasmine one, Narcissus: two. The conceptual fields that these used flower names meet in the divan are as follows:

One. Rose's concept area: Limbs: Lover's cheek: Gül-ruôsâr; Gül-fam ruôsâr; Gül-èizÀr / Gül-Àr10 / Gül-rûh; Gül-óamrâ âr10. Beloved's stature: rose, rose leaf, gül-stature. Lover's feature: rose, wine rose. Feature fruit: rose- feature hurdesi; head in expression: rose- head; expressing the face: rose- face, persons: dear: Rose, meh-i rose-had "rosy-cheeked moon"; rose- mihr "sun rose"; rose-ruh "cheek, face; dear."; serv-i gül-rûh "rose- cheeked cypress tree"; cypress tree-i rose-stature "rose-stature cypress tree"; cyprees tree-i rose-ruh "rose-cheeked cypress tree"; beloved-rose-kand "rose-stature"; Beggar in a patched cardigan: geda-yı jende-puş "Beggar in a patched cardigan"; bridal: rose- Arûs "bridal"; prophet: rose; Place: Dear village, to express your rank: Gül-berg "rose leaf"; In the expression of rank and place: rose- position, place; Body secretion: In expressing tears: Eşk-i gül-gûn "rose colored tears"; rose-colou tear; Plant: Expressed as a flower: rose, alabastrum; things: Dress, clothes in expression: rose-gûn- ton "clothes"; rose- rose-colored shirt in expression: rose- rose-gûn köÆlek: rose-colored shirt;

The sun and the bloody shroud in the phrase: rose- sun, rose-úanlîà shroud "the bloody shroud"; Shield in expression: Rose- Shield; Notebook in expression: rose-notebook; Paper means document: rose-papers "paper, document". Concrete Concepts: Burner Substances: In the expression as rose- fire: rose- Ot "fire", Material Aspect: rose-nakdî "To express Money": rose-nakd "money"; Beverage: Rose-colored wine in expression: rose-gûn, rose-fâm "rose colored" wine "shrub". Religious Concepts: Hosanna and gratitude in expression: Rose- Hosanna-Gratitude.

Two. Alabastrum's concept area: Plant: Alabastrum flower in expression: Alabastrum-flower; Limbs: Alabstrum hearts in expression: Alabastrum-hearts. Food: Alabastrum sugar in the expression: Alabastrum-sugar; Place: Alabastrum- place, space in the expression: Alabastrum: Place- Space.

Three. Ailanto's concept area: Limbs: In the expression the lover's stature: Ailoanto "Ailanto".

Four. Concept area of hyacinthus: other elements of the body: Your lover's hair and messy hair in expression: hyacinthus- lovelock; hyacinrhus-âşüfte hair "messy hair" Persons: Expressing the lover: That "dear" hyacinthus "hyacinthus", Plant: Expressed as a flower: Hyacinthus; Things: Hyacinthus hook, hanger in expression: Item: hyacinthus - kullâb "hook, hanger", In the hyacinthus trap phrase: Hyacinthus- dâm "trap"; To express tobacco as a beverage: Hyacinthus-tobacco. Five. Concept area of tulip: Limbs: In cheek expression: Tulip-rûy / Tulip-rû0 "Tulip joul", Lâle-gûn "Tulip colours", ruôsâr "joul", Eye in expression: Tulip-ember; Persons: Expressing the lover: Tulip-yâr "beloved". Wound on the body: In expressing the injury- yellow tulips: yellow tulips- daà-ı hırmân "wound of despair"; expressing blood and wound: Tulips- blood u dâà "blood and wound"; Fluid coming out of the body: Bloody (tears) in the expression: Tulip-bloody tear; Plant: awn in expression: Lâle - hâr "Tulip-awn",things: In wine-glass expression: Tulip- wine-glass, lâle-gûn "tulip colour"-bowl, Drink: Tulip color wine in expression: Tulip- gûn "Tulip colours"- wine "shrup, drink", Blossom expression: Tulip Six. Concept area of Viola: Natural and Cosmic Elements: Expression in the sky: Viola sky in expression: Viola-Sky. Seven. Yasemen's concept area: Flower in expression: jasmine- Rose. Eight. Concept area of Narcissus: In expressing the eye: narcissus flower- eye; In the expression of lover: Nâ-tüvân narcissus-Lover.

GİRİŞ

Orta Asya döneminde toplum, göçebe bir hayat sürdürdüğü için hayvanlar yaşamlarında ön planda yer almış, yerleşik hayata geçişle birlikte hayvancılığın yanında tarım önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Bu yönüyle sosyal hayatta bitki ve çiçeklerin önemi artmış, bu yönüyle bitkiler, geçmişten günümüze yazılı ve sözlü edebiyatta yeri sarsılmaz bir boşluğu doldurmuştur. Eski Türk şiirindeki tabiat tasvirleri değerlendirildiğinde, toplumun, dağ ve kırlarda yetişen çok çeşitli bitki ve çiçekleri yakından tanıdığını söylemek mümkündür. Ayrıca yerleşik hayatla birlikte çevrenin güzelleştirilmesinde ve toplumun devam ettirdiği alışkanlık ve gelenekler de estetik amaçlı olarak çiçeklerin kullanımının arttığı gözlenir. Bu sürecin sonunda çiçekler, toplumun yaşamında çok önemli bir yer işgal eder. Hatta çiçekler, duygu ve düşünceyi estetik şekilde ifade etmenin etkili bir yolu olur, duyguların dili olarak toplumda ortak bir kültürün oluşmasını sağlar.

Çiçekler ve diğer bitkiler, sadece divan şiirinde değil; halk ve tasavvuf şiirinde hem gerçek hem de mecaz anlamda kullanılmaktadır. Çiçekler, ansiklopedi ve sözlüklerde genellikle “bir tür çiçek, kokulu bir tür çiçek.” gibi anlamlarda kullanıldığı gibi insan, hayvan ve yerleşim yeri adlarından günlük konuşmalara, deyim ve atasözlerine kadar her alanda sözcük olarak kullanılmaktadır. Edebî eserlerin değerlendirilmesinde ve araştırmacıların eserleri daha iyi anlamasında, kültürel birikimi ifade eden çiçeklerin ve diğer bitkilerin iyi bilinmesi önemlidir.

Kaynak eser olarak kullanılan Metin Karaörs’ün doktora tezi olarak hazırladığı, basımı da yapılan Nevâdirü’ş-Şebâb, Nevâyî’nin, yirmi-otuz beş yaşları arasında yazdığı şiirlerden oluşur. Bu şiirlerde, gençlik çağına ait duygu ve düşüncelerin somutlaştırılmasının yanı sıra bu çağdaki ova ve bozkırlarda geçirdiği olaylardan ilhamla at sevgisi, cirit oyunu gibi Türk millî örf ve âdetleri, yiğitlerle karşılıklı konuşmalar, gençlik çağında sahip olunan değerler ve gençlik çağının gariplik ve tuhafıklarının konu edildiği görülür. Anlatılan konuların ele alındığı divanda, çiçeklerin anlamları kavram alanı çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede kavram üzerine yapılan tanımlar değerlendirildiğinde; Türkçe Sözlük’te (2023), “Kavram, bir nesnenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, nesnelerin ya da olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım biçimidir.” Aksan (2009, 151)’in “Nesnelerin ortak özelliklerine dayanan dile özgü bir genelleme, soyutlama.” olarak tanımladığı kavram terimini, Uğur’un (2007, 33), Anlambilim-Sözcüğün Anlam Açılımı adlı çalışmasında, “Ortak özelliklere dayalı soyut, genel tasarım imge.” şeklinde açıkladığı görülür. Saussure’e göre, “Konuşan bireyin zihnindeki kavramlar, göstergelerin tasarımları veya ses imgelerine bağlı olarak oluşur.”(Vardar, 1998, 68)

Bu nedenle, Saussure, dil incelemelerinde, dilin töz ve biçimsel olarak incelenmesi gerektiğini savunur. Bunlardan biçimsel olarak incelemeye önem vermektedir. Sözcüklerin ana maddesinin seslerden oluşmasının önemi yoktur, çünkü sesler anlam ve yapı bakımından belirli bir uyum gözetilerek bir araya gelmedikten sonra tek başına cümle içinde bir öneme sahip olmazlar. Sesleri anlamlı kılan dizisel ve dizimsel ekseninde ahenk sonucu oluşan sözcüklerdir, şeklinde ifade eder (Eyi, 2021, 155).

Çalışmanın konusunu oluşturan kavram alanı ile ilgili bazı araştırmacıların görüşleri ise şöyledir: Aksan (2017: 54-56), kavram alanı (dil alanı, sözcük alanı) başlığı çerçevesinde yaptığı açıklamada, bu kuramın temelini 1931 yılında Alman dilcisi Trier tarafından atıldığını belirtir. Kuramın temeline göre, kavramların zihinde birbirinden soyutlanmış şekilde bulunmadığını, bir mozaik gibi birbirleriyle sınırlandıkları, içinde birbirlerini etkiledikleri alanlar oluşturduklarını ifade eder. Ayrıca Almanya’da Weisgerber, Fransa’da Matoré ve Guiraud gibi araştırmacıların da bu konuyu ele aldıklarını açıklar. Weisberg’in görüşüne göre, dil, dünyayı söze dönüştürme olayıdır. İnsanoğlu, dünyayı anadili penceresinden tanımaya çalışır ve kavramların kavram alanlarını da bu dile bağlı olarak geliştirir (Aksan 2017: 56-57).

Kavram alanı sorunu, çağdaş anlambilim çalışmalarında önemli bir yer almıştır. Öte yandan Fransa’da A.J.Greimas, B.Pottier, Almanya’da W.Porzig ve E. Coseriu gibi yapısalcılar her dilin kendine özgü bir anlam yapısı olduğunu kabul etmişler, bu nedenle de değişik dillerin sözcüklerinin birbirleriyle eşleştirilemeyeceği yolundaki görüşü benimsemişlerdir (Aksan , 2009, 163).

“Kavram alanı, birbiriyle ilgili, birbirine yakın olan kavramların veya eş anlamlıların, düşündüklerimizi veya ifade etmek istediğimizi bir bütün içerisinde birleştiren, kavramların aralarındaki ilgiyi de koruyan bir alandır.” (Aksan: 1989: 254). Bazen bir kavram çağrışımlarla birçok şeyi anlatabildiği gibi bazen de anlatılmak istenen mesajı tam

olarak veremeyebilir. İşte bu belirsizliği ortadan kaldırarak ifadeye netlik kazandırmak ve anlaşılır hâle getirmek görevini üstlenen kavram alanıdır. Bunu gerek anlatım zenginliğiyle, betimlemelerle, benzerlikler ve zıtlıklarla gerekse görsel haritalarla, göstergelerle sağlar. Bu anlatım saflığını, billurluğunu sağlamak için birçok anlatılar ve kavram haritaları kullanılır.

“Anlatı, aynı zamanda dilsel bir yapıttır; sözcüklerin seçimine, sözcük dağarcığına, sözcüklerin anlamlarıyla ilgili oyunlara gösterilen özen, yeni yorumların yapılmasını sağlar. Bir roman okumak, sözcükler arasından geçmek değil, onların anlatmak istediklerini ya da betimlediklerini sezmektir.”(Kıran, 2003, 76)

Vardar’a göre (2002, 58), “Çağrışımsal alan, çağrışımlar yoluyla aralarında biçimsel ya da anlamsal bağlantılar kurulabilen sözcüklerin oluşturduğu bütünlüktür.” Hengirmen’e göre (1999, 94) “Çağrışımsal alan, çağrışımsal öğelerin oluşturduğu bütünlük, kavram alanıdır.” Söz varlığı ile kavram alanının birbiriyle yakından ilişkili olduğunu söyleyen Toklu’ya göre (2009: 103), “Kavram alanının oluşturucuları olan sözcükler, söz varlığının bir kesitidir. Çeşitli büyüklükteki bu alanların sınırları çoğu kez kesişir.”

Pek çok dilbilimcinin tanımını ve açıklamasını yaptığı kavram alanıyla ilgili Türkiye’de birçok çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yapılan tez çalışmalarından bazıları şöyledir: Alagöz, Ebru .(2011). Eski Kıpçak Türkçesinde Hayvan Adları ve Kavram Alanı, Karçığa, Servet .(2015). Dede Korkut Kitabı’nın Anlam Bilimsel Çözümlemesinde Kavram Alanının Rolü, Bozok, Emrah. (2018).Türkçenin Söz Varlığında Temizlik Kavram Alanı, Batu İslam, Gonca Gül.(2019). Tarama ve Derleme Sözlüğü’nden Hareketle Güzellik Kavram Alanı Üzerine Bir İnceleme, Çınar, Asiye.(2021). Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde Adların Kavram Alanı., Ertunç, İsmail, Kürşat. (2022). Eski Uygur Türkçesi Dönemine Ait Söz Varlığının Kavram Alanı Sözlüğü.

1.Çalışmanın Amacı: Bu çalışmada çiçeklerin kültürel söz varlığındaki yerini belirtmek için Çağatay Türkçesi eserlerinden Nevâdirü’ş-Şebâb’taki çiçeklerin kavram alanları incelenmeye çalışılmıştır.

2.Çalışmanın Yöntemi: Çalışmada kaynak eser olarak Metin Karaörs’ün doktora tezi olarak hazırladığı Nevâdirü’ş-Şebâb adlı eseri kullanılmıştır. Bu eserde tespit edilen çiçekler ve bu söz varlığının kavram alanları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sayede Çağatay Türkçesi dönemine ait olan bir eserden hareketle Nevâyî’nin yaşadığı dönemdeki doğa ve tabiat unsurlarından bitkilerin duygu ve düşünceleri aktarmadaki rolü değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Eserde tespit edilen çiçekler ve kavram alanları şöyledir:

3. Bulgular

3.1.Çiçekler ve Kavram Alanları

3.1.1.Gül (Gül-hâd, Gül- rûô, Gül-kand, Gül -ruôsâr, Gül-fâm, Gül- i râênâ, Gül - ızâr, Gül-berg, Gül-endâm, Gül-reng, ruhsâr)

Baytop (2015, 123)’a göre, “Gül, Rosa (Rosaceae) türlerine verilen genel addır. Kışın yapraklarını döken dikenli, beyaz, sarı, pembe veya kırmızı çiçekli ve çalı görünüşünde bir bitkidir.”

“Divan şiirinde en çok sözü edilen çiçek güldür. Sevgilinin yüzü ve yanağı ile sıkı münasebeti vardır. Bazan gül bunlara; bazan da bunlar güle benzerler. Gerek koku gerekse renk bakımından çok güzel olan gül, daima tazedir. Bu yönüyle bağın, çemenin ve baharın vazgeçilmez bir ögesidir. Baharın diğer adının gül mevsimi oluşu da güle verilen önemden ileri gelir. Ayrıca gülün yaprağı, dalı ve fidanı da güzeldir. Tazelik, tarâvet, incelik, narinlik, nazlılık bunların da özelliğidir. Bunlar aynı zamanda sevgilinin boyu, yüzü, yanağı vs. olurlar.” (Pala, 1989,189)

Ayvazoğlu’na göre (1992, 92-101), “Gül, hem dünya hem de Türk edebiyatında kadının güzelliğini ve aşkı ifade eden bir çiçektir. Tasavvufta Hz. Muhammed’i temsil ederken, divan edebiyatında gülün rengi, kokusu, dikenleri ve kısa ömürlü olma özelliğiyle benzetme unsuru olarak kullanılır.”

Taranılan eserde gülün; çiçek, mey, makam, sayfa, kanlı kefen, güneş, yamalı hırka giymiş dilenci, yüz meyvesi ateş, kalkan, defter, gelin, kağıt,elbise, evrak, şeker, yüz,sevgili, sevgilinin yanağı, boyu, köyü, , aşğın gözyaşı, peygamberi ifade etmek için kullanıldığı görülür. Eserde geçen örnekleri şöyledir:

Gül-Çiçek Olarak İfade Etmede:**Gül:**

Nâlân-min açar bolsa yüz ol hûr-ı peri-zâd

Bülbülğa ni taÆ **gül** açılır faâlıda feryâd (NŞ 117/1)

(O peri tabiatlı sevgili yüz açar olsa inleyiciyim. Bülbüle feryat mevsiminde gül açılır ne şaşkınlık!)

Defêa defêa gül saçılardur **gül**-efşân bâğıda

Kim miniÆ gül-gûn yaşımdın katre katre kan irür (NŞ 179/2)

(Gül saçan bağında kısım kısım gül saçılacaktır. Ki benim gül renkli gözyaşımından damla damla kan olur.)

Kim mey-i vaâl içti kim hicrân humârın çıkmedi

Hârsız gül dehr bâğı içre ni imkân irür (NŞ 179/8)

(Kavuşma şarabı içti ki ayrılık sarhoşluğu çekmedi. Dikensiz gülün dünya bağı içinde -olmasının-imkânı yok.)

ŞebisîAnıÆda encüm mahrem ü kün bolğalı mahrûm

Bu **gül gül** açılıp her kiçe ol bir hâr hâr iltür (NŞ 182/5)

(Yatak odasında yıldız gizli ve gün mahrum olacak. Bu gül gül açılıp her gece o bir diken diken iletir.)

Kazâ tesbîh iterge êarızıÆğa çarh bâğıdın

Egerçi oşşamas bir ikki **gülni** intihâb eyler (NŞ 185/2)

(Yanağına felek bağından kaza tesbih etmeye... Eğer ki benzemez bir iki gülü seçer.)

Serv ü **gülge** bâğ ara dir-min ki eyley cân fidâ

Tâ ki cânım çaadı bir serv-i gül-endâm eylemiş (NŞ 252/5)

(Bahçe arasında serv ve güle can feda eyleyeyim derim ki. Tâ ki bir gül endamlı servi canımı öldürmeyi istemiş.)

Güldin alman köz ü isler-min anı nivçün kim

Reng ile bûyı miniÆ yârime mânend olmuş (NŞ 254/3)

(Gülden gözümü alamam ve onu her ne sebeple olsa koklasam renk ve kokusu benim yârime benzer olmuş-bulurum-.)

Güller olmuş âteşin tâ otluğ âhım tartıban

Eylemiş-min êarızıÆ hicrânıdın gül-geşt-i bağ (NŞ 296/2)

(Ateşli âhımı çekerek ateşli güller olmuş. Yanağının ayrılığından gül bağında gezinti eylemişim.)

Külse ağızıÆ bolsa hem yaruğ èizârıÆ yahşı kim

Ġonca ħandân turferak **gül** dağı òşraqdur açuğ (NŞ 321/5)

(Hem yanağın parlak olsa, dudağın gülücük atsa,-bu şekliyle- gülen goncadan daha taze, açılmış gülden çok daha hoştur.)

Salıptur çâr bâliş **gül** tutuptur çâr-gâh bülbül

Ni sûd ol şeh içey dip mül müşerref eyleses evreng (NŞ 335/4)

(Gül, dört yastık salmıştır, bülbül Türk musikisinden makam tutmuştur. Ne fayda! O şâh mül “şarap” içeyim diyerek taht şeref kazanmaz.)

Eger **gül** islemes ol körke bay óayret imes

Ganî durur tüni yüz pâre ildin eyler neng (NŞ 336/2)

(Eğer gül kokmaz, o güzelliğe zengin hayret etmez. Gecesi zengindir, yüz parça yabancından utanır.)

Bâdedin ol yüz ni **güller** açtı kör ey bâgbân

İçse Kevâer suyu mundaú güller açmas gül-şeniÆ (NŞ 341/3)

(Ey bahçıvan, o yüz şaraptan ne güller açtı gör. Gül bahçen Kevser suyu içse böyle güller açmaz.)

Úaçan **gül birle** serv endâmıga baqsam çemen içre

Bu zâr köÆlümnü yâdımgâ kirip serv-i gül-endâmım (NŞ 421/2)

(Ne zaman çemen içinde gül ile serv endamına baksam. Gül endamlı servim bu inleyen gönlümün hatırına girip...)

Âteşin **gül** bile bülbül dem olup kitse ni taÆ

Beyle köp ot bile gül bÂd bilür bu bostân (NŞ 444/6)

(Ateşli gül ile bülbül bir nefes olup gitse ne şaşkınlık! Bu bahçe pek çok ateş ile gül(ün) âhını bilir.)

Dimese sünbül kararıp **gül** kızarsın ni üçün

Tarğatur **cennet güli** üzre muèanber sünbülin (NŞ 449/3)

(Ne için sümbül kararıp gül kızarsın demese. Cennet gülü üzerine hoş kokulu sümbülünü dağıtır.)

Ġörgeç ol èÂrıönü yıalar-min tüşüp bağrımğa cüş

Eyle kim **güldin** yaşargay köz kıziğ bolğay dimâg (NŞ 298/2)

(Bağrıma coşku düşüp o yanağı görerek ağlarım. Öyle ki gülden göz yaşaracak, akıl kızgın olacak.)

Yüz ü zülfüÆ tilep bâğ içre âhım âteşin **güldin**

Üzer yafrağlar otdım dûd andak kim şerer iltür (NŞ 182/7)

(Bağ içinde ateşli âhım gülden, yüz ve zülfün dileyerek, ateşten dumanların kıvılcımları götürdüğü gibi yapraklar yüzer.)

Gül, gül yaprağı:

Şekve kılmam ger cefâdın başıma yağdursa taş

Tâkatım yok ilge kılsa **berg-i gül** urmak heves (NŞ 231/2)

(Şikâyet kılmam eğer cefadan başıma taş yağdırsa, gül yaprağını ele almak için heves etsem gücüm yok.)

Gül-Sevgilinin Yüzünü İfade Etmede:**Gül, mey gülü**

Gül yüzün hecride çıkırsa otluğ âhım gâhlar

Kökte gül-nâri bulutlar dik kizer ol Âhlar (NŞ 149/1)

(Gül yüzün ayrılığında bazen ateşli âhım çıkırsa, gökte nar çiçeği bulutlar gibi o âhlar gezer.)

Sünbül-i zülfi eger âşüftedir âyab itme kim

Gül yüzünde tapkan ikki nâzenîn bîmârı bar (NŞ 181/5)

(Sümbül -gibi-zülfü dağılmıştır ayıp etme ki gül yüzünde buluşan iki narin hastası var.)

Bir **gül yüzi** firâkıda hûn- âb-ı eşk ile

Yüz zaêferânı içre közüm lâle-kârdur (NŞ 188/3)

(Bir gül yüzü ayrılığında kanlı gözyaşı ile... Yüz sarılık içinde gözüm lâle rengindedir.)

Yüzün gül gül boluptur bâdedin veh közgüğe baú kim

Ni yanlıâ tâze tâze güller açmış şaraptan bââ-ı ruôsârıÆ (NŞ 359/6)

(Yüzün şaraptan gül gül olmuştur, yazık! Aynaya bak ki yanağının bağı nasıl taze taze güller açmış.)

Gül yüzündin kilse eşkim lâle-gûn yoktur èaceb

Kim bahâr eyyâmıda rengin kilür elbette seyl (NŞ 383/2)

(Gül yüzünden gözyaşım lâle renkli gelse şaşkınlık yoktur. Ki bahar günlerinde elbette sel renkli gelir.)

Yüzünde mey gülüdür yâ yüzün körgüzdi közgüdin

Veyâ cennet gülü èaksini zâhir eyledi sudın (NŞ 502/1)

(Yüzünde yâ mey gülüdür yüzünü aynadan gösterdi. Ya da cennet gülü aksini sudan gösterdi.)

Gül yüzüÆ şevkıda tîğ-ı eşş ile bolsam şehîd

Bolgusudur óurlar gül-güneşi kanlıg kefen (NŞ 503/2)

(Gül yüzünün arzusunda aşk kılıcı ile şehit olsam. Hüriler gül güneşi kanlı kefen(li) olacaktır.)

Gül-Makamı İfade Etmede:**Gül-Makam, Yer**

Ey Nevâyî eşş eţvârıda budur zulm kim

Gül maqâmı bâğ olup bülbül yiri bolğay kafes (NŞ 231/7)

(Ey Nevâyî, aşk tavırlarında zulüm budur ki gül makamı bağ olup bülbül yeri kafes olacak.)

Gül-Güneşi ve Kanlı Kefeni İfade Etmede:

Gül- güneş- kanlıg kefen “kanlı kefen”

Gül yüzün şevkıda tîğ-ı eîşk ile bolsam şehîd

Bolğusıdur ôurlar **gül-güneşi** kanlıg kefen (NŞ 503/2)

(Gül yüzünün arzusunda aşk kılıcı ile şehit olsam. Hûriler gül güneşi kanlı kefen(li) olacaktır.)

Gül-Yüz Meyvesini ve Yamalı Hırka Giymiş Dilenciği İfade Etmede:

Gül - yüz hûrdesi “yüz meyvesi” - gedâ-yı jende-pûş “yamalı hırka giymiş dilenci”:

Gül irür yüz hûrdesi birle gedâ-yı jende-pûş

Ey Nevâyî müflis-i kânieni bil şâh-ı ganî

(Yüz meyvesi ile yamalı hırka giymiş dilenci güldür. Ey Nevâyî kanaat eden parasız züğürdü zengin şâh bil.)

Gül- Âteşi İfade Etmede:

Gül-Ateş:

Yüz ü zülfi hecridin **gül ottur** u sünbül tütün

Aytıl ey bâğbân bu nevè geşt eyledi çemen (NŞ 446/3)

(Yüz ve saç ayrılığından gül ateştir ve sünbül duman.. Ey bağçıvan bu yeni çemeni gezdi, söyle.)

Gül-Kalkanı İfade Etmede:

Gül- Kalkan:

Kirpikimdür kaçtı yüz sarı Nevâyî tañ imes

Hârdın ger kılsa **gül kalkanını** bülbül penâh (NŞ 524/7)

(Nevâyî, yüz tarafına kaçmış kirpiğimdir. Eğer bülbül dikenden gül kalkanını sığınak etse şaşkınlık yok!)

Gül- Parayı İfade Etmede:

Gül- Nakd “para”

Bâğ içre kilür-sin dip irür munğazır anı

Güller salıban nağdini her yan şabağ içre (NŞ 540/3)

(Onun bağı içerisine gelirsin diyerek hazırdır. Tabak içerisine güller parasını her tarafa salarak...)

Gül - Hamd ve Şükürü İfadede:

Gül- Hamd, Şükür:

Nevâyî oldı **gül-i óamd u şükürüğe** bülbül

Anı bu bağ ara luûf eylep eyle nağme-serây (NŞ 576/7)

(Nevâyî, hamd ve şükür gülüne bülbül oldu. Onu bu bağ arasında lütuf eyleyerek türkü söyleyici yap.)

Gül- Defteri İfadede:**Gül - Defter:**

Mekteb eţfâlı kibi bülbüller olmuş naere-zen

Tâ nesim-i subó ilidin açılır **gül defteri** (NŞ 641/3)

(Mektep çocuğu gibi bülbüller nara atan olmuş. Tâ sabah rüzgârı elinden gül defteri açılır.)

Gül- Gelini İfade Etmede:**Gül - èArûs “gelin”**

Gül èarûsı óúsn mülkide irür sâóib-ķırân

Yâ yüzi devriğa ziyet birdi şebnem gevheri (NŞ 641/4)

(Gül gelini güzellik mülkünde başarı, üstünlük kazanan hükümdardır. Yâ yüzü zamanına çiy cevheri süs verdi.)

Gül - Başı, Kafayı İfade Etmede:**Gül - Baş:**

Hazân bídâdídın yil saèyi birle

Saçar şimşâd u **gül başığa** tofrağ (NŞ 659/III-29)

(Sonbahar zulmünden rüzgâr çabasıyla sevgilinin boyu ve gül başına toprak saçar.)

Gül - Çehreyi, Yüzü İfade Etmede:**Gül - Çehre:**

Teèaddî birle nesrîn yafrađídın

Yasar **gül çihresin** yırtarđa tırnağ (NŞ 659/ III -30)

(Nesrin yaprağından haddi aşmakla gül çehresini yırtmaya tırnak düzer.)

Gül- Kâğıt, Belgeyi İfade Etmede:**Gül - Evrâķ “kâğıt, belge”**

Gül evrâķın sabâ ķıldı perîşân

Ķabûl itti niçe kim taptı imkân (NŞ 697/ 26)

(Gül kâğıtlarını sabah rüzgârı darmadağın etti. Kabul etti nasıl ki olanak buldu.)

Gül- Sevgiliyi İfade Etmede:

Bülbülni ğamıÆ kozğasa şâd olmağıl ey **gül**

Kim ot nîm uçar külni felek eylese berbâd (NŞ 117/5)

(Ey gül, bülbülü ğamın karıştırırsa neşelenme! Felek berbad eylese ki ateş külü yarım uçar.)

Dehr gül-zârıda **gül** eîşkîda bülbülñiñ üni

Ger biyik bolğay fiğânım dik hırâşı kaydadur (NŞ 198/6)

(Dünya gül bahçesinde gül aşkında bülbülün sesi. Fiğânım gibi salınarak yürüyüşü her nerededir, büyük olacak.)

Kiçe ol kim çırmanur bir **gül** bile ni tañ eger

Ġonçe dik her subh olup ħandân neşât ızhârı bar (NŞ 181/2)

(O gece ki bir gül ile sarılırsa ne şaşkınlık! Her sabah gonca gibi gülüp neşeli görünüşü var.)

Gül cilve úlup bezm ara bülbül içi úandur

Öz hâlîñ ile kıılma köÆül hâlî kıyâsın (NŞ 470/2)

(Gül meclis içerisinde cilve edip bülbülün içi kandır. Kendi hâlin ile gönül hâlini mukayese etme.)

Eger köñlide **bir gül** hecridin ħâr-ı firâk olsa

Bahâne yığlamakça bir niçe câm-ı elem çıktı (NŞ 607/9)

(Eğer gönlünde bir gül ayrılığından ayrılık dikenini olsa, ağlamaya bahane birçok elem kâdehi çekti.)

Meh-i gül-òad “gül yanaklı ay”, gül-i mihr “güneş gülü”

Yügürmeklikde her künbed ki sigrir ol meh-i gül-ħad

Gül-i mihr aldarar bî-ħad uyalur künbed-i aħdar (NŞ 194/3)

(O gül yanaklı ay koşturur ki her künbed ki koşuşturmaktadır. Güneş gülü kendi özünü yitirir, ıstırap verir, yeşil kümbet sınırsız utanır.)

Gül- rûh “gül yanak, yüz; Sevgili”

Ġonçe-i vaslım açar şemè-i firâkıñ tındurur

Her nesîmî kim kilür **gül-rûò bahârım** sarıdın (NŞ 466/5)

(Kavuşma goncasi ayrılık mumunu dinlendirir, açar. Her rüzgâr ki gül yanaklı baharım tarafından gelir.)

Gül-kand “gül şeker”- Sevgili:

Yüz ü birle lebini körse kıılır köÆelüm zaèf

Ger köñül kuvvetiniñ mûcibi gül-ķand olmuş (NŞ 254/5)

(Yüz ve dudacı ile görse gönlüm zayıflık kıılır. Eğer gönlüm kuvvetinin şaşkınlığı gül şekerden olmuş.)

Serv-i gül-ruòsar “gül yanaklı servi” - Sevgili:

Bağ ara ni serv iter-min ârzû ni gül heves

Dehr bâğıdın maña bir **serv-i gül-ruhsâr** bes (NŞ 224/1)

(Bağ arasında ne serviyi arzu ederim ne gül heves ederim. Dünya bağında bana bir gül yanaklı servi yeter.)

Serv-i gül-rûh “gül yanaklı servi”- Sevgili:

MaÆEa bir **serv-i gül-ruh** boldı mûnis

Ki hayrândur közi allında nergis (NŞ 227/1)

(Bana bir gül yanaklı servi sevimli oldu. Ki nergis önünde gözü hayrandır.)

Gül endamlı servi- Sevgili:

Bizge cihân bâğıdın ol **serv-i gül-endâm** yiter

Ol çü yiter sâye-i serv ü mey-i gül-fâm yiter (NŞ 177/1)

(Bize cihân bağından o gül endamlı servi yeter. Çünkü o serv gölgesi ve gül renkli mey yeter.)

Gül- Sevgilinin Yanağını Nitelemede:**Gül -ruhsâr, Gül-fâm, ruhsâr**

Gül kızarıptur u sünbül kararıptur gûyâ

Bâğ ara kıldı eayân zülf ile ruhsâr ol şûh (NŞ 109/3)

(Gül kızarmıştır ve sümbül kararmıştır sanki. O neşeli güzel, saçı ve yanağı bağ arasında açık etti.)

Gül ruhsârını mey şebnemî eyler ter ü tâze

Leţâfetde kıyaşnı çşmesin bî-âb u tâb eyler (NŞ 172/2)

(Gül yanağını mey çiğ tanesi taptaze eder. İncelikte güneşin gözünü ışısız, parıltısız eder.)

Deyrni kılmış közümge gülsitân ey muğbeçe

Ol mey-i gül-gûn ki **ruhsârını gül-fâm** eylemiş (NŞ 252/7)

(Ey meyhaneci çırağı, gözüme dünyayı gül bahçesi kılmış. O gül renkli şarap ki yanağını gül renkli eylemiş.)

Boldı sâkıniñ gül-i **ruhsârı gül gül** bâdedin

Tut ganîmet kim yigitlik faşlıdur faşl-ı rebîe (NŞ 289/6)

(Sakinin gül yanağı şaraptan gül gül oldu. Yiğitliği ganimet bil ki bahar mevsimi zamanıdır.)

Serv üze **gül** açtı kim kad üzre **ruhsârım** budur

Cânğa nuţğ örgetti kim lael içre güftârım budur (NŞ 156/ 1)

(Serv üstünde gül açtı ki boy üzerinde gül yanağım budur. Cana konuşmayı öğretti ki dudak içinde sözüm budur.)

Yüzün gül gül boluptur bâdedin veh közgüğe bağ kim

Ni yanlığ tâze tâze **güller** açmış **bâğ-ı ruhsârı** (NŞ 359/6)

(Yüzün gül gül olmuştur şaraptan vah aynasına bak ki yanağının bâğı ne gibi taze taze güller açmış.)

Gül -  ız ar “yanak”:

Lib as u cism ile ol **gül- ız ar** körgüzdi

Hüzün içinde bah r  ki  akl h yr ndur (NŞ 183/2)

(Elbise ve beden ile o gül yanağı gösterdi. Sonbahar içinde bahar ki akıl hayrandır.)

G l-i ra n   r z “yanak”:

Ger budur k met-i ra n  bile z b    r z

Serv boy  ikmes   a mas g l-i ra n    r z (NŞ 279/1)

(Güzel boy ile süslü yanak Şayet budur. Servi boy çekmez ve güzel g l yanağı açmaz.)

 r z  g l g l bolup meydin a ızdı  an yaŐım

K r ni güller açtı ol bostân-ı  fet g l-b ni

(Yanağı meyden g l g l olup kan yaŐım akıttı. O  fet güzelin bahçesindeki g l biten yerde ne güller açtı g r.)

G l- amr   r z “g l, kızıl, kırmızı yanak”

Ayđa g l-güne meger s rtti meŐŐ ta-i çarh

Y  sağa meydin irür **g l kibi  amr    r z** (NŞ 279/6)

(Gelin süsleyici felek sanki g l renkli aya s rtt . Ya da sana g l gibi kırmızı yanak meydendir.)

YaŐun ey gül ki ol **gül r h** cem li

 r r hem s de v  hem tâze h li (NŞ 694/11)

(Ey gül ki o gül yanaklı güzelliği gizle. Hem sade hem tâze durumudur.)

G l-Sevgilinin Boyunu  fade Etmede:**G l-kad “sevgilinin boyu”**

K z n nergis  iz arın **g l  adiğ** serv   saçın sünbül

Boz g k nl m h y lidin bularnın  urfe bâğ olmuş (NŞ 264/4)

(G z n nergis, yanağın g l, boyun servi ve saçın sünbül. Bozuk gönlüm bunların hayalinden yeni, görülmemiŐ bağ olmuş.)

G l-Sevgilinin K y n   fade Etmede ve Tanıtmada:**G l-berg:**

Hulle içre bedenin kim k r n r

K yi **g l-berg** ara nesr nd r (NŞ 147/3)

(Cennet elbisesi içinde bedeninin ki görünür. Memleketi g l yaprağı arasında yaban g l d r.)

Gül -Âşığın Gözyaşını İfade Etmede:**Eşk-i gül-gûn “gül renkli gözyaşı”:**

Közde irmes fûrkatidin eşk-i gül-gûn kaçresi

Belki közdin hem bağır zaħmı kibi kanım çıkar (NŞ 157/4)

(Ayrılığından gül renkli gözyaşı damlası gözde değil. Belki gözden hem bağır yarası gibi kanım çıkar.)

Gül-reng yaşı “ gül renkli gözyaşı”

Ger kıyaş hecride tün yüzinde encüm eşki bar

Sin dik ol gül hecride **gül-reng yaşı** kaydadur. (NŞ 198/5)

(Eğer güneş ayrılıkta gece yüzüne yıldız gözyaşı var. Sen gibi gül ayrılığında gül renkli yaşı nerededir?)

Gül- Meyi İfade Etmede:**Gül, gül-gûn, gül-fâm “gül renkli” mey:**

Gül-gûn mey içip sünbülü çün gülge yapılmas

Ol gülşen ara bizge ni güller ki açılmas (NŞ 228/1)

(Gül renkli şarap içip sünbülü için güle kapanmaz. Ol gül bahçesi arasında bize hangi güller ki açılmaz.)

Bizge cihân bâğdın ol serv-i gül-endâm yiter

Ol çü yiter sâye-i serv ü **mey-i gül-fâm** yiter (NŞ 177/1)

(Bize cihân bağından o gül endamlı servi yeter. Çünkü o serv gölgesi yeter ve gül renkli mey yeter.)

Deyrni kılmış közümge gülsitân ey muğbeçe

Ol **mey-i gül-gûn ki** ruhsârınmı gül-fâm eylemiş (NŞ 252/7)

(Ey meyhaneci çırağı, gözüme dünyayı gül bahçesi kılmış. O gül renkli şarap ki yanağını gül renkli eylemiş.)

Gül-gûn mey içip sünbülü çün gülge yapılmas

Ol gülşen ara bizge ni güller ki açılmas (NŞ 228/1)

(Gül renkli şarap içip sünbülü için güle kapanmaz. Ol gül bahçesi arasında bize hangi güller ki açılmaz.)

Digey ki gülşen-i cennetde açılıptur gül

Kişi ki **mey gülünü** körse ol eizâr içre (NŞ 563/2)

(Cennetin gül bahçesinde gül açılmıştır diyecek ki kişi ki mey gülünü o yanak içinde görse.)

Gül-gûn-Elbise, Kıyafeti İfadede:**Gül, gül-gûn “gül renkli”-gömlek:**

Gül ile sûsen keten yañlıg bolur mehtâb ara

Köñleki gül-gûn yelek çün sûsenî kettân kiyer (NŞ180/4)

(Ay ışığı içinde gül ile susam keten gibi olur. Gömleği gül renkli, yelek için susam keteni giyer.)

Gül-gûn- ton “elbise”

Gül-gûn ton ara kâmeti mü cilve-ger oldu

Gül bergide mü boldı nihân sûsen-i âzâd (NŞ 117/2)

(Gül renkli elbise arasında boyu mu cilveli oldu. Gül yaprağı mı özgür susam mı gizli oldu.)

Gül-Peygamberi İfadede:**Gül-Peygamber:**

Birse **ol güldin** haber hâh şabâ hâh şimâl

Dise peygamber hadîsin hâh Bûzer hâh Enes (NŞ 234/7)

(Ol gülden haber verse bazen sabah bazen kuzey. Peygamber hadisini bazen Buzer bazen Enes dese.)

3.1.2.Gonca

“Açılmamış çiçek, tomurcuk anlamına gelen bu kelime Farsça kökenlidir.” (Devellioğlu, 2016, 336).

Divân şiirinde gonca, sevgilinin ağzı yerine kullanılır ve açılmamışlık özelliğiyle kendini gösterir. Goncanın gülmesi, açılmasıdır. Gonca açılınca çiçeğin kokusu ortaya çıkar. İçinin kırmızılığı ve tazeliği nedeniyle ele alınan gonca, içinde mücevher saklama özelliği gösterir. Gonca bazen kadehi andırır, bazan da defter olur. Kadeh oluşu, içinin şarap renginde olmasından, defter olması da içinde yapraklar bulunmasından dolayıdır. Kapalı ve bâkir olması nedeniyle bir geline benzetilir (Pala, 1989, 185).

Taranılan eserde, goncanın; şeker, gönül, çiçek, mekân gibi kavram alanlarına sahip olduğu görülür. Eserde tespit edilen örnekleri şöyledir:

Gonca - Şekeri İfadede:**Gonçe - Şeker:**

Bezm bu nev' oldu ise nakl-i hadîsin dime kim

Gonçe bile nergisidin şeker ü bâdem yiter (NŞ 177/2)

(Meclis bu(dur), hadisın nakli yeni oldu ise deme ki gonca ile nergisinden şeker ve badem yeter.)

Gonca- Gönülleri İfadede:**Gonçe - Gönüller:**

Çaysı dem kim hâtırımğa çün ötüp gülzâr-ı vaşl

Gonçe dik könlümde hicrân yüz tiken sındurmamış (NŞ 265/3)

(Hangi zaman ki kavuşma gül bahçesi hatırıma geçip gonca gibi gönlümde ayrılık yüz diken kırdırmamış.)

Gül-bün-i mihnet ara kanlıg **könüller gonçedür**

Tendedür her sarı peykânıÆ anıÆ her köñli dik (NŞ 329/2)

(Mihnet gül ağacı içerisinde kanlı gönüller goncadır. Onun gönlü gibi her tarafta temrenin tendedir.)

Gonçe - Çiçeği ifadede:**Gonçe- Çiçek:**

Egerçi gonçe ara gül nihân irür dâyim

Velî yüzün gülü içre irür nihân gonçe (NŞ 528/3)

(Eğer ki gonca arasında daima gül gizlidir. Ancak yüzün gülü içinde gonca gizlidir.)

Gonçe Mekân, Yeri İfadede:**Gonçe - Mekân “yer”**

Bolur mu ağzın ile tiş ki rişte-i düri bar

Niçe ki jâleğa kılsun özin mekân gonçe (NŞ 528/5)

(Ağzın ile denk olur mu ki inci teli var. Gonca şebneme kendini nasıl yer edinsin?)

3.1.3.Tûbâ

Sidre’de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilâhî bir ağaçtır. Her çiğnemesinde ve her yutumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır. Bir rivayete göre, gövdesi sarı altın, dalları kırmızı mercan, yaprakları yeşil zümrüt ve meyveleri şeker olan bu ağaçta her insanın bir yaprağı varmış. İnsan ölünce yaprağı da düşürmüş. Yaprak düşerken başka yapraklara değer ve yaprağına değdiği kişinin kulağı çınlanmış. Böylece kulağı çınlayan kişi ölümü hatırlar ve tevbe edermiş. Kulağı çınlayan kişinin “Birisi beni andı.” demesi

bundan dolayı imiş. Divan şiirinde Tûbâ ağacı, gölgesi ve boyu nedeniyle anılır. Sevgilinin boyu Tûbâ’ya benzer (Pala, 1989, 498-499).

“Tûbâ ağacı genellikle sevgilinin boyuna benzetilir.”(Erdoğan, 1989, 111). Eserdeki örneği şöyledir:

Tûbâ-Sevgilinin Boyunu İfadede:**Tûbâ “Tûbâ ağacı”**

Kûyi behişt-i câvidân özi behişt içinde hûr

Ûrâmet ü la’li anlaman **tûbâ vü kevserî** müdür (NŞ 146/2)

(Köyü ebedî cennet, kendisi cennet içinde hûri. Boy ve dudağı cennetteki Tûbâ ağacı ve Kevser suyu mudur anlamam.)

3.1.4. Sümbül

“Sümbül kelimesinin Farsça “sunbul”den gelmesi, İslâmî dönemde İran edebiyatı etkisiyle bu kelimenin literatürümüze girmiş olabileceği fikrini vermektedir.” (Karaman, 2012, 293). “Çok yıllık, soğanlı, otsu, mavi ve kuvvetli kokulu çiçekli bir bitkidir. Soğanları süs bitkisi soğanı olarak dış ülkelere satılır.” (Baytop, 2015, 251)

Divan şiirinde sık rastlanan çiçek adlarından biridir. Şekli ve kokusu itibarıyla sevgilinin saçına benzer. Hatta sevgilinin saçını kıskanır ve ona özenir. Sümbül ile gül hemen her zaman birlikte bulunur. Bunun nedeni sümbül saçların, gül yanakların üzerine dökülmesidir. Şekilce dağınık ve kıvrımlı olan sümbül, bazan süpürge veya gölgelik olabilir. Deste deste oluşu, tazeliği de sık anılan özellikleridir (Pala, 1989, 451).

Avrupa’nın çeşitli bölgelerinde tanınan, hatta mitolojiye mal olmuş bir çiçek olan sümbülün ıslah edilmiş formlarının İstanbul’dan yayıldığı bilinmektedir. Hollanda’da lale deliliğinin büyük bir krizle sona erdiği ve lale zenginlerinin bir bir iflas ettiği dönemde ön plana geçen bu çiçek, hiçbir zaman gülün ve lalenin önüne geçememişse de erken devirlerden itibaren şiirimizin, süsleme sanatlarımızın ve bahçelerimizin önde gelen çiçeklerinden olmuştur. “Dört çiçek” üslubunda da gül, lale ve karanfilin yanında yer almıştır (Ayvazoğlu, 1992, 174).

Sümbül, güzel görünüşlü, zarif ve narin bir çiçek olmasının yanında güzel kokulu bir çiçek olmasından dolayı sanayide parfüm ve esans yapımında kullanılmaktadır. Park ve bahçe süslemeciliği dışında seralarda kesme çiçek olarak saksılarda da yetiştirilebilmektedir. Osmanlılar döneminde lâle gibi çok değerli bir süs bitkisi olan sümbülün Anadolu'dan Avrupa'ya gittiği bilinmektedir. Hollanda'da pek çok çeşitleri yetiştirilip dünya piyasasına sürülmektedir (Koç, 2002, 346-347).

Sümbülün, taranılan eserde, çiçek, sevgilinin saçı,tütün /duman, çengel, tuzak, sevgili gibi kavram alanlarına sahip olduğu görülür. Eserde geçen örnekleri şöyledir:

Sümbül-Çiçek Olarak İfade Etmede:

Öüsn bâğıda körüp zülf ü qadıÆenı bâğbân

Çikti haclet **sümbül** ü serv-i hırâmânı bile (NŞ 564/6)

(Bahçıvan zülûf ve boyunu güzellik bağında görüp, sümbül ve salınan servi ile utanma çekti.)

Eyle kim tün dūdını âhım perîşân eyledi

Tağ yilidindür ki muğber **sümbülün** derhemlîğî (NŞ 633/5)

(Öyle ki gece dumanını âhım darmadağın etti. Sabah yelindendir ki gücenmiş, küskün sümbülün karmaşıklığı.)

Ger yakîn ehlini Manâûr kibi qatl imes

Pes nidindür şecer ü **sümbülü** dâr u reseni (NŞ 658/666-6)

(İnanç ehlini Mansur gibi öldürmüş değilse şayet ağaç ve sümbülün darağacı ve kendi başınalığı nedendir.)

Sümbül-Sevgilinin Saçını İfade Etmede:

Sümbül: zülf **Sevgilinin zülfü:** sümbül

Sümbül-i zülfi eger âşüftedür 'ayb itme kim

Gül yüzinde tapkan ikki nâzenîn bîmârı bar (NŞ 181/5)

(Zülfü sümbül darmadağıniktır ayıp etme ki gül yüzünde bulan iki narin hastası var.)

Qayda **sümbüldin** nesîm iskeç girer cismimâa rûh

Kim diğey-min anı **kim zülf-i perîşânıqça** bar (NŞ 145/3)

(Sabah rüzgârı sümbülden her nerede esecek bedenime can girer. Onun perişan saçına kadar diyeceğim var.)

Dimese **sümbül** kararıp gül kızarsın ni üçün

Tarqatur cennet gülü üzre mu'anber **sümbülin** (NŞ 449/3)

(Ne için sümbül kararıp gül kızarsın demese. Cennet gülü üzerine hoş kokulu sümbülünü dağıtır.)

Gül kızarıptur u **sümbül** kararıptur gûyâ

Bâğ ara kıldı 'ayân **zülf** ile ruhsÂr ol şûh (NŞ 109/3)

(Gül kızarmıştır ve sümbül kararmıştır sanki. O neşeli güzelin bağ arasında zülf ve yanağı görünür oldu.)

Nesîm-i şubh haylı **sümbül-i zülfüni** tarkatgaç

Sevâdı tünçe müşg-i sûdedin her yan gubâr iltür (NŞ 182/6)

(Sabah rüzgârı sürüsü, sümbül saçını dağıtacak. Karalığı gece gibi sürülmüş misk her tarafa toz götürür.)

Hırmen-i öüsnünde **zülfüñ sümbüli** yanında hâl

Mihr tâbıdın karağan lü'lidür hûşe-i çîn (NŞ 452/2)

(Güzelliğin mahrumunda saçın sümbülü yanında ben. Güneş parlaklığından kararan kıvrılmış başak lüleleridir.)

Cân kılğay iki yüzüñ güli sarı şitâb

Ger bolmasa ikki **sümbülündin** kullâb (NŞ 699/39)

(Can, iki yüzün gülü tarafına koşacak. Eğer iki sümbülünden çengel olmasa.)

Bende vü âzâdğa bîdâd iter bu bâğnıñ

Sümbüliniñ sündüsi hem sûsen-i âzâdı hem (NŞ 408/7)

(Köleye ve özgüre bu bağın zulüm eder. Hem sümbülünün beneği hem özgür susam.)

Sümbül-Tütünü / Duman İfade Etmede:

Sümbül- Tütün / Duman:

Yüz ü zülfî hecridin gül ottur u **sümbül tütün**

Aytqıl ey bâğbân bu nev' geşt eyledi çemen (NŞ 446/3)

(Yüz ve saç ayrılığından gül ateştir ve sümbül duman. Ey bahçıvan! Bu yeni çemeni (sen) gezip dolaştın. (Oradan sen bize haberdâr et.) söyle!)

Sümbül - Kanca, Çengeli İfade Etmede:

Sümbül- kullâb “kanca, çengel”

Otda kıl yañlıg tenimni hecr otınıñ tâbıdın

Bilmesen fehm it gül üzre sümbülün kullâbıdın (NŞ 460/1)

(Ayrılık ateşinin parlaklığından tenimi ateşte gibi düşün. Gül üzerine sümbülün kancasından bilmezsen düşün.)

Sümbül - Dağınık Saçı İfade Etmede:

Sümbül- âşüfte saç “dağınık saç”:

Âşüfte saçın ol gül yıgıdı vü tişlep urdı

Gerçi kılur perişân **sümbülğa** yitse jâle (NŞ 525/2)

(O gül, dağınık saçını topladı ve dişleyerek vurdu. Gerçi sümbüle çiğ tanesi ulaşıya darmadağın eder.),

Sümbül - Sevgiliyi İfade Etmede:**O “sevgili” sümbül “sümbül”**

Tün ü kün zülf ü yüzün şevkıdadur-min nige kim

Gülşen-i hüsniniñ ol **sümbüldür** bu semeni (NŞ 586/5)

(Gece ve gündüz zülf ve yüzün arzusundayım, ne yapayım ki! O, güzelliğin gül bahçesinin sümbüldür bu da yasemini.)

Sümbül -Tuzağı İfade Etmede:**Sümbül - dâm “tuzak”:**

Nâ-tüvân nergisi dik eyledi bimâr mini

Sümbüli dâmı ara kıldı giriftâr mini (NŞ 620/1)

(Cansız nergisi gibi beni hasta eyledi. Sümbülü tuzağı içerisinde beni esir etti.)

3.1.5. Lâle

“Tulipa türlerine verilen genel addır. Soğanlı, otsu, çok yıllık, kırmızı, sarı veya beyaz çiçekli bitkilerdir.”(Baytop, 2015, 195).

Divân şiirinde kırmızı rengi ile sevgilinin yanağı ve aşığın gözyaşları lâleye benzetilir. Lâlenin ortasındaki siyahlık sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yara, dağlama olur. Buna istinaden de divanlarda ciğer kan olmak, bağı yanmak, pürhûn olmak vs. ifadelere sıkça başvurulur. Ortasındaki karalığı ile lâle, üzerinde ben olan bir yanaktır. Sevgilinin yanağı ve aşığın gözyaşları lâleden daha kırmızıdır. İran mitolojisine göre yıldırım, yaprağın üstündeki çiğ tanesine düşmüş, çiğ tanesi ve yaprak alev alarak donmuş, lale de böyle ortaya çıkmıştır. Lâlenin ortasındaki karalık da yıldırım yanığı imiş. Lâle, yabanî bir çiçek oluşu, çabuk solması, suya ihtiyaç duyması vs. özellikleriyle şiirlerde çok sözü edilen bir çiçektir. Lâle rengi ve şekli yönünden hayli geniş bir kullanıma sahiptir. Şekil yönünden kadehe benzeyen lâle, şarap, kan, laël, kâse-i mercân, câm, şem, çerağ, kanlı kefen, al sancak vs. olabilir (Pala, 1989, 309-310).

“Lâlenin bitkisel özelliği, genellikle divân şairleri için şiirde anlatılacak bir imge olmaktan çok, anlatmak istedikleri duyguları için bir araç niteliğindedir.” (Bayram, 2001, 423)

Taranılan eserde lâlenin; yara, kan, sevgili, diken, yanak, yüz, gözyaşı, kadeh, şarap, çiçek gibi kavram alanlarına rastlanır. Tespit edilen örnekler şöyledir:

Sârı Lâleler- Yarayı İfade Etmede:**Sarı lâleler - dağ-ı hırmân “ümitsizlik yarası”**

Firâk deşti dâğı **lâleler** sarığ bolmış

Meğer ki dâğları barça **dağ-ı hırmândur** (NŞ 183/5)

(Ayrılık çölünde de laleler sararmış. Meğer ki bütün yarası ümitsizlik yarasıdır.)

Zahmdur lâle kibi dâğlarıñ devridin

Hañçer-i ‘ışk şehîdi üze kanlığ kefeni (NŞ 586/3)

(Lâle gibi yaraların dönmesinden yaradır. Aşk hançeri şehidi üzerinde kanlı kefeni.)

Lâle- Kan ve Yarayı İfade Etmede:**Lâleler- kan u dâğ “kan ve yara”**

Bardur andaç kim bozuğ könlümde her yan kan u dâğ

Lâleler kim çıktı vîrân meskenim dîvârıdın (NŞ 466/3)

(Onun gibi ki harap gönlümde her tarafta kan ve yara vardır. (Onun içindir ki) Yıkık meskenim duvarından ki lâleler çıktı.)

Lâle-Sevgiliyi İfade Etmede:**Lâle - yâr “sevgili”**

İl pây-mâl iterler üzüp deşt ü bağ ara

Bes kim yüzün çağıda maña **lâle yârdur** (NŞ 188/ 5)

(Çöl ve bahçe arasını kırıp memleketi çiğnerler. Çünkü yüzün devrinde bana lâle sevgilidir.)

İmes mümkün gazâlım mültefit min eyle kim **lâle**

Niçe bağımnı kan eyley niçe könlümge dâğ örtey (NŞ 615/2)

(Güzel gözlüm güler yüzülüğüm, iltifatım mümkün değil. Öyle ki lâle bağırmı çok kan eyleye gönlüme çok yara yaka.)

Lâle-Dikeni İfade Etmede:**Lâle - hâr “lâle-diken”**

İl pây-mâl iterler üzüp deşt ü bâğ ara

Bes kim yüzün güli kaşıda **lâle hârdur** (NŞ 188/4)

(Çöl ve bahçe arasını kırıp memleketi çiğnerler. (Bu bağ içinde) Öyle ki yüzün gül kaşın da lâle dikenidir.)

Lâle-Yüz-Yanağı İfade Etmede:**Lâle-rûy “lâle yüz, yanak”**

Sargarıptur **lâle-rûyum** renci tâ bolmış katığ

Lâle bu yıl gülşen-i ‘ömrümde açılmas sarığ (NŞ 302/1)

(Lâle yüzüm sararmıştır, sıkıntısı sert olmuş. Bu yıl ömrümün gül bahçesinde sarı lâle açılmaz.)

Lâle-rûh “lâle yanak”

Niçe bir **lâle-ruh** dâğ-ı gamın istep tenim üzre

Çoyup yüz dâğ anı kanlığ yaşımdın lâle-zâr eyley (NŞ 616/4)

(Birçok lâle yanak, gam yarasını tenim üzerinde isteyerek, yüz yara koyup onu kanlı yaşımdan lâle bahçesi eyleye.)

Lâle renk - Yanağı İfade Etmede:**Lâle-gûn “lâle renkli”, ruhsâr “yanak”**

Lâlelerinî lâle-zâr içre yoğ ança zîbi kim

Lâle-gûn ruhsârınıÆ etrâfıda dür ziveri (NŞ 592/5)

((Senin) lâle renkli yanağının etrafındaki inci süsü kadar lâlelerin lâle bahçesi içinde süsü yok.)

Lâle-Kanlı Yaprağı İfade Etmede:**Lâle - kanlı yaprak**

Lâle kanlı yaprağı vü tâze dâğın kör ki bar

Bu şıfat birle şehidin köñleki her köñli dik (NŞ 329/4)

(Lâle kanlı yaprağı ve taze yarayı gör ki var. Her gönül gibi bu sıfat ile şehidin gömleği var.)

Lâle-Kanlı Yaşı İfade Etmede:**Lâle - kan(lı) yaş**

Közümde lâle dik ol yüz garîb irür **kan yaş**

Ki bolsa gül kıızıl olmas aña gül-âb kıızıl (NŞ 376/2)

(O yüz, gözümde lâle gibi garip kan yaştır ki gül, kıızıl olsa ona gül suyu kıızıl olmaz.)

Lâle- Göz ve Kâdehi İfade Etmede:**Lâle-köz, kâdeh:**

Lâle dik yüzün hayâlidin tola şandur közüm

Belki **lâle câmi** dik kan içre pinhândur közüm (NŞ 399/1)

(Yüzünün hayalinden lâle gibi gözüm kan dolmaktadır. Belki lâle kadehi gibi kan içinde gözüm saklıdır.)

Lâle renk- Kadehi İfade Etmede:**Lâle-gûn “lâle renk” - kadeh:**

Sâkî kitür şurâhî ile **Lâle-gûn kadeh**

Hassa bu dem ki âubó yili lâle-bârdur (NŞ 188/6)

(Sâki, (bize) lâle renkli kadeh ile sürahi getir. Özellikle bu vakit ki sabah rüzgârı lale dağıtıcıdır.)

Lâle renk -Şarabı İfade Etmede:**Lâle- gûn “lâle renkli”- mey “şarap, içki”**

Lâle-gûn meydin kızarmış közleriÆ ol nev’ kim

Lâle-zâr üstide her yan ağnamış bolğay kiyik (NŞ 331/6)

(Lâle renkli şaraptan kızarmış gözlerin o yeni ki lâle bahçesi üstünde her taraf geyik debelenmiş olacak.)

Lâle- Çiçeği İfade Etmede:

Dehr bâğı **lâle** birle sebzesidin kiç ki yok

Ğayr úan u zehr bu şengref ile zengârdın (NŞ 466/6)

(Dünya bağı lâle ile yeşilliğinden geç ki başka kan ve zehir bu zincifre denilen boya ve bakır pası türünden göztaşı yok.)

3.1.6. Menekşe

“Viola türlerine verilen genel addır. Bir veya çok yıllık otsu bitkilerdir. Çiçekler, beyaz, sarı ve mor renklidir. Bazı kültür formları süs bitkisi olarak kullanılır.” (Baytop, 2015, 204)

Menekşe, divan şiirinde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Sevgilinin beni menekşeye benzer. Ayva tüyü yerine kullanılabilir. Renk ve kokusu yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması haliyle saç andırır. Onun yuvarlağı ise saç bükümüne gibidir. Ayrıca kulak, güş, attâr, micmer, anber, hokka gibi benzetmeleri de vardır. Yere yakın oluşu ve boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır (Pala, 1989, 332).

“Baharla birlikte nemli çayırları ve ormanları dolduran, albenili renkleri ve mis kokularıyla en çok sevilen kır çiçekleridir. Yaprakları yürek biçimde olup genellikle sapsız olan, çiçeği az çok koyu renkte ve beyazları da olan çiçektir.” (Güven, 2017, 158)

Taranılan eserde menekşe çiçeğinin göğü temsil eder şekilde kullanıldığı görülür. Eserde geçen örneği şöyledir:

Menekşe-Göğü İfade Etmede:

Menekşe - Gök:

Kök benefşe zârını encüm çü nergis zâr iter

Nergisiñ birle **benefşeñ** hecri köñlüm zâr iter (NŞ 164/ 1)

(Gök, menekşe inleyişini yıldızlar nergis için inlettir. Nergisin ile menekşenin ayrılığı gönlümü inlettir.)

3.1.7. Yasemen

“Yasemen, Jasminium türlerine verilen genel addır. Kışın yaprak döken veya dökmeyen beyaz veya sarı renkli ve kokulu çiçekli çalı veya tırmanıcı bitkilerdir.” (Baytop, 2015, 281) “Divân şiirinde daha çok rengi, kokusu ve yaprağı dolayısıyla anılır ve sevgilinin yanağıyla ilgili olarak gösterilir.” (Pala, 1989, 522). Eserde yasemenin, çiçeği ifadede kullanıldığı görülür. Örneği şöyledir:

Yasemen- Çiçeği İfade Etmede:

Semen-Gül- çiçek:

İmes yildin ki seyr-i bâğ iterde

Ayağınğa **semen gül** hem tüşüptür (NŞ 168/5)

(Rüzgârdan değil ki bağ seyri etmeye... Ayağına hem yasemen gül düşmüştür.)

3.1.8. Nergis

“Narcissus türlerine verilen genel addır. Yumrulu, çok yıllık, beyaz veya sarı çiçekli ve otsu bitkilerdir. Kültür çeşitleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bazı türlere özel adlar verilir.” (Baytop, 2015, 215). “Divan edebiyatında genellikle nergis, sevgilinin gözüyle ilgili olarak ele alınır.” (Erdoğan, 1989,123).

Mitolojiye göre Narsis (Narkisos), çok güzel ve aşktan anlamaz bir delikanlı imiş. Onu sevip de derdinden perişan olan kızlar bu genci tanrılara şikâyet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu Narsis bir gün dereye kendi aksini görüp âşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyüp yerinde göze benzer bir çiçek biter ve bütün güzellere hayran hayran, baygın şekilde bakar. Şarkta bir efsaneye göre de Gül ile Nergis arasında bir aşk yaşanmış. Bu iki sevgiliden Nergis göz şeklinde bir çiçek hâline sokulmuş ve kıyamete kadar hicrân ve intizâr çekmeye mahkûm edilmiştir. Bütün bu efsanelerde nergis ile göz arasında yakın bir ilişki vardır. Sevgilinin gözü nergistir. Baygın ve sehlâ bakar. İntizâr çeker, mesttir (Pala, 1989, 388).

Divân şiirinde nergisin dikkat çeken en belirgin özellikleri; beyaz ve sarı renkli çiçekleri, bu çiçeklerin şekil açısından yuvarlak olmaları, suya ihtiyaç duyması, çiçek kısmının yere hafif eğik olması, rüzgârda hareketlenerek üzerindeki su damlalarını köküne düşürmesi, ince ve zarif görüntüsü vs. dir (Bayram, 2001, 603).

Nergis, taranılan eserde, göz ve cansız âşığı ifade kullanılır. Örnekleri şöyledir:

Nergis - Gözü İfade Etmede:

Nergis çiçeği-Göz

Kök benefşe zârını encüm çü nergis zâr iter

Nergisiñ birle benefşeñ hecri köñlüm zâr iter (NŞ 164/ 1)

(Gök, menekşe inleyişini yıldızlar nergis için inletir. Nergisin ile menekşen ayrılığı gönlümü inletir.)

Ey gül tökesin humârdın kan

Ol **nergis-i** pür-humâr sin dik (NŞ 337/6)

(Ey gül, mahmurluktan kan dökün. Ey mahmurluk dolu nergis sen gibidir.)

Çü şubh **nergis** açıp közni tuttu altun câm

Şabûh fevt oladur nâzenînler uyğanıñ (NŞ 342/8)

(Çünkü sabah nergis açıp gözü altın kadeh tuttu. Sabah içilen şarap geçip gitmektedir nazlılar uyanın!)

Közünge oğşagay **nergis** eger kıymaç olup ağı

Müdevver aşferi içre qaralığdın eser bolğay (NŞ 614/4)

(Nergis gözüne benzeyecek beyazı iri olursa, yuvarlak sarı içindeki karalıktan iz olacak.)

Cansız Nergis -Âşığı İfade Etmede:

Nâ-tüvân nergisi “Âşık”

Nâ-tüvân nergisi dik eyledi bimâr mini

Sünbüli dâmı ara kıldı giriftâr mini (NŞ 620/1)

(Cansız nergisi gibi beni hasta eyledi. Sünbülü tuzağı içerisinde beni esir etti.)

SONUÇ

Nevâdirü’ş-Şebâb’ta çiçek adları olarak; Gül, Gonca, Tübâ, Sümbül, Lâle, Menekşe, Yasemen, Nergisin kullanıldığı görülür. Gül: 21, Gonca: 4, Tübâ:1, Sümbül: 7; Lâle: 13, Menekşe: 1 Yasemen:1, Nergis: 2 kavram alanına sahip olarak kullanıldığı görülür. Bu kullanılan çiçek adlarının divanda karşıladığı kavram alanları şöyledir:

1. Gül’ün kavram alanı: Uzuvarlar: Sevgilinin yanağı ifade: Gül-ruhsâr; Gül-fam ruhsâr; Gül-êzÂr / Gül-ârız / Gül-rûh; Gül-hamrâ ârız. **Boyu ifade:** Gül, gül yaprağı, gül-kad. **Yüzü ifade:** Gül, mey gülü. **Yüz meyvesi ifade :** Gül - yüz hûrdesi “yüz meyvesi”, **Başı, kafayı ifade:** Gül- baş, kafa. **Çehreyi, yüzü ifade:** Gül - Çehre. **Şahıslar: Sevgili ifade:** Gül, meh-i gül-had “ gül yanaklı ay”, gül-i mihr “güneş gülü”; Gül- rûh “yanak, yüz; sevgili”, Serv-i gül-ruhsâr “gül yanaklı servi”; serv- gül-endâm “gül endamlı servi”, serv-i gül-rûh “gül yanaklı servi”, sevgili- gül-kand. **Yamalı hırka giymiş dilenci:** gedâ-yı jende-pûş “yamalı hırka giymiş dilenci”, **Gelini ifade:** Gül - ‘Arûs “gelin”, Peygamber ifade: Gül.

Yer: Sevgili köyü, makamını ifade: Gül-berg. **Makam ve yer ifadesinde:** Gül-makam, yer. **Vücut salgısı: Gözyaşını ifade etmede:** Eşk-i gül-gûn “gül renkli gözyaşı”, gül-reng yaşı. **Bitki: Çiçek olarak ifade:** Gül, gonca. **Eşya: Elbise, kıyafeti ifade:** Gül-gûn- ton “elbise” ; **Gül, gül renkli gömleği ifade:** Gül, gül-gûn köşlek: gül renkli gömlek; **Güneşi ve kanlı kefeni ifade:** Gül- güneş, gül-kanlıg kefen “kanlı kefen”; **Kalkamı ifade:** Gül-Kalkan; **Defteri ifade:** Gül- defter; **Kâğıt, belgeyi ifade:** Gül - evrÂk “ kâğıt, belge” .

Somut Kavramlar: Yakıcı Maddeler: Gül- âteşi ifadede: Gül- Ot “ateş”, **Maddi Unsur: Gül-nakdı “parayı” ifadede:** Gül- Nakd “para”, **İçecek: Gül renkli şarabı ifadede:** Gül-gûn, gül-fâm “gül renkli” mey “şarap”. **Dînî Kavramlar: Hamd ve şükür ifadede:** Gül- Hamd-Şükür

2. Gonca'nın kavram alanı: Bitki: Gonçe çiçeği ifadede: Gonçe - çiçek, **Uzuvlar: Gonca gönülleri ifadede:** Gonçe - gönüller, **Yiyecek: Gonca şekeri ifadede:** Gonca-şeker, **Yer: Gonçe mekân, yer ifadede:** Gonçe - Mekân “yer”

3. Tûbâ'nın kavram alanı: Uzuvlar: Sevgilinin boyunu ifadede: Tûbâ “Tûbâ ağacı”

4. Sümbül'ün kavram alanı: Vücudun Diğer Unsurları: Sevgilinin saç ve dağınık saçı ifadede: Sümbül - zülf, Sümbül- âşüfte saç “dağınık saç”, **Şahıslar: Sevgiliyi ifadede:** O “sevgili” sünbül “sümbül”, **Bitki: Çiçek olarak ifadede:** Sümbül, **Eşya: Sümbül kanca, çengeli ifadede:** Sümbül - kullâb “kanca, çengel”, **Sümbül tuzağı ifadede:** Sümbül - dâm “tuzak”, **İçecek Olarak: Tütününü ifadede:** Sümbül- tütün.

5. Lâle'nin kavram alanı: Uzuvlar: Yanağı ifadede: Lâle-rûy / lâle-rûh “lâle yanak” , Lâle-gûn “lâle renkli”, ruhsâr “yanak”, **Gözü ifadede:** Lâle-köz; **Şahıslar: Sevgiliyi ifadede:** Lâle- yâr “sevgili”. **Vücuttaki cerahat: Yarayı ifade etmede** - sârî lâleler: Sarı lâleler- daâ-ı hırmân “ümitsizlik yarası”, **kan ve yarayı ifadede:** Lâleler-kan u dâğ “kan ve yara”. **Vücuttan çıkan sıvıyı: Kanlı yaşı ifadede:** Lâle-kan(lı) yaş, **Bitki: Dikeni ifadede:** Lâle - hâr “lâle-diken” **Eşya: Kâdehi ifadede:** Lâle- kâdeh, Lâle-gûn “lâle renk”- kadeh, **İçecek: Lâle renk şarabı ifadede:** Lâle- gûn “lâle renkli”- mey “şarap, içki”, **Çiçeği ifadede:** Lâle.

6. Menekşe'nin kavram alanı: Doğal ve Kozmik Unsurlar: Gök ifadede: Menekşe göğü ifadede: Menekşe-Gök

7. Yasemen'in kavram alanı: Çiçeği ifadede: Yasemen-Gül.

8. Nergis'in kavram alanı: Gözü ifadede: Nergis çiçeği-Göz; **Âşığı ifadede:** Nâ-tüvân nergis-Âşık.

Gül, gonca, sümbül, lâle, menekşe, yasemen ve nergisin kavram alanlarına bakıldığında, genellikle somut unsurları karşıladığı görülür. Bu unsurlar, kişi, yer, organ-uzuv, bitki, yiyecek, içecek, elbise,eşya, nesne şeklinde ifade edilebilir. Çok nadirde olsa kozmik ve soyut kavramları da karşıladıkları görülür. Kavram alanlarındaki bu durum, bitkilerin sosyal hayatta vazgeçilmez bir yeri olduğu, toplumun hafızasını canlı tutan ve hayatı çağrışımlar yaparak anlamlı kılmaya yarayan önemli sözvarlıklarından olduğu gerçeğini bize bir kez daha hatırlatır.

Tarihî dönemlere ait eserlerde bu alanda yapılacak çalışmaların sözcüklerin bu dönemlerdeki kavramlar dünyasını günümüze aktarmakta ve eserlerin daha iyi anlaşılmasında, toplumların tarihî süreçteki kültürlerini ve kavramlar dünyasını canlı tutmakta ve bugüne aktarmakta yararlı olacağını düşünmekteyim.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar % 100.

Etik Komite Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

AKSAN, D. (1989). Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine, *TDAY-Belleten-1971*, Ankara: TDK Yay: 338, 253-262.

AKSAN, D. (2009). *Her yönüyle dil-ana çizgileriyle dilbilim* (1,2,3. Ciltler). Ankara: TDK Yay.

AKSAN, D. (2017). *Anlambilim-anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

ALAGÖZ, E. (2011). *Eski Kıpçak Türkçesinde hayvan adları ve kavram alanı*. (Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniv., SBE , Eskişehir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> erişildi. (Tez No:296478). Eriş Trh. 10.05.2023, saat: 17.55.

AYVAZOĞLU, B.(1992). *Güller kitabı*. İstanbul: Ötüken Yay.

- BATU, İSLAM, G. G.(2019). *Tarama ve derleme sözlüğü'nden hareketle güzellik kavram alanı üzerine bir inceleme* (Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniv., SBE.,Konya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> erişildi. (Tez No: 558898). Eriş Trh. 10.05.2023, saat: 17.54.
- BAYRAM, Y. (2001). *Çiçek ve diğer bitkilerin divân şiirine yansımaları ile anlam çerçeveleri*. (Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniv.,SBE,Samsun).<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> erişildi.(Tez No: 108610).Eriş Trh.12.01.2023,saat. 00.15.
- BAYTOP, T. (2015).*Türkçe bitki adları sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- BOZOK, E. (2018).*Türkçenin söz varlığında temizlik kavram alanı*. (Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniv.,SBE, Samsun). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> erişildi.(Tez No: 523973).Eriş.Trh.10.05.2023, saat: 17.28.
- ÇİNAR, A.(2021). Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde adların kavram alanı. (Yüksek lisans tezi, Fırat Üniv., SBE., Elâzığ). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> erişildi.(Tez No: 691030). Eriş.Trh.10.05.2023, saat: 17.20.
- ERDOĞAN, K. (1989). *Fuzuli Divanı'nda kozmografya ve tabiat*. (Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniv.SBE.,Adana). <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/367407>,Çukurova Üniv.Tezler veritabanından erişildi. Eriş Trh. 12. 01 . 2023,saat. 00.40.
- ERTUNÇ, İ.K. (2022). Eski Uygur Türkçesi dönemine ait söz varlığının kavram alanı sözlüğü.(Yüksek lisans tezi, Çankırı Karatekin Üniv.,SBE, Çankırı). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> erişildi.(Tez No: 725183).Eriş.Trh. 24.05.2023, saat: 20.15.
- EYİ, E. (2021). Ferdinand De Saussure'ün "Genel Dilbilim Dersleri" adlı kitabında dile yaklaşım metotları üzerine bir bakış, *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4/2, 139-156, Erişim adresi: <https://doi.org/10.38004/sobad.950249>.
- GÜVEN, M. (2017). *Kadın divan şairlerinde çiçekler*. (Yüksek lisans tezi, İslam Tarihi ve Sanatları ABD., Erzurum). [https:// tez. yok. gov.tr/UlusalTezMerkezi](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi) erişildi. (Tez No: 479399). Eriş Trh.12.01.2023,saat. 00.19.
- KARAÖRS, M. (2006).*Alî Şîr Nevâyî-nevâdirü's-şebâb*. Ankara: TDK Yay.
- KARAMAN, G. (2012). Perişân çiçek sünbül ve klasik Türk şiirinde işleniş. *Journal of the Human and Social Science Researches / İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*,1(2), 288-319, Erişim adresi: [https:// dergi park. org.tr./ tr/ pub/ itobiad/ issue /8760 / 109322](https://dergi.park.org.tr/tr/pub/itobiad/issue/8760/109322).
- KARÇIĞA, S.(2015). *Dede Korkut Kitabı'nın anlam bilimsel çözümlemesinde kavram alanının rolü*. (Doktora tezi, İstanbul Üniv., SBE.,İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> erişildi.(Tez No: 422380). Eriş Trh.24.05.2023,saat. 20.43.
- KIRAN, Z. (2003). *Yazınsal okuma süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- KOÇ, H. (2002).*Lokman Hekimden günümüze bitkilerle sağlıklı yaşama*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- PALA, İ.(1989). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. Cilt I-II. Ankara: Akçağ Yay.
- SAUSSURE, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri*, B. Vardar. (Çev.). İstanbul:Multilingual Yay.
- TOKLU, O. (2009). *Dilbilime giriş*. Ankara: Akçağ Yay.
- Türk dil kurumu, *Türkçe güncel sözlük*. (2013). www.tdk.gov.tr'den erişildi, Eriş.Trh. 24.05.2023, saat: 00.37.
- UĞUR, N. (2007). *Anlambilim-sözcüğün anlam açılımı*. İstanbul: Doruk Yay.
- VARDAR, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.

A REVIEW ON INDEPENDENT REGULATORY AUTHORITIES IN KOSOVA AND CURRENT DEVELOPMENTS***Kosova'daki Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Güncel Gelişmeler Üzerine Bir İnceleme**Feston HAJDINI¹, Tekin AVANER²**ABSTRACT**

The purpose of this study is to provide an analytical description of the trajectory of the regulatory system of the independent regulatory agencies in Kosova with a focus on legal and managerial dimensions. The study explains the development of the last twenty-one-years of practice of the independent regulatory agencies in Kosova in three main periods: the first, from the end of the war in 1999 to 2008; the second, from the declaration of Kosova's independence in 2008 to 2015; and the third, from 2015 to the present. Each of these three periods submits a series of particular changes and developments regarding regulatory agencies in Kosova. In addition to this, particular attention is paid to the post-war political context in the country after 1999, on the establishment of the regulatory agencies as well as the whole public administration under the United Nations Administration Interim in Kosova. One of the primary components of the New Public Management paradigm in from the 1980s has been the system of independent regulatory bodies. In this realm, each state has its own experience in the process of implementing these changes. By regulatory agencies, we mean organizations whose status is defined within the public law, while their functions are disaggregated from the ministry. Thus, they have a certain type of autonomy but aren't entirely detached from the line ministries, since the related ministries have power to recast their budgets and main goals.

Keywords: New Public Management paradigm, Regulatory agencies, post-war administration building, Kosova.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Kosova'daki bağımsız düzenleyici kurumların yasal ve idari boyutları arasındaki düzenleyici sistemin yörüngesinin analitik bir tanımını sunmaktır. Çalışma, Kosova'daki bağımsız düzenleyici kurumların yirmi bir yıllık uygulamasının gelişimini üç ana dönemde açıklamaktadır: birincisi; 1999'da savaşın bitiminden 2008'e kadar; ikincisi; Kosova'nın 2008'deki bağımsızlık ilanından 2015'e kadar; ve üçüncüsü; 2015'ten bugüne kadar. Bu üç dönemin her biri, Kosova'daki düzenleyici kurumlarla ilgili bir dizi özel değişiklik ve gelişme içermektedir. Ek olarak Kosova'daki düzenleyici kurumların sisteminin kuruluşunu ve gelişimini siyasi gelişmelere paralel olarak açıklamaktadır. Bu kısımda, Birleşmiş Milletler Geçici Yönetimi altında düzenleyici kurumların ve tüm kamu yönetiminin kurulmasıyla ilgili olarak, 1999'lardan bu yana Kosova'daki savaş sonrası siyasi bağlama özel bir ilgi gösterilmiştir. Çalışmada yer alan ajanslardan kasıt, statüsü kamu hukukunda tanımlanmış ve işlevleri bakanlıktan ayrılmış olan kuruluşlardır. 1980 yıllardan itibaren kamu yönetiminde Yeni Kamu Yönetimi paradigmasının temel bileşenlerinden biri bağımsız düzenleyici kurumlar sistemidir ve her devletin bu değişiklikleri uygulama sürecinde kendi deneyimi vardır. Bu çalışma, Kosova devletinin bağımsız düzenleyici kurumlar sistemine ilişkin deneyimini ampirik olarak analiz etmekte ve açıklamaktadır. Ajansların bakanlıktan bir miktar özerkliği vardır, ancak bakanlığın ajansın bütçelerini ve ana hedeflerini değiştirme yetkisine sahip olması nedeniyle tamamen bağımsız değildir. Giriş bölümünde düzenleyici kurumlar sisteminin ait olduğu ana kuram olarak ayrıca Yeni Kamu Yönetimi (New Public Management) yaklaşımı hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kamu Yönetimi paradigması, Düzenleyici kurumlar, savaş sonrası idare kurulumu, Kosova.

1. ORCID: 0000-0001-6478-6493

2. ORCID: 0000-0003-4014-0131

1. Doktora Öğrencisi, AHBV, Siyaset Bilimi ve Kamu Anabilim Dalı, feston.hajdini@hbv.edu.tr

2. Doç.Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, tekinavaner@hotmail.com

*HAJDINI, F. ve AVANER, T. (2023). "A Review on Independent Regulatory Authorities in Kosova and Current Developments", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.29, s.169-177.

Makale Geliş Tarihi: 09 Şubat 2023 Kabul Tarihi: 09 Nisan 2023

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu çalışma, Kosova devletinin bağımsız düzenleyici kurumlar (BDK) sistemine ilişkin deneyimini ampirik olarak analiz etmektedir. Çalışmanın temel amacı, Kosova'daki BDK'ların yasal ve idari boyutları arasındaki düzenleyici sistemin yürüncesinin analitik bir tanımını sunmaktır. Bunun için Kosova'daki BDK'ların yirmi bir yıllık uygulamasının gelişimi üç ana dönemde açıklanmaktadır: birincisi; 1999'daki savaşın bitiminden 2008'e kadar; ikincisi; Kosova'nın 2008'deki bağımsızlık ilanından 2015'e kadar; ve üçüncüsü; 2015'ten bugüne kadar. Bu üç dönemin her biri, Kosova'daki düzenleyici kurumlarla ilgili bir dizi özel değişiklik ve gelişme içermektedir. Bu süreçte Kosova'daki düzenleyici kurumlar sisteminin kuruluşu ve gelişimi siyasi gelişmelere paralel olarak anlatılmaktadır. İlk, Birleşmiş Milletler Geçici Yönetimi altında düzenleyici kurumların ve tüm kamu yönetiminin kurulmasıyla ilgili olarak, 1999'lardan bu yana Kosova'daki savaş sonrası siyasi bağlama özel bir ilgi gösterilmiştir. Bilindiği üzere 1980'lerden itibaren kamu yönetiminde Yeni Kamu Yönetimi (YKY) paradigmasının temel bileşenlerinden biri BDK sistemidir ve her devletin bu değişiklikleri uygulama sürecinde kendi deneyimi vardır. 1999'dan itibaren başlayan ve büyük önem taşıyan "savaş sonrası" siyasi ortam bilhassa belirtilmelidir. Bu dönemde, bir yandan insani krizle karşı karşıya kalmanın yanı sıra, diğer yandan Kosova'nın devlet kurumlarının sağlaştırılmasına acil ihtiyaç duyulmuştur. Bu koşullarda BDK sistemi kurmak, Kosova için bölgedeki ve ötesindeki birçok devletten çok farklı bir deneyim anlamına gelmektedir. 2008 yılına kadar devam eden geçiş dönemi olarak da bilinen bu süreçte Kosova, BM'nin uluslararası misyonu tarafından Kosova'nın geçici özerk kurumlarıyla ortaklaşa yönetilmiştir. 2008 yılı ve sonrası, Kosova için, uluslararası yönetimin (idare) ve geçiş döneminin bitişini ve farklı bir devlet-siyasi bağlamı içinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Nihayet BDK'larla ilgili olarak, yeni anayasa ve kanunlar kapsamında kuruluş ve düzenlemeler yeni ve büyük bir dalga halinde kendini göstermiştir. Ancak pek çok düzenleyici kurumun ortaya çıkmasına ve çalışma biçimleriyle ilgili önemli sorunlara rağmen, bu aşamadaki reformlar kamu yönetimi reformunun stratejik belgeleri ve çabaları kapsamına alınmamıştır. 2015 yılı ise BDK'lar açısından olumlu gelişmelerin başladığı bir döneme açılmaktadır. Bu noktada Avrupa Birliği'nin ilerleme raporlarından aldığı güçlü tavsiyeler doğrultusunda BDK'ların reformu öncelikler düzeyine çıkarılmıştır. Ancak BDK'ların reformu öncelik statüsünü almış olsa da, reform sürecini yavaşlatan çeşitli engeller de bulunmaktadır. Çalışmada, söz konusu kurumların reform sürecindeki engelleme ve gecikmelerin ana nedeninin, siyasi irade eksikliğinin yanı sıra, hükümetlerin yarım kalmış (tamamlanmamış) görev süreleri olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim, 2014-2021 döneminde Kosova'da dört çift parlamento seçimi yapılmış, bir diğer deyişle dört hükümet değişmiştir. Bu anlamda, yalnızca parlamentonun yetkilerinin %51'ine sahip olan mevcut hükümet, Kosova tarihinin gelmiş geçmiş en güçlü çoğunluğunu oluşturmaktadır. Düzenleyici Kurum'larla ilgili olarak bu durum hükümetin onları reforme etme ve rasyonelleştirme konusunda büyük bir güce sahip olduğu anlamına gelir. Çalışmada belirtilen ajanslardan kasıt, statüsü kamu hukukunda tanımlanmış ve işlevleri bakanlıktan ayrılmış olan kamu kuruluşlarıdır. Ajansların bakanlıktan bir miktar özerkliği vardır, ancak bakanlığın ajansın bütçelerini ve ana hedeflerini değiştirme yetkisine sahip olması nedeniyle tamamen bağımsız değildir. Yapısal olarak bağlı oldukları bakanlıklardan ayrılmışlardır, günlük operasyonları üzerinde daha az hiyerarşik ve politik etkiye ve sıradan bakanlıklara veya departmanlara kıyasla mali ve personel açısından daha fazla idari özerkliğe sahip oldukları açıktır. Giriş bölümü ise düzenleyici kurumlar sisteminin ait olduğu ana kuram olarak Yeni Kamu Yönetimi (YKY) (New Public Management-NPM) yaklaşımı hakkında gerekli açıklamalarla başlamaktadır.

INTRODUCTION

There is a widespread acceptance that the proliferation of the model of administrative regulatory agencies, particularly in Anglo-Saxon countries, has been linked largely with the concept of New Public Management, which emerged in the early 1980s. The New Public Management (NPM), as an economic-based conception, was considered as an antithesis of Keynesian theory of economy driven and commanded by the state. The managerial revolution, which has affected all nations to varying degrees, is a global phenomenon that has been caused by the NPM paradigm. The theory of NPM comprehends knowledge from the fields of law, economics, and game theory (Lane, 2000: 3). The NPM – a managerial approach – has emerged as a replacement for the dead hand of bureaucracy, particularly of the poor performance of public bureaucracies and the daily displeasures of annoying constraints, heavy bureaucracy, unpleasant officials, poor service delivery and other corrupt practices (Hughes, 2003:2). In other words, contrary to the Keynesian model, the NPM paradigm, besides other concepts, put forward the idea of regulation that means “a state pursuing an economic policy privileging the regulation of market exchanges over direct intervention” (Newman & Bach, 2014). This transformation of the role of the state from direct intervention to regulation and supervision has naturally implied also the establishment of the convenient institutional instruments to carry out it, namely independent regulatory agencies.

Thus, by agencies we mean organizations whose status is defined in public law and whose functions are disaggregated from the ministry. Agencies have some autonomy from the ministry but are not fully independent, since the ministry has the power to alter the budgets and main goals of the agency (Christensen & Lægheid, 2007: 503). The two most common “good governance” reasons given by governments of OECD countries for setting up agencies are to improve the performance of the public sector or to make public decision making more credible by separating it from direct political intervention (Laking, 2005: 8). Regulatory agencies are organizations that operate at arm’s length of the government to carry out public tasks, implement policies, regulate markets and policy sectors, or deliver public services. They are structurally disaggregated from their parent ministries, are said to face less hierarchical and political influence on their daily operations and have more managerial autonomy in terms of finances and personnel, compared to ordinary ministries or departments (Bouckaert, Lægheid, Verhoest, & Thiel, 2012: 3). Advantages intended through separation from core government and managerial autonomy are the specialisation of functions and a better focus on clients’ needs, respectively the development of a more managerialist culture and a better focus on outputs and outcomes (OECD, 2002:14). It has been considered too that establishing of specialized and single-purpose public bodies (means agencies), would provide the localization of the responsibility and facilitate accountability. In addition, a policy-making function performed by an expert agency can offer flexibility not only in the development of policy but also in the application of policy to specific circumstances, in contrast to how government agencies are sometimes denied the opportunity for public hearings for consultations (Majone, 1999: 9).

However, agencies cannot be viewed as a "magic cure-all" for problems with administration. The fact that establishing of regulatory agencies has both advantages and disadvantages emphasizes the necessity for developing nations to carefully evaluate their administrative issues and all available options prior to choosing an agency's management structure (SIGMA, 2001:8) or model.

Part of the central discussions on regulatory agencies is also the disadvantages or weak points of such a model. One of the most common concerns raised among authors is the challenge of finding the right balance between the independence and accountability of regulatory agencies. There are many authors who question the fulfillment of expectations from the agencification model. Nevertheless, it can be considered that the agency model is, mostly, a successful practice for most developed countries of OECD.

Methodology

The central points of the review are the legal framework and official strategic documents towards reforms of the independent authorities in Kosova. First, it assesses the legal framework of independent authorities within the overall general theoretical framework, emphasizing the legal adjustments regarding to managerial aspects, then, it assesses the official strategic documents of the undertaken reforms in terms of meeting the goals defined in the work plans of the pertinent government institutions. Thirdly, taking into account several annual progress reports of the EU and other research institutions related to independent regulatory authorities in Kosova, it analyzes the current situation according to the objectives of the reforms and the results achieved, noting also the causes of the results of such.

1. The Establishment of Regulatory Agencies in Kosova

1.1. The Placement of the United Nations Mission in 1999

The foundation of the regulatory system, as well as the whole structure of public administration institutions in Kosova, has been laid by the administration of the United Nations Mission Interim Administration in Kosova (UNMIK). Immediately after the war ended in 1999, Kosova was placed under the international protection of the United Nations, based on resolution 1244 (United Nations, 1999) of Security Council, whose mission was to help establish a Kosovan government with legitimate authority and capacity. UNMIK was a unique form of UN peacekeeping mission that included the international security presence (NATO-KFOR) with the components of civil administration, the reconstruction aspect, the establishment of democratic institutions, and humanitarian issues (UN, EU, OSCE, and UNHCR) "under one leadership, with the same purposes, and with a clear line of command (Reka, 2003: 142). Among the other tasks of this mission were: to perform basic civil administrative functions, to promote the building of substantial autonomy and self-government in Kosova, to enable the political process for determining the future status of Kosova, to coordinate the distribution of humanitarian aid to all international organizations, support the reconstruction of key infrastructure, maintain public order and tranquility, promote human rights and ensure the safe and unhindered return of all refugees and displaced persons to their homes in Kosova (Muharremi, Peci, Malazogu, Knaus, & Murati, 2005: 2). The mission mentioned above, namely UNMIK, has administered Kosova from 1999 to 2001 entirely alone, which means that it exercised all the three branches of government: legislative, executive and that judicial (UNMIK-Reg: No 1, 1999). At the head of this mission was the administrator, whose official title was "The Special Representative of the Secretary-General (SRSG) of the United Nations".

Following the establishment of the Provisional Institutions of Self-Government in 2001, Kosova was governed jointly with UNMIK until 2008. The period between 2001-2008 is also known as the period of transition and transfer of competencies from UNMIK mission to the local institutions of Kosova. Regarding the competencies and authorizations that the UNMIK was endowed with and the duration of its mission, it is considered that the case of the administration of Kosova marks an unprecedented case in the history of the United Nations (territory) administration missions in the world. Whereas, due to such competencies and authorizations and the excessive length of the mission, it is considered to have been the impact on the underdevelopment of domestic governance and administration capacities and culture, thus leading to the deepening of the dependence of local authorities on international structures (Muharremi, Peci, Malazogu, Knaus, & Murati, 2005: 4).

1.2. The Foundation and Operation of Agencies between 1999-2008

The number of agencies established within this time (1999-2008) was relatively small, around 11 of them. During this phase, a considerable number of independent regulatory agencies were established through regulations of UNMIK, whose power was like that of law ones. The establishment of independent agencies in this stage had occurred ad hoc, i.e., no analysis and financial impact assessment was carried out (SIGMA, 2009: 9). The most visible and distinctive feature of regulatory agencies during this period was their establishment as single-purpose public organizations. As for the aspects of their managerial autonomy and decision-making, it can be concluded that they have greatly lacked the required independence or autonomy. For instance, in relation to the Banking and Payments Authority in Kosova (BPA) and the Kosova Trust Agency (KTA), the SRSG had the power to appoint members of the agencies' boards and the right to annul their decisions if he deemed it necessary (UNMIK-Reg. Nr. 12, 2002), (UNMIK-Reg. Nr.20, 1999).

So, as it turns out, here we observe the first-hand (direct) interference and political control in appointment and decision-making, as two of the fundamental tenets and prerequisites of the independence of regulatory agencies as well as overall operation. This state of deep political dependence of independent agencies is also confirmed by the OSCE report prepared in 2007. In that report, OSCE recommended drafting a legislative framework for all independent institutions and regulators to set out the fundamental criteria's that would guarantee their independence based on the three principles of (i) financial independence, (ii) independence in appointment and possession, and (iii) independence from decision-making interferences, as well as the specification of accountability requirements (OSCE, 2007: 1). As part of broader public administration changes, these condition signaled the need for immediate and urgent involvement in the agency system.

2. The Regulatory Agencies in Kosova after 2008

2.1. Agencies under Constitution

The declaration of independence of Kosova in 2008 and the adoption of the constitution, of course, has caused significant changes also in relation to independent regulatory agencies. The Constitution of the Republic of Kosova (Constitution) guaranteeing the existence of independent regulatory agencies in two ways: the first, the independent agencies whose establishment is mandatory by the constitution, mentioning them explicitly, for instance, the office of Ombudsperson, Auditor-General of Kosova, Central Election Commission, etc. which are not the object of this scrutiny. The second, is the permission or authorization of establishment of such agencies by law through parliament (Constitution of the Republic of Kosovo, 2008). Article 142 of the Constitution, which authorizes parliament to establish independent agencies, sets out their four basic criteria: (i) agencies must be established by law, (ii) their functioning independently and without being influenced by politics, (iii) guaranteeing the budget and exercising it independently; (iv) the obligation of other state institutions to cooperate with agencies (KDI, 2014: 7-8). Thus, their inclusion in the constitution has paved the way for the establishment a myriad of new agencies within a very short time, thus extending the model of regulation to many other sectors. Within the years 2008-2015 the total number of independent agencies reached 79; 32 of them was established by parliament on basis of the constitutional authorization mentioned above; and 46 other belonged to Government, established by ministries on basis of the Law on State Administration (MPA, 2016: 26).

Following the declaration of independence, governments in Kosova have adopted 3 strategic documents for public administration reform: “Public Administration Reform Strategy (2007-2013)”, “Public Administration Reform Strategy (2010-2013)”, and “Public Administration Modernization Strategy (2015-2020)” (PIPS F. &., 2021:7). Despite the internal need and external demand (EU) for review and reform of independent regulatory agencies, until 2015 they were not involved in any of Kosova's public administration reform initiatives.

Nevertheless, the functioning of independent agencies during this period is characterized by major problems which came as a result of numerous shortcomings in their legal framework. The first serious problem regarding independent agencies was considered the absence of a unified legal basis. Therefore, each agency is created by a particular law, defining different forms regarding the appointment of boards and their directors, mandate, competencies, performance, report and accountability criteria, etc., (KIPRED, 2011: 20). Consequently, independent agencies along this period have been exposed to political influence in appointment and political interference in decision-making. The lack of transparency and standards of meritocracy regarding the appointment of boards and directors of agencies, in addition to politicization, has consequently caused obvious unprofessionalism. On the other hand, legal uncertainties about the mandates and salaries of boards and directors of agencies, has turned some of these organizations into hotbed of corruption and misuse of public money. This situation in relation with independent regulatory agencies has been prescribed also at 2013 Progress Report for Kosova by European Commission: “Assembly (Parliament) also needs to improve its understanding of its role in the supervision of independent institutions and regulatory authorities. In this regard, adequate mechanisms need to be set up. Unclear legal bases for reporting, weak coordination with the government in the selection of board members and failure to determine mechanisms for holding board members to account are among the key challenges that need to be addressed. This would help to ensure the timely appointment of independent and professional managers and members of the boards of these institutions.” (European Commission, Kosovo Progress Report, 2013). Thereby, the lack of systematic regulation and secondary legislation has directly affected the weak functioning of independent agencies and has hampered their capacities and effectiveness (SIGMA, 2014: 16).

3. Developments Regarding Independent Regulatory Agencies by 2015 to Present

3.1. Agencies under the European Reforms Agenda

The period after 2015 marks the beginning of a very different phase compared to the previous one in relation to independent regulatory agencies. Following the strong recommendation of the European Commission in the progress report for Kosova in 2015 (European Commission, 2015), reforming the system of independent regulatory agencies began to be considered one of the most urgent reform precedence in Kosova's public administration. Furthermore, the review and rationalization of regulatory agencies became part of the 22 priorities under the European Reform Agenda related to the implementation of the Stabilization and Association Agreement between Kosova and the EU.

The European Reforms Agenda comprised three main sections: 1) Good Governance and Rule of Law; 2) Competitiveness and Investments Climate; 3) Employment and Education. The reforming and rationalization of regulatory agencies belongs to the first section, in parallel with Rule of Law and Election Reform (Mjeku, 2018: 7).

Thus, as a reflection to the recommendation of the European Commission on the one hand, and in response to the request under the Stabilization and Association Agreement on the other, the Ministry of Public Administration of Kosovo, drafted in 2016 the report on the Review of Independent Institutions and Agencies in the Republic of Kosovo (MPA, 2016:8). This report identified the problems, already well-known, about independent agencies, namely, absence of legal framework to determine the basic rules and principles of establishment, organization, oversight, accountability and mandate; the absence of a precise typology of independent agencies; their large number; the duplication of their roles and competencies; the ambiguity of the decision-making body inside them; the different level of wages, etc. For the implementation of the recommendations and other findings of this report, in 2018, the Ministry has approved the Agency Rationalization Action Plan. It can be said with certainty that this document represents the most serious and direct effort ever undertaken in Kosovo since 1999 until now in relation to the reform of independent agencies. According to this document, the review and rationalization of independent agencies would be carried out by 2021 through 4 rounds (MPA, 2018: 4-5):

The 1st round, corrects the anomaly that a large number of agencies with executive functions or service delivery - called independent public administration agencies - operate under the Assembly of Kosovo. The first round focuses on 9 independent (Assembly) agencies with executive functions. Four of these agencies would be transferred to the respective ministries, while the other three would lose their status and become ordinary departments within the ministerial system (Balkan Policy Research, 2020: 35).

The 2nd and 3rd rounds represent agencies under the Government where functions are duplicated or the classification of the type of agency and its reporting lines are not in line with international best practices. The goal is, therefore, for at least 10 agencies (out of 20 selected) operating within the Government, with less than 50 employees, to be merged or integrated, as organizational units, within the hierarchy of ministries. The 3rd phase involves 27 executive agencies, 17 of which will be integrated into the relevant ministries or abolished (PIPS, 2020: 13).

The 4th round examines (a) the regulators currently under the Assembly, who in most European countries will be within the executive, and (b) the agencies managed by the Assembly but whose functions may have duplications with other public bodies in public administration.

Consequently, the Law “On Organization and Functioning of State Administration and Independent Agencies” (Assembly of Kosovo, Law No. 06/L-113 On Organization and Functioning of State Administration and Independent Agencies, 2019) passed by Assembly of Kosovo in 2019 has made some significant legal adjustments towards rationalization of the independent agencies. Thus, for the first time the law has made a clearer definitions and classification on types of independent authorities within state administration. Thus, the law has divided them into: independent agencies, regulatory agencies and executive agencies. According to the law, independent agencies are those authorities that can be established by the assembly for the exercise of non-executive functions. While the regulatory agencies are those authorities that belong to the prime minister's office that stand horizontally in relation to the ministries, while the executive agencies belong to the ministries and answer to them. The definition of the agencies' performance system is one of the changes made by this law. As a result, every agency is required to create and submit an annual performance plan. Included in this plan should be the logical framework, which outlines the precise goals, deliverables, and outcomes to be achieved, along with performance metrics, pertinent metrics, and tasks, and the financial section, which details the agency's budget and how it will be allocated in relation to the precise outcomes to be attained (Assembly of Kosovo, Law No. 06/L-113 On Organization and Functioning of State Administration and Independent Agencies, 2019).

3.2. Propensities of Current Government

In spite of the fact that, all relevant legislation for the implementation of this plan has been scheduled to be approved in 2019, it failed to be approved due to the resignation of the then-government in 2019. Subsequent governments also did not have sufficient lifespan to achieve the adoption of this legislation. Thus, this plan, together with the relevant legislation, continues to be pending approval. However, the important news seems to be the commitment of the current government regarding the implementation of the independent agencies reform. The Prime Minister of the

current government, Albin Kurti, who took office on March 21, 2021, is known as one of the harshest critics of the ambiguity of the functions and expenditures of officials of previous governments while he was in opposition. He began his mandate by fulfilling his pre-election promise by reviewing and reducing the number of ministries from 21 to 16 (Assembly of Kosova, 2021). The abolished ministries have been attached to the ministries of the respective fields in the form of departments. Shortly afterwards, Prime Minister Kurti began dismissing the current boards of public enterprises and independent agencies and replacing them with new members, considering them extremely politicized as well as hotbeds of maladministration and misuse of public money. These decisions of the current government were not taken according to the plan for review and rationalization of independent regulatory agencies, mentioned previously.

However, Prime Minister Kurti justified these decisions by calling it an emergency intervention to stop, as he called it, "the financial bloodshed" (Kurti, 2021). Either way, according to those actions we seeing the current government, so far, seems to be the most interested one, compared to the previous governments, in pushing forward the reform and rationalization of independent agencies.

CONCLUSION

From all that was explained above, it seems that the system of independent agencies in Kosova is not a fully successful experience. Defects and substantial challenges have been seen at times, while success has been shown after the incorporation of independent agencies in the scope of broader administrative reforms, though with significant delays. Among the main factors that have made it extremely difficult the establishment and overall functioning of independent agencies during the first two periods was:

The post-war context - Serbian repression against people of Kosova from the 1990s until the frontline war and the genocide in 1998-99 had caused tremendous damage. After the end of the war, the main challenge in Kosova was to remedy the humanitarian situation. At a time when even the essential institutions had just been founded and needed stable functioning, such a situation constituted a rather unsuitable ground for initiating the system of regulatory agencies. It means, the establishment of independent regulatory agencies in these circumstances seems to have been a premature operation and effort.

Absence of professional capacities - The lack of professional capacity in the civil service was a challenge not only for independent agencies, but also for the entire public administration. Moreover, professional capacities continue to be a challenge for Kosova's public administration. General professional training for civil service in the administration is not sufficient for independent agencies which require managers and staff specialized in relevant fields. In other words, the management of the public policies through the model of the independent regulatory agencies demand a very advanced level of human and institutional capabilities.

Governments formed by a weak majority - The formation of governments through multi-party coalitions has resulted in a weak parliamentary majority. Such governments, always, have had trouble passing important laws, especially of those whose passage jeopardized the status quo of the bureaucracy. Moreover, it should be noted that from 2008 onwards no government has completed its mandate to the end. All ended prematurely with resignation.

The interference of politics - Political interference in the appointment of directors and other officials of regulatory agencies has increased the number of agencies and their staff, and, at the same time, has undermined their performance, turning these institutions into a heavy burden on the state budget. The efforts to reform the public administration have also been hampered by the strong political effect it has on both autonomous authorities and the public sector as a whole.

Another issue that has existed throughout the history of Kosova's independent agency system is the widespread lack of knowledge about it among both the civil service ranks and the general public. Due to this, issues involving independent agencies have not been made available for wider public discussion.

However, as for the 3rd period, from 2015 onwards, positive developments have been noted. They were initially incorporated into the reforming of public administration and, in addition, were given the status of important priority. Numerous issues have been discovered during this phase, and many potential solutions have also been put up; all that is left is for the current government to act on.

Based on the indications of the conclusion above, the independent regulatory authorities in Kosovo need an urgent, deep, careful and nonpolitical reforming process of rationalization. The review process, certainly, should include their scope, competencies, appointment and mandates as well as readjustments on performance means towards ensuring the optimal equilibrium between their independency and accountability, in that manner that, the means of accountability should not infringe their independence as well as their independence should not leave out their accountability and responsibility.

Contribution of Authors: First Author 50% Second Author 50%

Ethical Approval: The study does not require any approval of ethics committee.

Financial Support: No financial support was received for this study

Conflict of Interest: There is no potential conflict of interest in this study

REFERENCES

- Assembly of Kosovo. (2019, 3 1). Law No. 06/L-113 On Organization and Functioning of State Administration and Independent Agencies. Prishtina: Official Gazette of the Republic of Kosovo.
- Assembly of Kosovo. (2021, 03 22). Decision Nr.08-V-005. *Për Zgjedhjen e Qeverisë së Republikës së Kosovës*. Prishtinë. Retrieved from <https://www.kuvendikosoves.org/shq/seancat/vendimet-e-seances/?sessionId=74>
- Balkan Policy Research. (2020). *Reforma e Administratës Publike të Kosovës, Një përpyetje e vazhdueshme*. Prishtinë: Balkan Policy Research Group, 35.
- Bouckaert, G., Lægred, P., Verhoest, K., & Thiel, S. V. (2012). *Government Agencies Practices and Lesson from 30 Countries*. London: Palgrave Macmillan.
- Christensen, T., & Lægred, P. (2007). Regulatory Agencies – The Challenges of Balancing Agency Autonomy and Political Control. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 20(3), 499-520.
- Constitution of the Republic of Kosovo, Chapter 12, articles 132-142 (2008).
- European Commission. (2013). *Kosovo Progress Report*. Brussels: European Commission, 7.
- European Commission. (2015). *Progress Report for Kosovo, 10*. Brussels.
- Hughes, O. E. (2003). *Public Management and Administration - An Introduction*. London: Palgrave Macmillan.
- KDI. (2014). *Agjencitë e (Pa) Varura dhe Ndërmarrjet "Publike" në Kosovë*. Prishtinë: Kosovo Democratic Institute, 7-8.
- KIPRED. (2011). *Menaxhimi publik: Analizë e Bordeve të Ndërmarrjeve Publike dhe Agjencive të Pavarura*. Prishtinë: Instituti Kosovar për Kërkime dhe Zhvillim të Politikave, 20.
- Kurti, A. (2021, 07 01). Kurti Për Bordet e Shkarkuara: Kemi Parë Gjakderdhje Financiare. (R. i. Kosovës, Interviewer) RTK. Prishtinë. Retrieved from <https://www.rtklive.com/sq/news-single.php?ID=535360>
- Laking, R. (2005). Agencies: Their Benefits and Risks. *OECD Journal on Budgeting*, 4(4), 7-24.
- Lane, J.-E. (2000). *New Public Management*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Majone, G. (1999). The Regulatory State and its Legitimacy Problems. *Western European Politics*, 1-24.
- Mjeku, N. (2018). *European Reform Agenda: Monitoring Report 2018*. Prishtina: Group for Legal and Political Studies, GAP Institute, and Prishtina Institute for Political Studies. Retrieved 20 12, 2022, from European Reform Agenda Monitoring Mechanism: <http://www.eramonitoring.org/category/qeverisja-e-mire-dhe-sundimi-i-ligjit/>
- MPA. (2016). *Rishikimi i Institucioneve dhe Agjencive të Pavarura të Kuvendit dhe Organeve Qendrore të Qeverisë*. Prishtinë: Ministry of Public Administration.
- MPA. (2016). *Rishikimi i Institucioneve dhe Agjencive të Pavarura të Kuvendit dhe Organeve Qendrore të Qeverisë*. Prishtinë: Ministry of Public Administration of Kosovo, 26.
- MPA. (2018). *Agency Rationalization Action Plan*. Prishtine: Ministry of Public Administration of Kosovo.
- Muharremi, R., Peci, L., Malazogu, L., Knaus, V., & Murati, T. (2005). *Administrimi dhe Qeverisja në Kosovë, 2*. Prishtinë: Kosovar Institute for Policy Research and Development. Retrieved 12 21, 2022, from http://www.kipred.org/repository/docs/Rehabilitimi_i_Shoq%C3%ABrivate_t%C3%ABshkat%C3%ABruara nga_lufta_607584.pdf
- Newman, A., & Bach, D. (2014, 11 26). *Regulatory state*. Retrieved 2021, from Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/regulatory-state>

- OECD. (2002). *Distributed Public Governance: Agencies, Authorities and other Government Bodies*. Paris: OECD.
- OSCE. (2007). *Independent Agencies and Institutions in Democracy in Kosovo*.
- PIPS. (2020). *Reforma e Racionalizimit të Agjencive dhe Rregullatorëve në Kosovë*. Prishtinë: Prishtina Institute for Political Studies, 13.
- PIPS, F. &. (2021). *Raport Përmbledhës mbi Reformën e Administratës Publike të Kosovës*. Prishtinë: Prishtina Institute for Political Studies, 7.
- Reka, B. (2003). *UNMIK as an International Governance in Post-War Kosova: NATO's Intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations*. Skopje: Logos-A.
- SIGMA. (2001). *Financial Management and Control of Public Agencies*. Brussels: OECD.
- SIGMA. (2009). *Kosovo (under UNSCR 1244/99) - Administrative Legal Framework, 9*. SIGMA.
- SIGMA. (2014). *Kosova Assessment Report, 16*. OECD.
- United Nations. (1999, 6 10). The Security Council. *Resolution 1244*. New York. Retrieved 11 14, 2022, from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>
- UNMIK-Reg. Nr 1. (1999). On the Authorizations of the Interim Administration in Kosovo, article 1-2.
- UNMIK-Reg. Nr. 12. (2002). On the Establishment of the Kosovo Trust Agency, articles 11-13.
- UNMIK-Reg. Nr.20. (1999). For the Banking and Payments Authority in Kosovo, article 18.1.

XIX. YÜZYILDA BİR DİVAN ŞAİRİ RECÂÎ-ZÂDE AHMED CEVDET'İN DİVANÇE'Sİ*

A Divan Poet in the XIXth Century Recâî-zâde Ahmed Cevdet's DivançeBengüsu ÇETİN¹

ÖZET

Yaklaşık altı yüzyıl boyunca devam eden divan edebiyatı geleneği, pek çok şair yetiştirmiştir. Bu şairlerden biri de Recâî-zâde Ahmed Cevdet'tir. Yapılan araştırmalar, Ahmed Cevdet'in XIX. yüzyıl divan şairlerinden biri olduğunu göstermektedir. Şairin asıl adı Ahmed Cevdet'tir. Ahmed Cevdet'in doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1831 yılında vefat etmiştir. Şair yaşadığı dönemde Recâî-zâde Cevdet olarak bilinmektedir. İstanbul'da doğan Ahmed Cevdet'in tahsil hayatı ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Ahmed Cevdet İstanbul şairlerdendir. Şair, Bâb-ı Âlî Dahiliye Kalemî'nde memur olarak çalışmıştır. Genç yaşta vefat eden Ahmed Cevdet'in bilinen üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Nevâdirü'l-Âsâr fî Mütâla'atî'l-Eş'âr, ikincisi Zînetü'l-Mecâlis, üçüncüsü ise Türkçe Divançe'sidir. Şairin mürettep bir Divançe'si vardır. Türkçe Divançe'sinin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde iki, Millet Kütüphanesi'nde iki, Avusturya Kütüphanesi'nde bir olmak üzere toplam beş nüshası bulunmaktadır. Ahmed Cevdet şiirlerinde Cevdet'i mahlas olarak kullanmıştır. Şairin Divançe'sinde; 71 gazel, 43 beyit, 12 kıt'a, 4 kaside, 5 murabba, 4 muhammes, 4 mısra, 2 tahmis, 2 mesnevi, 1 terkiib-bend olmak üzere toplam 148 manzume bulunmaktadır. Ahmed Cevdet Divançe'sinde pek çok konuyu işlemiştir. Şair en fazla aşk konusu işlemiştir. Bu çalışmada ilk önce Ahmed Cevdet'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ardından Divançe'sindeki manzumelerin şekil ve muhteva özellikleri, örneklerle birlikte ele alınmıştır. Ahmed Cevdet'in Divançe'si bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl Divan Edebiyatı, Recâî-zâde Ahmed Cevdet, Divançe.

ABSTRACT

The tradition of divan literature, which continued for about six centuries, has brought up many poets. One of these poets is Recâî-zâde Ahmed Cevdet. Research revealed that Ahmed Cevdet is one of the nineteenth century divan poets. The poet's real name is Ahmed Cevdet. There is no information about Ahmed Cevdet's date of birth. He died in 1831. The poet was known as Recâî-zâde Cevdet in his lifetime. There is not much information about the education life of Ahmed Cevdet, who was born in Istanbul. Ahmed Cevdet is one of the poets from Istanbul. The poet worked as a clerk in the Bâb-ı Âlî Internal Affairs Department. Ahmed Cevdet, who died at a young age, has three known works. The first of these is Nevâdirü'l-Âsâr fî Mütâla'atî'l-Eş'âr, the second is Zînetü'l-Mecâlis and the third is his Turkish Divançe. The poet has a complete Divançe. There are five copies of his Turkish Divançe, two in Istanbul University Library, two in Millet Library and one in Austria Library. Ahmed Cevdet used Cevdet as a pseudonym in his poems. The poet's Divançe contains a total of 148 verses, including 71 ghazals, 43 couplets, 12 stanzas, 4 qasida, 5 murabba, 4 muhammes, 4 verses, 2 tahmis, 2 mesnevi, 1 terkiib-bend. Ahmed Cevdet dealt with many subjects in his Divançe. The poet mostly dealt with the subject of love. In this study, firstly, information about Ahmed Cevdet's life and works is given, then the form and content features of the verses in his Divançe are discussed with examples. Ahmed Cevdet's Divançe is introduced to the world of science.

Keywords: 19th century Divan literature, Recâî-zâde Ahmed Cevdet, Divançe.

1. ORCID: 0000-0003-0963-8652

1. Bilim Uzmanı, T.C. İçişleri Bakanlığı, bengusucetin_1@outlook.com

*ÇETİN, B. (2023). "XIX. Yüzyılda Bir Divan Şairi Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Divançe'si", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.29, s.178-205.

Makale Geliş Tarihi: 20 Şubat 2023 Kabul Tarihi: 22 Mayıs 2023

EXTENDED ABSTRACT

The existence of the movement of innovation in every field affected divan literature, which was fed by various scientific sources and had become a deep-rooted literary tradition. The poets of the XIXth century, who thought that the divan poetry, which continued for six centuries and was considered as a treasure in terms of language, literature, and culture for today's researchers, should change, brought about some innovations in poetry in terms of both form and content. Despite these innovations, divan literature was replaced by modern literature in time. Although Divan literature continued to exist for a while in the face of modern literature, no great poets were produced in this century as in previous centuries. Recâî-zâde Ahmed Cevdet, about whom there is information in many tezkires, produced three works in such a literary environment. The first of these works is Nevâdirü'l-Âsâr fî Mütâla'ati'l-Eş'âr. Nevâdirü'l-Âsâr fî Mütâla'ati'l-Eş'âr was published as a book by Abdülkerim Abdülkadiroğlu and Mehmet Sarı in 1998. His second work is Zînetü'l-Majâlis. Zînetü'l-Majâlis was published as a book by Abdülkerim Abdülkadiroğlu in 1994. His third work is his Turkish Divançe. There are studies on the poet's Turkish Divançe, which has a total of five copies, two in Istanbul University Library, two in Millet Library and one in Austria Library, like his other two works. The first of these studies is the article titled "Küllîyât-ı Recâî-zâde Ahmed Cevdet (Nevâdirü'l-Âsâr, Zînetü'l-Mecâlis, Divançe)" published by Abdülkerim Abdülkadiroğlu and Mehmet Sarı in 2009. Abdülkerim Abdülkadiroğlu and Mehmet Sarı gave information about the poet's life and works in this article. They introduced four copies of Divançe and gave information about the verse forms of the poems. The second study is the article titled "Recâî-zâde Ahmed Cevdet's Bahâriyye Presented to Ali Pasha" published by Ali Yörür in 2021. In this article, Ali Yörür talked about the poet's life and works, and gave information about the verse form, meter, and number of couplets of the bahariyya written for Benderli Ali Pasha, which is included in Divançe. Ali Yörür divided the bahariyya into sections as teşbîb, medhiye, dua, and gave the text of the bahariyya by comparing the copies of Divançe. The third study is the article "Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Tarih Manzums" published by Ali Yörür in 2021. In this article, Ali Yörür also gave information about the poet's life and works. In addition to this information, he also gave information about the tradition of date reduction. In the rest of the article, Ali Yörür gives information about the date and reasons for the writing of the history verses in Divançe, the aruz patterns of the history verses and their contents. He compared the copies of Divançe and included the texts of the history verses. The fourth study is the article titled "Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Ramazâniye" published by Ali Yörür in 2021. In this article, like his previous articles, information about the poet's life and works was given, and in the rest of the article, he mentioned the verse form of the poet's Ramazaniye, how many couplets it consists of and its form. Ali Yörür made evaluations about Ramazaniye, and at the end of the article, he compared the copies of Divançe and included the criticised text of Ramazaniye. The fifth study is the article titled "Recâî-zâde Ahmed Cevdet and his Divançe" published by Ali Yörür in 2021. In this article, Ali Yörür also mentioned the characteristics of the four copies of the Divançe and the verse forms of the verses and gave examples of ghazals with the redifs "yanar", "if not", "-i âlem". The studies mentioned above were analysed by us and it was seen that they were not comprehensive. This study aims to re-examine Recâî-zâde Ahmed Cevdet's Divançe in as much Detail as possible. This study has been prepared by making use of research, examination, and criticism methods. The information obtained in the study is presented based on the poems in Ahmed Cevdet's Divançe as much as possible. This information has been evaluated in the conclusion part. Recâî-zâde Ahmed Cevdet and his Divançe are presented to the world of literature.

GİRİŞ

XIX. yüzyılda her alanda meydana gelen değişimler ve gelişmelerden etkilenen divan şiiri, modern şiir karşısında bir süre daha varlığını devam ettirmiştir (Özgül, 2022: 236). XIX. yüzyıl divan şiirinde artık orijinal söyleyişlerin bulunmamasında, bu dönemdeki şairlerin geçen dönemdeki şairleri taklit etmekten öteye geçememektedir (Şentürk, Kartal, 2016: 613).

XIX. yüzyılda divan şairleri tarafından geçmiş asırlarda var olup kullanılmış nazım şekilleri, bu yüzyılda da kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönemde şairler tarafından mesnevi nazım şekli daha az kullanılırken, önemli bir kaside şairi yetişmemiştir. Bu yüzyıldaki şairler bentlerle kurulu nazım şekillerinden daha fazla yararlanmışlardır (Şentürk, Kartal, 2016: 615).

Gelenek, nazım şekilleri için XIX. yüzyıla gelene kadar katı formal kurallar belirlemiştir. XIX. yüzyılda nazım şekillerinin katı formal kuralları şairler tarafından yumuşatılmıştır. Bu yüzyılda kaside bir form mu yoksa t ü r mü

olduğu tartışılmış, kasidelere ve gazellere başlıklar bulunmuştur. Bununla birlikte dörtlükler, beşlikler hâlinde veya mesnevi formunda kaside ve gazeller yazılmıştır. Müşterek gazel söylemek bu dönemde adet hâline gelmiştir (Özgül, 2022: 292-293, 311, 321).

XIX. yüzyıldan önce aruz vezninde az kullanılan veya hiç kullanılmayan vezinlerle şiirler yazılmıştır. Arapça ve Farsça asıllı kelimeleri, Türk telaffuzuna göre aruza çekmek kusur olmaktan çıkartılmıştır (hüsn hüsün, bezm bezim, seyr seyir gibi). Klasik şiir formlarına hece vezni ilave edilmiştir. XIX. yüzyıl şairleri kafiye olarak Arapça, Farsça asıllı kelimeler yerine Türkçe asıllı kelimeler kullanmıştır. Alışılmadık redifler bulmaya çalışmışlardır (Özgül, 2022: 252- 268, 321, 537).

XIX. yüzyıldaki şiirlerde vezin, kafiye ve redifteki değişimlerle birlikte muhtevada da değişimler gözlenmektedir. Divan şiirinde âşık ağzından maşuka hitap etmek gelenekleşmiş bir ifade tarzıdır. Bu yüzyıldaki şairler şiirlerinde aşkı ve sevgiliyi daha gerçekçi, daha beşerî bir zeminde işlemişlerdir (Özgül, 2022: 464, 485-486).

Çalışmamızda, yukarıda kısaca değindiğimiz XIX. yüzyılın divan edebiyatı şairlerinden biri olan Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in hayatı ve şiirleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmayla da divan sahibi olmasına rağmen şairlik yönüyle fazla tanınmayan Ahmed Cevdet ve Divançesi tanıtılmıştır.

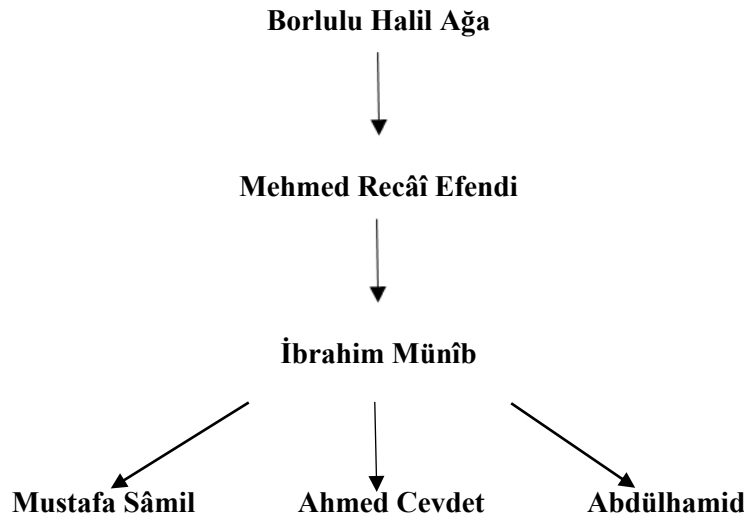
1. Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in hayatı üzerine birçok kaynakta bilgi bulunmaktadır ancak kaynaklardaki bilgiler sınırlı sayıdadır. Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in hayatı ile ilgili bilgiler Fatîn'in Hâtimetü'l-Eş'âr'ında, Şeyhülislam Arif Hikmet'in Tezkiretü's-Şu'arâ'sında, Mehmed Süreyyâ'nın Sicill-i Osmânî'sinde, Şemseddin Samî'nin Kâmûsu'l-A'lâm'ında, Mehmet Nail Tuman'ın Tuhfe-i Nâilî'sinde, Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri'nde, Sadeddin Nüzhet Ergun'un Türk Şairleri'nde bulunmaktadır. Yukarıda zikredilen kaynaklar incelendiğinde şairin doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığı görülmektedir. Şemseddin Samî'nin Kâmûsu'l-A'lâm'ında (Şemseddin Samî, 1891: 1847-48) ve Fatîn'in Hâtimetü'l-Eş'âr'ında (Çifçi, 2017: 7) İstanbul'da doğduğu bilgisine yer verilmiştir.

Ahmed Cevdet'in babası Recâî-zâde İbrahim Münîb'tir. Recâî-zâde İbrahim Münîb'in de babası Reîsü'l-küttâb Mehmed Recâî Efendi'dir. Reîsü'l-küttâb Mehmed Recâî Efendi'nin de babası Başbakı Borlulu Halil Ağa'dır. Ahmed Cevdet'in iki kardeşi vardır. Kardeşlerinden biri Recâî-zâde Mustafa Sâmil, diğeri ise sadrazamın yazı işlerini yürüten Recâî-zâde Abdülhamid'dir.

Şairin soyağacı ile ilgili bilgiler için Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Mehmet Sarı'nın "Külliyât-ı Recâî-zâde Ahmed Cevdet" başlıklı makalelerinden yararlanılmıştır (Abdulkadiroğlu ve Sarı, 2009: 325):**Şekil 1.** Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Soyağacı

Şairin eğitimi hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Fatîn'in Hâtimetü'l-Eş'âr'ında, Ahmed Cevdet'in Arapça

ve Farsçayı öğrendiği bilgisine yer verilmiştir (Çiftçi, 2017: 71).

İncelenen kaynaklardan anlaşıldığı üzere Ahmed Cevdet, Dâhiliye Kalemi'nde kâtiplik mesleğini icrâ etmiştir. Dâhiliye Kalemi'nde kâtiplik yapan şair, İstanbul'da yaşamıştır. Divançe'deki Şâni Bey'e yazdığı manzum mektubunun 26. beytinde "San Beşiktaş bize zindân oldu" mısrasına yer vermesi, Beşiktaş redifli gazel yazması, Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi'nin azalarından biri olup toplantılarına katılması şairin İstanbul'un Beşiktaş semtinde yaşadığı düşüncesini akla getirmektedir:

Bu da bir başkaca hicrân oldu

San Beşiktaş bize zindân oldu (4/26)

Bir tıfl-ı cefâ-pîşe-i sengîn-dil elinden

Ayyûka çıkar her gice efgân-ı Beşiktaş (57/3)

Elde edilen bütün kaynaklarda şairin İstanbul'da, 1831/1247 yılında vefat ettiği bilgisine yer verilmiştir. Şeyhülislam Arif Hikmet'in Tezkiretü's-Şu'arâ'sında, şairin genç yaşta vefat etmesinin sebebi olarak veba (tâ'ûn) salgını gösterilmektedir: "...Bir cüvân-tab kâtib-i reşid idi. 1247 senesi matunen eyyâm-ı cüvânîde azm-ı ahiret itmiştir" (Çınarcı, 2019: 34).

1.2. Eserleri

Recâî-zâde Cevdet namıyla döneminde tanınan şair, genç yaşında vefat etmesine rağmen üç eseri bulunmaktadır. İlk eseri Nevâdirü'l-Âsâr fî Mütâla'ati'l-Eş'âr'dır. Şairin, divan edebiyatında değişik yüzyıllarda beğendiği beyitlerin derlemesidir. Eser, 4000 beyitten oluşmaktadır. 4000 beyitten oluşan bu eser, alfabetik şekilde sıralanmıştır. Eser Bulak'ta 1840 yılında, 179 sahife olarak nestalik hattıyla basılmıştır. Eseri bastıran kişi şairin kendisi gibi şair olan kardeşi Mustafa Sâmîl'dir (Abdulkadiroğlu ve Sarı, 1998: XI).

İkinci eseri Zînetü'l-Mecâlis'tir. Mısra derlemesi olan bu eserin içerisinde numaralanmış 1025, numaralandırılmamış 42 olmak üzere toplam 1067 mısra bulunmaktadır. Zînetü'l-Mecâlis, İstanbul'da 1842 yılında Ahmed Cevdet'in ölümünden sonra Halet Efendi Divanı'nın sonunda 30-71 sayfaları arasında basılmıştır. (Abdulkadiroğlu, 1994: 10-11).

Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in üçüncü eseri ise Türkçe Divançe'sidir. Divançe'nin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde iki (İÜ1, Ü2) Millet Kütüphanesi'nin Ali Emiri Manzum Eserler bölümünde iki (AE1, AE2), Avusturya Milli Kütüphanesi Yazma Eserler ve Nadir Eserler Dairesi Başkanlığı El Yazması ve Eski Baskı Koleksiyonu'nda bir olmak üzere bilinen beş nüshası bulunmaktadır. Ahmed Cevdet'in ¹Divançe'sindeki şiirlerin şekil ve muhtevası hakkında bilgi vermeden önce yukarıda zikredilen beş nüsha hakkında elde edilen bilgiler verilmiş, ardından nüshalar değerlendirilmiştir.

Divançe'nin nüshalarından ilk istinsah edilen İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 02847 [İÜ1] numaralı nüshanın fiziki özellikleri şu şekildedir: İstinsah tarihi H.1247/M.1831, yazı çeşidi ta'lik, ölçüsü 220x131,152x68 mm, 19 satır, 2 sütun, aharlı Avrupa kâğıttır. Divançe'nin bu nüshası 1b ile 32b varakları arasındadır. İstinsah edilen ikinci nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 00807 [İÜ2] numaralı nüshadır. Fiziki özellikleri şunlardır: İstinsah tarihi H.1251/M.1834, yazı çeşidi rika, ölçüsü 189x123,153x84 mm, 19 satır, aharlı Avrupa kâğıt-vişne rengi, meşin, zencirekli, mikleblidir. Divançe'nin bu nüshası 1b ile 32a varakları arasındadır. İstinsah edilen üçüncü nüsha, Avusturya Milli Kütüphanesi Yazma Eserler ve Nadir Eserler Dairesi Başkanlığı El Yazması ve Eski Baskı Koleksiyonu No. 2 nüshasıdır. Fiziki özellikleri şu şekildedir: Yazı çeşidi nesih. 220x140 mm'tir, 17 satır, 2 sütun, sarı renkli, 39 yapaktır. Bu nüsha yurtdışında olması sebebiyle temin edilememiştir. İstinsah edilen dördüncü nüsha, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler No.84 [AE1] numaralı nüshadır. Fiziki özellikleri şu şekildedir: İstinsah tarihi 25 Zilhicce 1286/25 Mart 1870, yazı çeşidi ta'lik, ölçüsü 250x125,151x70, 19 satır, 2 sütun, açık nohudi ve kimi cüzler mavi renkli, ince kalınlıkta, aharlıdır. İstinsah edilen beşinci nüsha, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler No.85 [AE2] numaralı nüshadır. Fiziki özellikleri şu şekildedir: İstinsah tarihi H.1286/ M.1870, yazı çeşidi nesih, ölçüsü

¹ hâle: hâke İÜ1, AE1.

177x115, 140x70, 17 satır, 2 sütun, nohudi renkli, orta kalınlıkta aharlı, sırtı siyah deri, kapak üstleri kırmızı kâğıt kaplı sert mukavva ciltlidir.

Divançe'nin bütün nüshalarının istinsah edildiği tarihlere bakılınca İÜ1'in şairin vefat yılında, diğer nüshaların ise şairin vefat etmesinden sonra istinsah edildiği görülmektedir. İÜ1 Ahmed Cevdet'in vefat ettiği tarihte istinsah edilmişse de bu nüshanın şairin kendisinin telif ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Bu sebeple İÜ1'in diğer nüshalar gibi müstensih tarafından istinsah edilme olasılığı yüksektir. Beş nüshanın da müstensih hakkında ne nüshaların bulunduğu kütüphanelerden ne de nüshalardan herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

İÜ1, AE1 ve AE2'de bulunan manzumelerin sayısı eşittir. İÜ2'de diğer nüshalarda bulunamayan iki beyit ve "şarkı" başlıklı murabba bulunmaktadır. Ancak İÜ2'de diğer nüshalarda bulunan iki tarih manzumesi eksiktir.

Divançe'nin nüshalarında istinsah hataları bulunmaktadır. Örneğin; bütün nüshalarda 5. manzumenin 14. beytinin ilk mısrasındaki habîb kelimesi ha (ح) harfiyle yazılması gerekirken hı (خ) harfiyle yazılmıştır.

Divançe'nin nüshaları arasında yapı (vezin, kafiye, redif) ve anlam farkları bulunmaktadır. Örneğin; Divançe'de 3. manzumenin 15. beytinde bir kelimesinden sonra İÜ1 ve AE1'de hâke kelimesi yazılmışken, İÜ2 ve AE2'de hâle kelimesi yazılmıştır. Kelimeler manzumenin veznine uymaktadır. Manzumenin anlamına uyan hâle kelimesidir.

Bir hâle girdi gül-sitân Bustân-ı Sadî der-miyân
Hâfız olup bülbül hemân ezber okur leyl ü nehâr (3/15)

Aynı manzumenin 20. beytinde çölde kelimesinden sonra İÜ1 ve AE1'de hep yazılmışken, İÜ2 ve AE2'de teb kelimesi yazılmıştır.

Oldukda vâlî-i Haleb Urbânı tutdı çölde teb
Tedbîri ile şimdi hep tathîr olundı ol diyâr (3/20)

95. manzumenin 15. beytinde adli kelimesinden sonra İÜ1 ve AE1'de gün sanup yazılmışken, İÜ2 ve AE2'de kök salup yazılmıştır. Manzumenin veznine ve anlamına uygun olan kök saluptur.

Hıttâ-i Şehbâ'da adli kök salup
Şimdi açıldı gül-i ranâ gibi

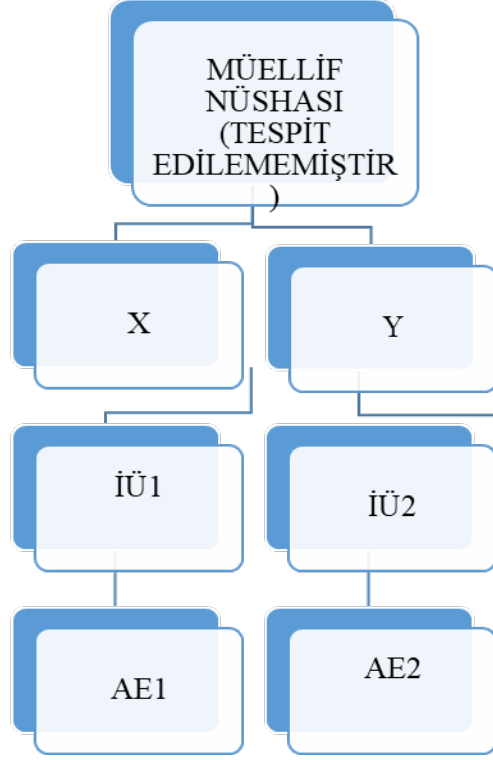
110. manzumenin 2. mısrasındaki ilk kelime İÜ1 ve AE1'de yitdi iken, İÜ2 ve AE2'de bitdidir. Manzumenin anlamına uygun olan yitdi kelimesidir.²

Her gün şu çarh-ı dâna madârâ mı eyleyim
Yitdi vücûd derde müdâvâ mı eyleyim (110/2)

Yukarıda verilen benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Divançe'nin nüshalarındaki yapı (vezin, kafiye, redif) ve anlam farklılıklarına bakıldığında İÜ1 ile AE1'in bir koldan, İÜ2 ile AE2'nin bir koldan geldiği görülmektedir. Aşağıda Divançe'nin nüsha şeceresi verilmiştir:

² teb: hep İÜ1, AE1.

Şekil 2. Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Divançesi'nin Şeceresi

Yukarıda Ahmed Cevdet'in hayatı, eserleri ve çalışmanın konusu olan Divançe'nin nüshaları hakkındaki bilgiler değerlendirilmiş olup aşağıda başlıklar hâlinde Divançe'deki şiirlerin nazım şekilleri ve muhtevasıyla ilgili geniş bilgiler verilmiştir.³

³ kök salup: gün sanup İÜ1, AE1.

⁴ Yitdi: Bitdi İÜ2, AE2.

3. Recâî-zâde Ahmed Cevdet Divançesi'nde Şekil ve Muhteva

3.1. Nazım Şekilleri

Tablo 1. Recâî-zâde Ahmed Cevdet Divançesi'ndeki Nazım Şekilleri

Sıra No	Nazım şekilleri	Toplam	Divançe'deki Nazım Şekillerinin Oranı (%)
1	Kaside	4	2,70
2	Terkib-bend	1	0,67
3	Muhammes	4	2,70
4	Tahmis	2	1,35
5	Murabba	5	3,37
6	Gazel	71	47,97
7	Mesnevi	2	1,35
8	Kıt'a	12	8,10
9	Beyit	43	29,05
10	Mısra	4	2,70
Toplam		148	

Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Divançe'sinde manzumenin 4'ü kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Divançe'deki kasidelerin kullanım oranı %2,70'dir. 4 kasidenin 2'si gazeller içerisinde yer almaktadır. 1. kaside 25 beyit, 2. kaside 49 beyit, 3. kaside 18 beyit, 4. kaside 16 beyittir. 2. kasideyi diğer kasidelerden ayıran en önemli özelliği musammat olmasıdır. Bu kaside "ra'na" (parlak, güzel) olarak değerlendirilmiştir. 3. kasideyi diğer kasidelerden ayıran en önemli özellik musammat olmasıdır. Ahmed Cevdet'in kasidelerine vezin açısından bakıldığında; 2'sinde remel bahri, 1'inde muzâri bahri, 1'inde de rezece bahri kullanılmıştır.

"Fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün", "müstef'ilün/müstef'ilün/müstef'ilün/müstef'ilün", "fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün", "mef'ûlü/fâ'ilâtü/mefâ'ilü/fâ'ilün" kasidelerde kullanılan kalıplardır. Kasidelerin konularına bakıldığında; 1. kasidede herhangi bir bilgi elde edilememiş Süleyman Paşa, 2 ve 3. kasidede Benderli Ali Paşa, 4. kasidede ise Kırklarelili Sırrı Bey methedilmiştir.

Şairin Divançe'sinde toplam 12 musammat vardır. Musammatlar Divançe'nin %8,09'una tekabül etmektedir. Divançe'de yer alan musammatların 5'i murabba, 4'ü muhammes, 2'si tahmis, 1'i de terki-benddir. Şairin manzumelerini kaleme alırken kullandığı bir diğer nazım şekli de murabbadır. Divançe'de yer alan manzumelerin 5'i murabba nazım şekliyle yazılmıştır. Murabba olan ilk manzume Divançe'deki 1. manzumedir. 2. murabba Divançe'deki 10. manzumedir. XVI. yüzyıl şairlerinden Sanî'nin "Kul olma dergehinde Mısra sultan olmadan yegdir" mısrasını tazmin etmiştir (Soykut, 1968: 327). 3. murabba Divançe'deki 32. manzumedir. 4. murabba Divançe'deki 146. manzumedir. 5. murabba Divançe'deki 147. manzumedir. Bu manzume yalnızca İÜ2'de bulunmaktadır. 1. murabba 8 bentten, 2. murabba 9 bentten, 3. murabba 5 bentten, 4. murabba 4 bentten, 5. murabba ise 5 bentten oluşmaktadır. Murabbaların 3'ünde rezece, 1'inde hezece, 1'inde de remel bahri kullanılmıştır. Murabbalardan 4'ü "müstef'ilün/müstef'ilün" kalıbıyla, 1'i "mefâilün/mefâilün/mefâilün/mefâilün" kalıbıyla

yazılmıştır. Murabbaların içeriğine bakıldığında; 1'i medhiye, 3'ü aşk, 1'i münacattır.

Şairin manzumelerinde kullanmış olduğu bir diğer nazım şekli de muhammeslerdir. Ahmed Cevdet 148 manzumeden 4'ünü muhammes nazım şekliyle yazmıştır. 1. muhammes Divançe'deki 6. manzumedir. 2. muhammes Divançe'deki 7. manzumedir. 3. muhammes Divançe'deki 9. manzumedir. 4. muhammes Divançe'deki 13. manzumedir. 4. muhammes, Hoca Neşet'in meşhur "Sabrı güç çâresi güç derde giriftâr oldum" mısrasını tazmin ederek yazılmıştır (Oğraş, 1991: 160). Muhammeslerin bent sayısına bakacak olursak; 1. muhammes 7 bentten, 2. muhammes 23 bentten, 3. muhammes 10 bentten, 4. muhammes 3 bentten oluşmaktadır. 1 ve 3. muhammeste hasb-i hâl, 2. muhammeste fahriye, 4. muhammeste ise aşk konusu işlenmiştir.

148 manzumenin 2'sini tahmis nazım şekliyle yazan şairin ilk tahmisi Şeyhülislam Yahyâ'nın "İrdi bahâr sen dahî şâd olmadın gönül/Güllerle goncelerle güşâd olmadın gönül" meşhur beytine yazılmıştır (Ertem, 1995: 133). 2. tahmisi ise Fuzûlî'nin "Beni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı/Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı" meşhur beytine yazılmıştır (Akyüz vd., 1958: 338). 1. tahmis, Divançe'deki 11. manzumedir. 2. tahmis, Divançe'deki 12. manzumedir. Bent açısından bakılacak olursa 1. tahmis 3 bentten, 2. tahmis ise 5 bentten oluşmaktadır. Tahmis nazım şekliyle yazılmış manzumelere bakıldığında ilki hasb-i hâl, ikincisi ise aşk konuludur.

Divançe'deki 148 manzumenin yalnızca biri terkeb-bend nazım şekliyle yazılmıştır. Terkeb-bend, Divançe'deki 8. manzumedir. 8 bentten oluşmaktadır. Terkeb-bend Divançe'nin İÜ1, AE1 ve AE2'de "Terkeb-Bend-i Müsemmen" başlığıyla kaydedilmişken, İÜ2'de "Tercî-i Bend-i Âşıkâne" başlığıyla kaydedilmiştir. Şair terkeb-bendini muzârî bahrinin "mef'ûlü/fâ'ilâtü/mefâ'ilü/fâ'ilün" kalıbıyla yazmıştır. Terkeb-bentte şairin kendi ahvalinden bahsettiğini görmekteyiz.

Ahmed Cevdet'in Divançe'sinde gazel nazım şekliyle yazılmış manzumeleri, 24. manzumeden 98. manzume kadardır. 24. manzume ile 98. manzume arasındaki 54. manzume kıt'a, 95 ve 97. manzume ise kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Divançe'de gazel nazım şekliyle yazılmış 71 manzume bulunmaktadır. Gazelin Divançe'de kullanım oranı %47,97'dir. Şairin gazelleri en az 2 beyit en fazla ise 15 beyittir. Recâî-zâde Ahmed Cevdet Divançesi'ndeki gazeller beyit açısından incelendiğinde, gazellerin büyük çoğunluğunun 5 beyitten oluştuğu görülmektedir. Divan şiirinde gazellerde mahlas kullanmak adettir. Manzumelerinde "Cevdet" mahlasını kullanan şair, yazdığı 71 gazelin 19'unda divan şiiri geleneğinden çıkarak mahlas kullanmamıştır. Ahmed Cevdet, yazmış olduğu 71 gazelde aruz vezninin 5 farklı kalıbını kullanmıştır. En fazla muzârî bahrinin "mef'ûlü/fâ'ilâtü/mefâ'ilü/fâ'ilün" kalıbını kullanmıştır. En az müctes bahrinin "mefâ'ilün/fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilâtün" kalıbını kullanmıştır. Divançe'deki 51. manzume gazel nazım şekliyle yazılmıştır. Bu manzumede mef'ûlü/mefâ'ilü/mefâ'ilü/fe'ülün" kalıbı kullanılmıştır. Her mısranın altına "mef'ûlü/fe'ülün" cüzleriyle yazılmış kısa bir mısra eklenmiştir. Bu manzume müstezad gazel şeklini almıştır.

Gazelleri ile ilgili dikkat çeken unsurlardan biri de redd-i matla yapılmasıdır:

Hattı gelince âşık ol şûh yâr olur

Halkın hazân vakti bizim nev-bahâr olur

Cevdet fusûl-i erbaası böyledir gamın

Halkın hazân vakti bizim nev-bahâr olur (41/1-5)

Bana eglence âhdır sensiz

Gamla ömrüm tebâhdır sensiz

Cevdet-i zâr düş-i hayâlinle

Bana eglence âhdır sensiz (55/1-5)

Gazellerin konusu incelendiğinde; 40'ı aşk, (%56,33), 10'u hasb-i hal (%14,08), 2'si medhiye (%2,81), 4'ü nasihat (%5,63), 3'ü rıntlık (%4,22), 12'si şikâyet (%16,90)'tir.

Ahmed Cevdet'in Divançe'sinde yer alan 148 manzumeden 2'si mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Mesnevilerin Divançe'deki kullanım oranı %1,35'tir Şairin yazdığı 1. mesnevi, Divançe'deki 4. manzumedir. Bu mesnevi 65 beyittir. 2. mesnevi Divançe'deki 5. manzumedir. Bu mesnevi 34 beyittir. Mesnevilerden 1'inde remel bahri, 1'inde de seri' bahri kullanılmıştır. Mesnevilerden biri "fe'ilâtün/ fe'ilâtün/fe'ilün" kalıbıyla, diğeri de "müfte'ilün/müfte'ilün/fâ'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Her iki manzum mektubun konusu incelendiğinde, Şâni Bey'e yazılmış manzum mektuplar olduğu görülmektedir.

Recâî-zâde Ahmed Cevdet Divançesi'nde 12 manzume kıt'a nazım şekliyle yazılmıştır. Divançe'deki kullanım oranı %8,10 olan kıt'aların beyit sayısı, 2 ile 12 beyit arasında değişmektedir. Ahmed Cevdet'in yazmış olduğu 12 kıt'anın 7'sinde remel, 3'ünde hezec, 1'inde recez ve 1'inde de muzârî bahrini kullanmıştır. Kıt'alarla ilgili bilinen genel bir bilgi de mahlas kullanılmamasıdır ancak şairin kıt'a nazım şekliyle yazılmış 8 manzumede (14, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 54) mahlas kullandığı görülmektedir. Kıt'alar; Târîh-i Vefât-ı Rızâ Mahdûm-ı Sermed Efendi, Târîh-i -i Berây-ı Dâmâd Şoden-i Mîr Ârif Be-Hazret-i Hâlet Efendi, Târîh-i -i Velâdet-i İhsân Beg, Târîh-i Sadaret-i Benderli Alî Pâşâ, Târîh-i -i Hatt-ı Ziver, Târîh-i -i Vefât-ı Âşık Hüseyin, Diğer Târîh-i Vefât-ı Âşık Hüseyin Be-Tarîk-i Hezl, Târîh-i Vefât-ı İbrâhîm Eefendi, Târîh-i Vefât-ı Melek Pâşâ-zâde Zâdesi Mîr Hasîb, Târîh-i Vefât-ı Vesîle Kadın şeklinde başlıklandırılmıştır. Kıt'a olan 15. manzumeyi diğer kıt'alardan ayıran en önemli özellik musammat olmasıdır.

Divançe'deki 12 kıt'anın 10'u çeşitli konular üzerine düşürülen tarihler iken 1'i medhiye, 1'isi de din ve tasavvuf konuludur.

Divançe'deki 148 manzumenin 43'ü beyittir. 43 beyitten 31'i şairin matla ve müfredleriyken, 12'si Keçeci-zâde İzzet Molla ile müşterek yazmış oldukları beyitlerdir. Ahmed Cevdet'in Divançe'si ve Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divan'ı (Şahin, 2004) incelendiğinde; müşterek beyitlerdeki mısraların hangisinin Ahmed Cevdet'e, hangisinin Keçeci-zâde İzzet Molla'ya ait olduğu tespit edilememiştir. Beyitlerin Divançe'deki oranı %29,05'tir.

Tablo 2. Beyitlerde Kullanılan Aruz Kalıpları

Beyit	Kalıp	Beyit Sayısı	Kullanım Oranı (%)
Muzârî	mef'ûlü/fâ'ilâtü/mefâ'ilü/fâ'ilün	16	37,20
Remel	fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün	8	18,60
Hezec	mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün/mefâ'ilün	6	13,95
Hezec	mef'ûlü/mefâ'ilü/mefâ'ilü/fe'ülün	5	11,62
Müctes	mefâ'ilün/fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün	3	6,97
Remel	fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün	2	4,65
Hafif	fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün	2	4,65
Remel	fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün	1	2,32
Toplam		43	

Beyitleri içerik açısında incelediğimizde; 24'ü aşk, 6'sı hasb-i hâl, 3'ü din ve tasavvuf, 1'i şikâyet, 1'i rıntlıktır.

Şairin Divançe'sindeki 148 manzumenin 4'ü mısradır. Mısraların Divançe'de kullanım oranı %2,70'tir Mısralar bütün nüshalarda "Musarra" başlığı altında kaydedilmiştir. Şair mısralarının hepsini muzarî bahrinin

“mef’ûlü/fâ’ilâtü/mefâ’ilü/fâ’ilün” kalıbıyla yazmıştır.

3.2. Ahenk Unsurları

3.2.1. Vezin

Şair Divançe’sinde toplam 148 manzume bulunmaktadır. Ahmed Cevdet bütün manzumelerini aruz vezni ile yazmıştır. Şairin Divançe’sindeki manzumelerin nazım şekilleri ve nazım şekillerinde kullanmış olduğu aruz kalıplarının dağılımına yer verilmiştir:

Tablo 3. Nazım Şekillerinin Aruz Bahirlerine ve Kalıplarına Dağılımı

Sıra No	Bahirler	Vezinler	Kaside	Terkib-bend	Murabba	Muhamm	Tahmis	Gazel	Mesnevi	Kıt’a	Beyit	Mısra	Toplam	Kullanım Oranı (%)
1	Remel	fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilün	1					11		4	8		24	16,21
2	Remel	fâ’ilâtün/ fâ’ilâtün/ fâ’ilün				1		2		1	2		6	4,05
3	Remel	fâ’ilâtün / fâ’ilün			1								1	0,67
3	Remel	fe’ilâtün/ fe’ilâtün/ fe’ilâtün/ fe’ilün	1			3		7		2			13	8,78
4	Remel	fe’ilâtün/ fe’ilâtün/ fe’ilün							1		1		2	1,35
5	Muzâri	mef’ûlü/ fâ’ilâtü/ mefâ’ilü/ fâ’ilün	1	1			1	26		1	16	4	50	33,78
6	Hezec	mefâ’ilün/ mefâ’ilün/ mefâ’ilün/ mefâ’ilün			1		1	7		3	6		18	12,16
7	Hezec	mef’ûlü/ mefâ’ilü/ mefâ’ilü/ fe’ûlün						6			5		11	7,43
8	Hafif	fe’ilâtün/ mefâ’ilün/ fe’ilün						6			2		8	5,40
9	Müctes	mefâ’ilün/ fe’ilâtün/ mefâ’ilün/ fe’ilâtün						1					1	0,67
10	Müctes	mefâ’ilün/ fe’ilâtün/ mefâ’ilün/ fe’ilün						5			3		8	5,40
11	Recez	müstef’ilün/ müstef’ilün			3								3	2,02
12	Recez	müstef’ilün/ müstef’ilün/ müstef’ilün/ müstef’ilün	1							1			2	1,35

13	Seri'	müfte'ilün/ müfte'ilün/ fâ'ilün							1				1	0,67
Toplam			4	1	5	4	2	71	2	12	43	4	148	

Recâî-zâde Ahmed Cevdet, yazmış olduğu manzumelerinde aruz vezni uygulayabilmek için vasl, imâle ve zihâf gibi aruz uygulamalarına başvurmuştur.

“Sesli harflerle başlayan kelimelerde yapılan ulamalar “elif”, “ayn”, “hâ” harfiyle başlayan kelimelerde de yapılmıştır. Bunlara “vasl-ı hemze”, “vasl-ı ayn” ve “vasl-ı hâ” denir. Bu tür ulamalar aruzun kullanımında kusur sayılırlar” (İpekten, 2017: 144). Ahmed Cevdet de manzumelerinde aruzu uygularken vasl-ı ayn ve vasl-ı hâ kusurlarını yaptığı görülmektedir:

Masharalıklar katup_ âşıklığa

Kezbi koyup sûret-i sâdıklığa (5/22)

Çıkdı içerden_ âh ne âlemedir aceb

Mülkin bıraktı şâh ne âlemedir aceb (29/1)

“Zihâf, “asıldan uzaklaştırma, zorla ve sürünerek yürüme” anlamlarına gelir. Aruz terimi olarak da uzun okuması gereken hecelerin kısa okunmasına denir. Uzun sesli heceleri bulunan Arapça ve Farsça kelimeleri aruz kalıplarına uydurabilmek için yapılan hatadır” (İpekten, 2017:157). Şair manzumelerinde aruz vezninin kalıbına uydurabilmek için zamân, Leylî, haylî kelimelerinde zihâf yapmıştır:

Kârı iken bir zaman âzâdelik

Gelmez iken aklına üftâdelik (5/20)

Benden sorun o mehveşimin hüsn ü ânını

Kadr-i cemâl-i Leyli'yi Mecnûn olan bilür (45/2)

Yahşı mı anlıyorsun efendim fütâdeni

Hâlim gamınla hayli zamândır yamândır (52/4)

Arapçada imâle “Çekme, uzatma, bir tarafa eğme” demektir. Aruz terimi olarak aruz ölçüsüne uydurulmak üzere uzatılmasına imâle adı verilir. İki türlü imâle bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkçe kelimelerden yapılan uzatmadır. Buna imâle-i maksûr yanî kısa uzatma denir:

Eski demler gibi oldu ülfet

Biribirimize kaldık hasret (4/8)

Âh gitdikçe vahîm oldu hevâ-yı zülf-i yâr

Başıma derd-i azîm oldu hevâ-yı zülf-i yâr (135)

“İkincisi imâle-i memdûd veya medddir. Asıl anlamı uzatma, çekme olan med aruzda bileşik hecelerin kendi değerlerinden biraz daha fazla uzun okunması demektir” (Saraç, 2019: 211). Şair imale çeşitlerinden ikincisi olan imâle-i memdûddan da yararlanmıştır:

Derd-mendin geçdi hep vakti kalenderlik ile
Böyledir hâl-i cihân bir ehl-i dil olmaz bekâm (19/2)

Dil haste görüpde beni cânân gider mi
Âhir nefesim olmasa hiç cân gider mi (138)

3.2.2. Kafiye ve Redif

Ahmed Cevdet'in şiirlerinde kullandığı aruz vezinleri ele alındıktan sonra, manzumelerinde anlam bütünlüğünü sağlayan kafiye ve redif unsurları incelenmiştir. Şair kafiye unsurunu kullanarak manzumelerinde ahengi ve ritmi meydana getirmeyi başarmıştır.

Şairin manzumelerini kafiye açısından incelendiğimizde; ünlü ya da ünsüz yalnızca revî ile yapılmış kafiye-i mücerred: â(15), d, m(13), r (13), t(17), l(2), ş(3), û, k(9), n(4), s, ' .

Birden fazla ses benzeşmesinden meydana gelen kafiye-i mürekkeb üçe ayrılır:

1-Ridf harfinin bulunduğu kafiye-imürdef: âh (17), ân (28), ûr (5), an, âm (5), âl (3), âb (9), ûn (7), îr (2), ar, ür(2), ok (2), îm (2), id (2), ûş, ûl, aç, or, âc, îs, ob, at (2), ol (2), âz, îl, öz (2), ûd, âk, ûm, ut, îd, gün.

2-Kayd harfinin yani revinin yanında sessiz harfin bulunduğu kafiye-i mukayyed: si, fâ (3), vk, mz, le, rs, lr, yl (2), rde.

3-Te'sis harfinin bulunduğu kafiye-i müesses: âkat, agl (4), âkî, âde (2), ayl (2), âle, âre (3), âra, âna, âne, âsd. Divançe'deki şiirlerde toplam 234 kafiye kullanılmıştır. 234 kafiyeden; 80'i (%34,18) kafiye-i mücerred, 124'ü (%52,99) kafiye-i mürdef, 12'si (%5,12) kafiye-i mukayyed, 18'i (%7,69) kafiye-i müessesdir.

Şair pek çok manzumesinde redif unsurunu kullanmıştır. Redifler de tıpkı kafiyeler gibi manzumelerde ahengi ve ritmi meydana getirmiştir.

1-Harf veya ek(ler) halindeki redifler şu şekildedir: -maz mı, -in, -deki, -yup, -dır/-dir (6), -ımı, -ı/-i (4), la(2), -dayım, -ım/-im (2), r, -idi, -eriz, -eli, -ımız/-imizi (2), a/e (4), -dı/-di (5), -yelim, -amam, -ma, -dur, -yı, -ımı, -imiz, -idik, -erek, -ına, -mıyor, -imiş, -ıdır, -up, -lara, -ine (2), -lik, -ledi, -dığın, -yin, -lığa, -ımız.

2-Ek ve kelime(ler)den oluşan redifler şu şekildedir: -e başladı/a başladı (3), -de kalır mı, -mek isterim, -sı yok, -mı eyleyeyim, -dır ömürün, -ımdır beni, -ı istemez, -ımız vardır, in yoktur, -dın sen, -mi olur, -sun göñül, -ı fırkatım, -de iken çâkerin, -ı dil, -yı mahabbet, -ım âhir-i kâr, -ı var, -ı rûzigâr (2), -dır sensiz (2), -ı Beşiktâş, -yı şeref, -sı âlem-i âbek, -e kim gönlümdür ol, -desin göñül, -dır gönlüm, -dır bilmem, -de imiş bilmez idim, -i âlem, yı n'eylersin, -ı n'eylersin, -da görürsün, -dan el çekdi, -a düşenler benim gibi, -r ağlarım, gelür mi, gider mi, -dı diyerek.

3-Kelime(ler)den oluşan redifler şu şekildedir: dermânde-em feryâd-res, Ramazân, olmadan yegdür, olmadıñ göñül, oldım, virdi, Vesîle Kadın'a, başa (4), oldı başa, saña, eyler başa, hevâ, ne âlemedir aceb, olup, dimiş sözde budur, rûzigâr, yanar, olur (2), görünür, ahîr hevâ-yı zülf-i yâr, olan bilür, itdi yâr, olmak istiyor, bir ben bir göñül, eyler ağlarım, sanırdım, olan, n'eylersin, su, çıkdı âh, oldumsa, mihr ü mehden Kasr-ı Yıldız'da, oldı gitdikçe, almadım almam yine, olursa da, oldı âh, olmasa, oldı(2), gibi(4), didikleri, ider sandım, niçün itdim, itdim, sandığım, derdinden, kalmadı, anladın göñül, Hazret-i Mevlânâ'dır, eyledim, çekdim, yaklaştı, oldı hevâ-yı zülf-i yâr, yerine, var bende, bulmadım, ideriz, itdirerek, oldık, eyle, itmiyor, eyledin felek, eyleme, eyledin, bilür, çağıruram dost dost.

Şair Divançe'deki manzumelerinde 177 redif kullanmıştır. 177 rediften; 58'i (%32,95) harf veya ek(ler) halindeki redifler, 43'ü (% 28,86) ek ve kelime(ler)den oluşan redifler, 76'sı (%43,181.) kelime(ler)den oluşan rediflerdir

4. Dil, İmla ve Üslup

Ahmed Cevdet XIX. yüzyıl şairlerinden biri olmasına rağmen taşra, sencileyin, turmak, kürde gibi Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait kelimeleri şiirlerinde kullanmıştır:

Taşra câmi'leri İstanbul'a benzer mi aceb
Olsa da bâ'is-i cemi'yyet-i hûbân Ramazân (2/8)

Ba'dezîn besleyemez sencileyin kimse anı
Turamaz olsa da bir şehride mihmân Ramazân (2/17)

Seyfi olup 'adle refik baş kesdi kuttâ'-ı tarîk
Kürde idüp dünyâyı dıyk mülgâyı itdi târumâr (3/21)

Şair, Türkçede konuşma ve yazı dilinde az kullanılmış, anlamı sözlüklere başvurulmadan pek bilinmeyen "mustaskıl", "vârûn" ve "jîve" gibi garip kelimeleri manzumelerinde kullanmıştır:

Zâhid güciyle anladı mustaskıl oldıgım
Evvelki gibi bezme gelince yayılmıyor (44/2)

Böyle cevrin mi çekerdim ol mehin
Âh bahtım n'eyleyim vârûndur (49/4)

Cevdetâ gurbetde cevri-i dehr ile
İztırâbım jîveden efzûndur (49/5)

Ahmed Cevdet, manzumelerinde söyleyişini güçlendirmek için tekrar gruplarından (ikilemelerden) yararlanmıştır:

Ser-der-hevâlık eyledi salkım saçak beni
Urduka şâne zülf-i perîşâna rûzigâr (37/2)

Kırıldı câm-ı mahabbet tagıldı meclis-i rindân
Yazık yazık yog imiş hiç vefası âlem-i âbek (59/3)

Râh-ı emel efendi yokışlı inişlidir (145)

Şairin şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelerle uzun zincirleme tamlamalar yapmış, böylece beyitlerde anlatılan manayı dil ve yapıyla da hissettirmeye çalışmıştır:

Lîk fikr-i gam-ı iflâs ile çeşmim kararup
Oldı dünyâ gibi şimdi bana zindân Ramazân (2/19)

Böyledir devr-i sipihri-i gaddâr
Var mı bir neş'e yok anda humâr (4/10)

Aldırup elden o serv-i nâzımı

Bozsa devrân-ı ‘ayş u nûş u sâzımı
Halk-ı âlem tuysa gizli râzımı
Hâl-i zârım olsa bundan beş beter
Of dimem gamdan budur hükm-i kader (6/III)

Peşimân, rakîb, sevdâvî, çile kelimeleri vezin gereği peşimân, rakib, sevdavî, çille şeklinde yazılmıştır:

Buldı ol mertebe rindânı perîşân Ramazân
Bu sene geldigine oldı peşimân Ramazân (2/1)

Rakibâ tuymasın esrârımızı
Bilmesün lezzet-i güftârımızı (4/58)

Âkıbet sevdavî mizâc oldı
Şimdi divâne-vârdır gönlüm (64/9)

Kaddim ham oldı yây gibi çille çekmeden
Ser-menzil-i murâda dahı dikmedim nişân (73/3)

Çok nadirde olsa şair manzumelerinde argo kelimeler kullanmıştır:

Cân burgusını sîne-i mecrûhuma dikdi
Yek tahtamı s.kdi
Kertüp sözümi mıhlayacak koymadı bir yer
Şaşırdı bu kem-ter (51/4)

Ne tâb kaldı dilde ne tâkat vücûdda
Aldı zamâne kahbeleri küllî varımı (94/3)

5. Deyim ve Atasözleri

Ahmed Cevdet, şiirlerinde anlam ve söyleyişi güzelleştirmek için deyimlerden yararlanmışır. Ahmed Cevdet’in şiir üslubunun en önemli unsurlarından biri de şühpesiz deyimlerdir. “Divan şiirinde de deyimlerin, kimi zaman nazma çekilirken vezne ve ortama bağlı olarak bazı değişiklere uğradığı görülmektedir. Bu, hemen hemen bütün divan şairlerinde karşılaşılan bir durumdur” (Erdoğan, 2008: 357). Şairin şiirlerinde tespit edilen deyimlerde de benzer değişiklikler tespit edilmiştir. Divançe’deki deyimlerin yapısına bakıldığında bazen Türkçe kelimelerin yerine Arapça yahut Farsçası kullanılmışır. Divançe’de toplam 63 deyim tespit edilmiştir.

Ahmed Cevdet Türkçedeki yalvarıp yakarmak manasındaki “ayağına kapanmak” deyimini, manzumesinde Farsça pâ kelimesi ve Türkçe kapanmak fiiliyle oluşturmuştur:

Cevdet bu nazm n’ola Alî Beg Efendi’nin
Benden varup huzûrına gir pâyna kapan (73/7)

Türkçede “ümit kesmek” deyimini şair manzumelerinde “kat’-ı ümîd” şeklinde de kullanmıştır:

Enîsi itse de me’yûs me’yûs enîs itmez
Felekden kat’-ı ümmîd ile âşık bî-mürüvvettir (33/3)

Şâni’ oldum firkate vuslatdan ümîdi kesüp
Yâri âgûşa bir eyyâm almadım almam yine (82/2)

Şair Türkçede belli etmek, ortaya çıkarmak anlamındaki deyimini Farsça âşikâr kelimesi ve etmek yardımcı fiilini bir araya getirerek kullanmıştır. Deyimi oluşturan kelimeler arasına vezin gereği başka kelimeler girmiştir:

Lâzımdı böyle bir vezîr ol hittada olsun emîr
Esrârımı Rabb-i Kadîr itdi bu yüzden âşikâr (3/23)

Şair şiirlerinde deyimlere oranla atasözlerini daha az kullanmıştır. Ahmed Cevdet’in Divançe’sinde tespit edilen üç atasözünden ikisi tam hâliyle, biri de kısmen kullanılmıştır. Ahmed Cevdet, şiirlerinde hasmın (düşmanın) karınca olsa da (kendini) merdane bil (tut), insanın (kişinin) aybını (ayıbını) (bir avuç) tobrak (toprak) örter ve mazlumun ahi yerde kalmaz atasözlerini kullanmıştır.

Hasmın karınca olsa da merdâne bil anı
Seyr it ne yapıdı taht-ı Süleymân’a rûzigâr (37/4)

Aybını tobrak örter insânın
Yaşamak bana ‘ârdır sensiz (55/3)

Eşkim basılıp hiç der-i dilberde kalur mı
Âh-ı dil-i mazlûmdur ol yerde kalur mı (98/1)

6. Muhteva

Şairin manzumelerinin muhtevaları değerlendirilirken zaman zaman konular arasında iç içe geçmelerin olduğu görüldüğü için manzumelerde ağırlıklı olarak işlenen konular baz alınmıştır. Aşağıdaki tabloda şairin Divançe’sindeki manzumelerinin muhtevası verilmiştir.

Tablo 4. Recâî-zâde Ahmed Cevdet Divançesi’ndeki Manzumelerin Muhteva Özellikleri

Sıra No	Konu	Manzume Sayısı	Kullanım Oranı (%)
1	Aşk	75	50,67
2	Din ve Tasavvuf	6	4,05
3	Fahriye-Ferdî Ahval	26	17,56
4	Medhiye, Arz-ı Hâl ve Yardım İsteği	7	4,72
5	Nasihat	5	3,37
6	Rintlîk	4	2,70
7	Sosyal Hayat	2	1,35
8	Şikâyet-Tenkît	13	8,78
9	Tarih	10	6,75

Divançe’deki 148 manzumenin 75’inde aşk konusunu işlemiştir. Aşağıdaki örneklere baktığımızda şairin dile getirdiği aşk umumiyetle dünyevî ve beşerîdir. Manzumelerinde aşk konusunu; sevgili, âşık, rakip unsurlarıyla divan

edebiyatı geleneği çerçevesinde işlemiştir. Ahmed Cevdet manzumelerinde aşkı ateşe, şaraba, çöle, yola, kuyuya benzetmiştir.

Âteş-i ‘âşkınla bir âh eylesem dünyâ yanar
Yal(1)nız dünyâ değil bir dem de mâfiyâ yanar (38/1)

Cevdet idüp de tecrübe nefsimde anladım
Ser-mest-i câm-ı aşk olan âdem ayılmıyor (44/5)

Âhım şerâre-bâş-ı zemîn ü zamândır
Âlem bilür ki âteş-i âşkım ayândır (52/1)

Mânend-i Kays her gice bu deşt-i aşkda
Âh-ı derûnı meş'al-i râh eyler aglarım (68/6)

Girdin ise tarîk-i ‘aşka eger
Yoldasın reh-nümâyı n'eylersin (76/4)

Derûnum olmadı jeng-i kederden Cevdetâ hâlî
Çeh-i sevdâ yine dâr rûy-ı vasl-i yâr oldumsa (79/2)

Şair aşk muhtevalı şiirlerinin bazı beyitlerinde; sevgilisinin kavuşmaya meylinin olması, şikâyet ettiği rakibine acıması gibi divan şiiri açısından farklı denilebilecek söyleyişlere de yer vermiştir.

Câme-i hâb vaslına davet idüp bin nâz ile
Eyledi ikrâm yârim dün gice vâfir bana (26/3)

Ne inkisâr iderim hüzn ile ne âh sana
Beni düketdin efendim rakîb vâh sana (27/1)

Celb itmenin ol şûhı aveh çâresi pek çok
Evvelki gibi n'eyleyeyim bende heves yok (122)

Aşk konusundan sonra en fazla işlenen konu fahriye-ferdî ahvaldır. Müstakil olarak bir manzumesinde fahriye konusunu işlemiştir. Müstakil olarak fahriye konusunu işlediği manzume, Divançe'deki 7. manzumedir.

Şeh-i mülk-i hünerim zâtın idüp başıma tâç
Eyledim hasmımı ser-hadd-ı cihândan ihraç
Başladım almaga denklerle feleklerden bâç
Şâhid-i nazıma kesersem n'ola zerrîn kabâ
Çünkü tel ehlinin ıydıyyesidir bād-ı hevâ (7/XXII)

Şairin Divançe'sinde hasb-i hâl muhtevalı 25 (6, 8, 9, 11, 39, 43, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 82, 86, 87, 93, 99, 101, 110, 114, 115, 119, 124, 131 ve 141. manzume) manzume bulunmaktadır. 101. manzumede şair yaşantısında aksilik ve talihsizliklerin devam ettiğini dile getirmiştir. Gemiye benzettiği gönlünün hayret girdabından nasıl kurtulabileceğini kendi kendine sormuştur:

Fülk-i dil girdâb-ı hayretten nice olsun halâs
Esmede Cevdet muhâlif ber-karâre rûzigâr (101)

Ahmed Cevdet'in Divançe'sindeki manzumelerde işlediği bir diğer konu da din ve tasavvuftur. Divançe'deki 148 manzumeden 6'sında din ve tasavvuf konusunu işlemiştir. Divançe'deki 1, 105, 106, 121, 128 ve 148. manzumede din ve tasavvuf konusunu işlemiştir. Şair, murabba şekliyle yazdığı münacatının bentlerinin sonunda "Ey feryat edenin imdadına yetişen! Çaresizim, acizim..." anlamındaki "Dermânde-em feryâd-res" Farsça dizesinin tekrar etmiştir.

I

Ey Hâlik-i arz u semâ
Dermânde-em feryâd-res
V'ey dâver-i şâh u gedâ
Dermânde-em feryâd-res

II

Ye's oldı kûy-ı kâma sed
Azm itmege yok bende had
Yâ Rabbi rahm it kıl meded
Dermânde-em feryâd-res (I/I-II)

Şair pek çok konuda tarih düşürmüştür. Divançe'deki 148 manzumenin 10'u tarih manzumesidir. Tarih manzumeleri Divançe'deki 14. manzumeden 23. manzumeye kadar ola şiiirleridir. Şair Sermed Efendi'nin oğlu Rıza'nın 1828/29 yılında vefatına, Mîr Arif'in Halet Efendi'ye 1821/22 yılında damat olmasına, İhsan Bey'in 1822/23 yılında doğumuna, Benderli Ali Paşa'nın 1821 yılında sadrazam olmasına, Ziver Efendi'nin 1823/24 yılında sakal bırakmasına, Âşık Hüseyin'in 1824/25 yılında vefatına, Seyyid İbrahim Efendi'nin 1824/25 yılında vefatına, Mîr Hasib'in 1824/25 yılında vefatına, Vesile Kadın'ın 1825/26 yılında vefatına tarih düşürmüştür.

Aşağıda Ahmed Cevdet'in Divançe'sinde Benderli Ali Paşa'nın 1821 yılında sadrazam olmasına düşürdüğü 8 beyitlik tarih örnek olarak verilmiştir:

Şeh-i Gâzî cihânı badezîn bed eylesün fethe
Vezîr-i azamı oldu Alî Pâşâ-yı dil-âgâh

O Haydar-sîrete ihsân idüp mühr-i hümâyûnun
Bütün dünyâyı mesrûr itdi lutf ile o şâhenşeh

Ne Haydar kahramân-ı arsa-i merdine açmışdır
Adû-yı dîne havf-ı tîgi sû-yı dûzaha bir râh

Neşât-âver olunca yümn-i teşrîfiyle İstanbul
O rütbe kaçdı gam itdi adem-âbâdı menzil-gâh

Zamân-ı devletin fet(i)h ü nusret çok zuhûr eyle
Hidîvâ çekme gam tevfiğe mazharsın bi-hamdi'llâh

Esîr-i şâm-ı zulmet işte gördi şimdi dünyâyı
Fürûg-ı himmetin oldu ziyâ-bâş-ı cihân çün mâh

Seni Hak dâim itsün sadr-ı vâlâda saâdetle
Duâ-yı devletin vird-i zebânımdır benim her gâh

Olur târîh-i tamâm fâl-ı hayra dâll ey Cevdet

Alî Pâşâ'yı sadrında muvaffak eylesün Allâh (1821/22/1237) (17/1-2-3-4-5-6-7-8)

Divançe'deki 7 manzumede (2, 10, 42, 54, 95, 97 ve 120. manzume) medhiye konusu işlenmiştir. Şair Süleyman Paşa'yı, Benderli Ali Paşa'yı, Mevlana'yı, Daniş mahlaslı Mîr Mehmed Bey'i, adı verilmemiş dönemin vezirini ve Kırklarelili Sırrı Bey'i methetmiştir. Divançe incelendiğinde Ahmed Cevdet'in manzumelerinde en fazla dönemin sadrazamlarından olan Benderli Ali Paşa'yı methettiği görülmektedir. Aşağıda örnek olarak verilmiş manzumede Benderli Ali Paşa'nın sadrazamlık yapmış olduğu dönemde hâlinden şikâyet eden kimsenin kalmadığını, Benderli Ali Paşa'nın şanınin yüce olduğunu dile getirmiştir. Nuh Peygamber gibi ömrünün uzun olmasını dilemiştir:

Âsaf-ı devrân Alî Pâşâ ki şimdi zâtıdır
Bâis emin ü emân u iftihâr-ı rûzigâr

Var mıdır hiç öyle bir vâlî-i vâlâ-şân aceb
Bahtiyâr u kâm-kâr u nâm-dâr-ı rûzigâr

Feyz-i Hak imdâd idüp tedbîr-i rahat bahtına
Çıkdı dehrin hâtırından igbirâr-ı rûzigâr

Kalmadı vaktinde hâlinden şikâyet eyleyen
Sâye-i cûdında itdîn ahz-i sâr-ı rûzigâr

Neşe-dâr-ı bezm-i şevk oldu kudûmından Haleb
Bir nazarla eyledi def'-i humâr-ı rûzigâr

Mansıbın te'bîd idüp menşûr-ı ikbâli ile
Eyledi mezdâd-ı şanın şehriyâr-ı rûzigâr

Hak selâmetle o zâtın bin sene mânend-i Nûh
Fûlk-i ömrin eylesün zîb-i kenâr-ı rûzigâr (54/1-2-3-4-5-6-7)

Recâî-zâde Ahmed Cevdet, Divançesi'nde en fazla işlediği konulardan biri de şikâyetdir. Divançe'deki 24, 25, 33, 37, 41, 53, 73, 78, 88, 91, 93, 94 ve 107. manzumede şikâyet konusunu işlemiştir. Yukarıda söz edilen 13 manzumede kendi talihinden, zamanından ve zamanındaki kişilerden şikâyet etmiştir.

Aşağıda verilmiş olan şikâyet muhtevalı şiirinde her kimi dost sanıp ahbablık ettiyse talihinin önüne geçerek kendisine düşmanlık ettiğini, iyi sandığı kişilerin diken gibi yaraladığını ve kendisine zarar verdiğini dile getirmiştir. Bu durumdan yankınmıştır:

Hep yâr bildigim benim agyâr çıkdı âh
Gonca tasavvur eyledigim hâr çıkdı âh

Hak-gû-yı bezm-i vahdet olan cândan oldılar
Mansûr'un âkıbet yolına dâr çıkdı âh

Subh-ı ümîdim itdi felek şâm-gûn hayf
Yârin yüzünde hatt-ı siyeh-kâr çıkdı âh

Düşmenlik itdi dost sanup ülfet itdigim
Her kim ki olsa bahtıma gaddâr çıkdı âh

İtdim hezâr tecrübe Cevdet bu gülşeni
Gonca tasavvur eyledigim hâr çıkdı âh (78/1-2-3-4-5)

Divançe'de işlenen diğer bir konuda nasihat konusudur. Şair Divançe'deki 148 manzumeden 5'inin konusu nasihattir. Şair nasihat konusunu 70, 71, 74, 76 ve 145. manzumede işlemiştir. Divançe'deki 76. manzumenin 1. beytinde kişinin arif olduğunu göstermek için yün kumaştan yapılan cüppeye ihtiyacının olmadığını, 2. beytinde bu dünyanın ve bu dünyanın içindekilerinin baki olmadığını, 4. beytinde aşk yoluna giren kişinin yol gösterecek kılavuza ihtiyacının olmadığını ifade etmiştir. Manzumenin makta beytinde şair kendisine seslenerek dünyaya ait her şeyden uzaklaşması gerektiğini dile getirmiştir. Şair bu manzumede hem kendisine hem de başka kişilere nasihatte bulunmuştur:

Ehl-i dilsen riyâyı n'eylersin
Bir abâ ki kabâyı n'eylersin

Her konan göçdi çünkü dünyâdan
Böyle kârbân-serâyı n'eylersin

Olma dil-beste kâkül-i yâra
Başına ol belâyı n'eylersin

Girdin ise tarîk-i aşka eger
Yoldasın reh-nümâyı n'eylersin

Terk idüp mâsivâyı ey Cevdet
Bir abâ ki kabâyı n'eylersin (76/1-2-3-4-5)

Ahmed Cevdet nasihat konusu dışında Divançe'sinde işlediği diğer konulardan biri rintlik, diğeri ise sosyal hayattır. Rintlik konusunu şair, 4 manzumede (28, 59, 90 ve 140. manzumede) işlemiştir. Şair Divançe'deki 59. manzumede cam(kadeh), rindân, meclis, zahit, harabat, humar, saki gibi sözcüklerin mecazî anlamlarını kullanarak rintlik konusunu işlemiştir:

Su üzre çünkü kurulmuş asâsı âlem-i âbek
Temel tutar mı turur mı binâsı âlem-i âbek

Kenâr-ı cüdâ iderler bahâr mevsimi işret
Hevâyı meşrebe hoşdur hevâsı âlem-i âbek

Kırıldı câm-ı mahabbet tagıldı meclis-i rindân
Yazık yazık yog imiş hîç vefâsı âlem-i âbek

Bozınca tevbeyi zâhid harâb olur bu harâbât
Olaydı zinde olurdu bekâsı âlem-i âbek

Humâr-ı gamla yaturdım sunıldı destime bir câm
Görildi haste ikende şifâsı âlem-i âbek

Ne rütbe tabım alışdı bu neşesizlige sâkî
Cefâ gelür bana şimdi safâsı âlem-i âbek

Kanı o şevk-i tarablar kanı o şûr u şigablar
Ney idi bir dem o hû hû şadâsı âlem-i âbek

Elinde câm-ı murâdı yanında sâki-i gül-rû
Şeh-i dü-âleme benzer gedâsı âlem-i âbek (59/1-2-3-4-5-6-7-8)

Sosyal hayat konusunu Ahmed Cevdet, Divançe'de 4 ve 5. manzumede işlemiştir. 1. manzume, şairin Şâni Bey'e yazmış olduğu manzum mektuptur. 2. manzume ise Şâni Bey'in mektubuna karşılık yazdığı manzum mektuptur. Her iki manzum mektuba da Şâni Bey'e güzel hitapla giriş yapılmış, kendi ile birlikte çeşitli kişiler hakkında Şani Bey'e bilgiler verilmiştir. Mektuplar güzel temennilerle bitirilmiştir:

Ey mürüvvetli efendim cânım
V'ey kerîmü'ş-şiyemim sultânım

İki aydır ki firâkım çekeriz
Cümlemiz zahm-ı dile zehr ekeriz

Meclisin lezzeti yok sen gideli
Böyle azm-i reh-i gurbet ideli (4/1-2-3)

Ey gözümün nûrı efendim begim
Ârif-i her nükte-pesendim benim

Hecrin ile gamda iken çâkerin
Başka bir âlemde iken çâkerin

Nâmen ile kalbimi şâd eyledin
Lutfun ile bendeni yâd eyledin (5/1-2-3)

Aga Hazretleri çıkdı evden
Yeniköy'de yalı tutdı rûşen

Yenilüp nerdde Şeyh İbrâhîm
Oldı Ahmed yeni tavla teslîm

Didi hâlin göricek Mîr Saîd
Hâcının işleri hep akla baîd

Cevdet-i zârı unıtma yâd it
Haber-i sıhhatın ile şâd it (4/24-28-29-64)

Dâderim İsmail'e düşdi heves
Boş boşuna eyledi sarf-ı nefes

Ahmed Efendi'nin olup rehberi
Toldı küçük yazıcının defteri

Gel gelelim nevresimin hâline
Ben yazayım siz bakın ahvâline

Kârı iken bir zaman âzâdelik
Gelmez iken aklına üftâdelik

Başka arız olmadığın Hak bilür
Hâlimizi Hâkim-i Mutlak bilür

Cümlesine bunları yâd eyleyin
Ellerini öpdigimi söyleyin

Kalmadı artık diyecek bir sözüm
Cevdet'ini yokla gel iki gözüm (5/16-17-20-30-31-32)

Divançe'sinde yer alan manzumelerin içerisinde de sosyal hayatın izleri görülmektedir:

Ramazan, Oruç, Bayram
Bir kurundiyla oruç da içime derd oldı
Hâlimi anlasa da eylese dermân Ramazân (2/21)

İşte bayram da gelüp çatmada on gün kaldı
Ne zamân eyler aceb bizlere ihsân Ramazân (2/20)

Tavla, Satranç
Yenilüp nerdde Şeyh İbrâhîm
Oldı Ahmed Beg'e tavla teslim (4/28)

Kendim kalınca tâ adem abâda ser koyan
Ben şâh râh –ı vasla çıkar râh bulmadım
Nat'-ı felekde haylice ferzâne at sürüp
Ben çâre mât-ı düşmene ey şâh bulmadım (148)

Dal-Fes
Şimdi civân perçemleri dâl-fes gezerler serseri
Gerçi açık meşrebleri sûsen çizer ammâ kenâr (3/14)

El öpme âdeti
Cümlesine bunları yâd eyleyin
Ellerini öpdigimi söyleyin (5/31)

SONUÇ

Recâî-zâde Ahmed Cevdet, divan şiirinin son temsilcilerinin yetiştiği XIX. yüzyıl şairlerindedir. Kâtip olarak çalışan Ahmed Cevdet, 1831 yılında genç yaşta veba salgını sebebiyle İstanbul'da vefat etmiştir. Şairin bilinen üç eserinden biri de Türkçe Divançe'sidir. Divançe'de toplam 148 manzume bulunmaktadır. Nazım şekillerinin sayısına göre Ahmed Cevdet'in Divançe'si gazel (%47,97) ağırlıklıdır. Divançe'deki oran açısından gazelleri sırasıyla beyitler (%29,05), kıt'alar (%8,10), murabbalar (%3,37), muhammesler (%2,70), kasideler (%2,70), mısralar (%2,70), mesneviler (%1,35), tahmisler (%1,35), terki-bend (%0,67) takip etmektedir. Şair hemen hemen bütün nazım şekilleriyle şiir yazmıştır. Ayrıca müstezad gazel, musammat kaside ve musammat kıt'a ile şiir yazması dikkat çekicidir. Şairin şiirlerinde sözleri belirli bir ritme göre sıraladığını, dili etkili bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Divançe'de yer alan 148 manzumenin hepsi Türkçedir. Şair şiirlerinde zaman zaman Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların yoğunlaştığı ifadelere yer vermiş olsa da bu unsurlar şiirlerinin dilini ağırlaştırarak ölçüde değildir. Ahmed Cevdet, şiirlerinde deyim ve atasözlerinden de yararlanmıştır. Bu sayede hem dili etkili bir şekilde kullanmış hem de şiir dilinin sadeleşmesini sağlamıştır.

Şiirlerinin tümünü aruz vezniyle yazan Ahmed Cevdet, 13 farklı kalıp kullanmıştır. Ahmed Cevdet şiirlerinde çoğunlukla aruzu güzel bir şekilde uygulasa da kimi zaman vasl, imâle ve zihâf gibi kusurlarının bulunması, şiirlerini yazarken zaman zaman sanat kaygısı gütmemediğini göstermektedir. Şiirlerde ahengi sağlamada vezin ile birlikte kafiye ve rediflerden de yararlanmıştır.

Ahmed Cevdet, Divançe’inde birbirinden çok farklı konuları işlese de en fazla aşk konusunu işlemiştir. Şairin aşk konusunu işlediği manzumelere baktığımızda çoğunlukla dünyevî ve beşerî bir aşkın terennüm edildiğini görmekteyiz. Ahmed Cevdet aşk muhtevalı şiirlerinin bazı beyitlerinde divan şiiri açısından farklı denilebilecek ifadeler de yer vermiştir. Aşk konusunu fahriye-ferdî ahval, şikâyet-tenkit, tarih, medhiye, din ve tasavvuf, nasihat, rintlik, sosyal hayat konuları takip etmektedir. Şair çoğunlukla doğum ve ölümle ilgili olan tarih manzumeleri yazmıştır. Şairin tarih manzumeleri yazması, döneminde bazı olaylara ışık tuttuğunu ve çevresinde olup bitenlere karşı duyarsız kalmadığını göstermektedir. Bununla birlikte çalışmada Ramazan, oruç, bayram, tavla, satranç, tavla, dal-fes, el öpme adetine örnek verilerek sosyal hayatın izleri bir nebze olsun yansıtılmıştır.

Sonuç olarak Recâî-zâde Ahmed Cevdet’in ön plana çıkan divan şairlerinden biri değildir. Bilinen konuları bilinen tarzda tekrar eden şairlerden biri olduğu ve Divançe’deki şiirlerinde yer yer güzel söyleyişler yakalasa da genellikle edebî açıdan çok parlak şiirler yazmadığı görülmüştür. Ahmed Cevdet, yazdığı şiirler ile edebiyat dünyasına herhangi bir yenilik getirememiş klasik şairlerdendir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

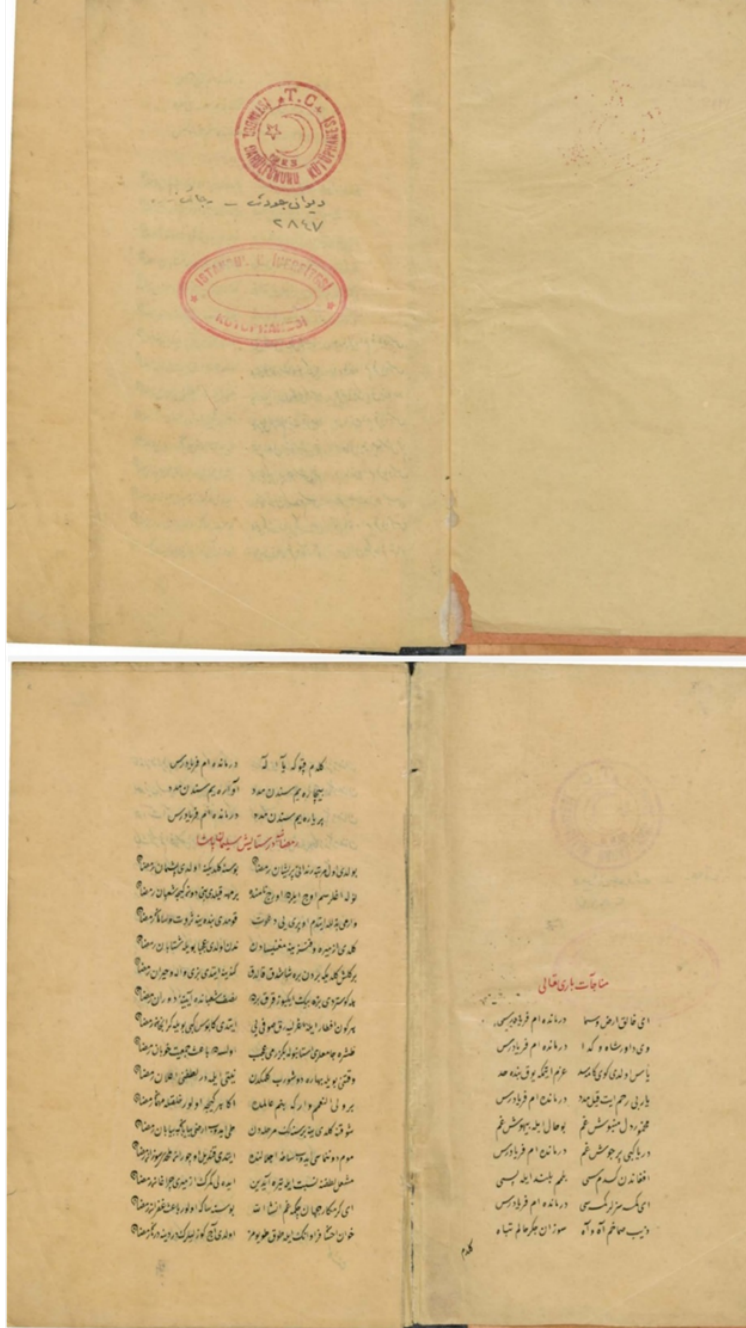
KAYNAKLAR

- ABDULKADİROĞLU, A. (1994). *Zînetü’l-Mecâlis*. Ankara: Türk Hava Kurumu Matbaası.
- ABDULKADİROĞLU, A., & SARI M. (1998). *Nevâdirü’l-Âsâr fî Mütâla’ati’l-Eş’âr* (Seçme Beyitler). Ankara: Anıl Matbaası.
- ABDULKADİROĞLU, A., & SARI, M. (2009). *Külliyât-ı Recâî-zâde Ahmed Cevdet* (Nevâdirü’l-Âsâr, Zînetü’l-Mecâlis, Divançe). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (39), 323-333.
- AÇIL, B., YAZAR, S., TURGUT, K., & KAVAK, Ö. (2022). *Tenkitli Neşir Kılavuzu* (Osmanlı Türkçesi Metinler İçin). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- AKYÜZ, K., BEKEN, S., YÜKSEL, S., & CUNBUR, M. (1958). *Fuzûlî Türkçe Divanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (2016). *Osmanlı Müellifleri C.1* (Haz. Saraç M.A.Y.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınevi.
- DEMİREL, Ş. (2014). *Divan Şiirinde Redd-i Matla*. *Bilig Dergisi*, 31, 161-177.
- ERDOĞAN, M. (2008). *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı [İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin]* (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ERDOĞAN, K. (2019). *Niyâzî-i Mısri Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGUN, S. N. (Tarihsiz). *Türk Şairleri. Manisa İl Halk Kütüphanesi*.
- ERTEM, R. (1995). *Yahyâ Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- EYÜBOĞLU, E.K. (1973). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler C.1*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- EYÜBOĞLU, E. K. (1975). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler C.2*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Fatîm Davud. (2017). *Fatîm Tezkiresi (Hâtîmetü’l-Eşâr)* (Haz. Çiççi Ö.). [e-Kitap]. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>
- GÖRE, Z. (2007). *Adnî Divanı’nda Ahenk Unsurları*. *Turkish Studies Dergisi*. 2(4), 405-422.
- İNTERNET: https://tr.wikipedia.org/wiki/Benderli_Ali_Pa%C5%9Fa. (Erişim Tarihi:16.04.2021)
- İPEKTEN, H. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- KAPLAN, H. (2014). *Harften Sese, Harften Görüntüye Bâki’de Ses-Ahenk-Görüntü*. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 36, 207-225.

- KESKİN, M. S., & SONA, İ. (2019). *Türk Edebiyatında "Sırrî" Mahlaslı Şairler ve Derviş Selim Sırrî Dîvânı*. Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 16-36.
- KOCAASLAN, H. (2009). *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1.Cilt S.1-233 (Yüksek Lisans)*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- OĞRAŞ, R. (1991). *Hoca Neş'et Divanı (İnceleme ve Tenkidli Metin)* (Yüksek Lisans). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ÖZGÜL, M. K. (2022). *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selametle Modern Türk Şiirine Doğru*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Recâî-zâde Ahmed Cevdet. Divançe-i Cevdet*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 807/1b-32ba.
- Recâî-zâde Ahmed Cevdet. Divançe-i Cevdet*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 2847/1b-32b.
- Recâî-zâde Ahmed Cevdet. Divan*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum Eserleri, 84/1b-32b.
- Recâî-zâde Ahmed Cevdet. Divan*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum Eserleri, 85/1a-37a.
- SARAÇ, M.A.Y. (2018). *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: Gökkube Yayınları.
- SOYKUT, İ.H. (1968). *Açıklamalarıyla XII. Asırdan XX. Asra Kadar Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısra'lar*. Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık.
- SÜREYYA, M. (1996). *Sicill-i Osmânî C.2 (Haz. Akbayan N.)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ŞAHİN, E.S. (2004). *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahâr-ı Efkar ve Hazân-ı Âsâr*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şemseddin Sami. (1889). *Kâmûsu'l-Â'lâm*. [e-Kitap]. <https://tarihvedenedeniyet.org/2010/01/kamusul-alam-semseddin-sami.html>
- ŞENTÜRK, A. A., & KARTAL, A. (2016). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şeyhülislam Ârif Hikmet. (2019). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ (Haz. Çınarcı M.N.)* [e-Kitap]. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64059,seyhulislam-arif-hikmet-bey-tezkiresipdf.pdf?0>
- YAĞCIOĞLU, S. (2012). *Klâsik Edebiyat Döneminde Kâfiye Bahsinin Mukayeseli Olarak Değerlendirilmesi*. Türkiyat Mecmuası Dergisi, 22, 127-170.
- YURTBAŞI, M. (2013). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul: Doğan Ofset Yayıncılık.
- YÖRÜR, A. (2021). *Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Ali Paşa'ya Sunduğu Bahâriyye'si*. Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırma Dergisi, (22), 608-615.
- YÖRÜR, A. (2021). *Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Tarih Manzumeleri*. Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 7(2), 507-522.
- YÖRÜR, A. (2021). *Recâî-zâde Ahmed Cevdet'in Ramazâniye'si*, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 7(4), 1644-1653.
- YÖRÜR, A. (2021). *Recâî-zâde Ahmed Cevdet ve Divânçesi*, TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, 13(49), 235-238.

EKLER

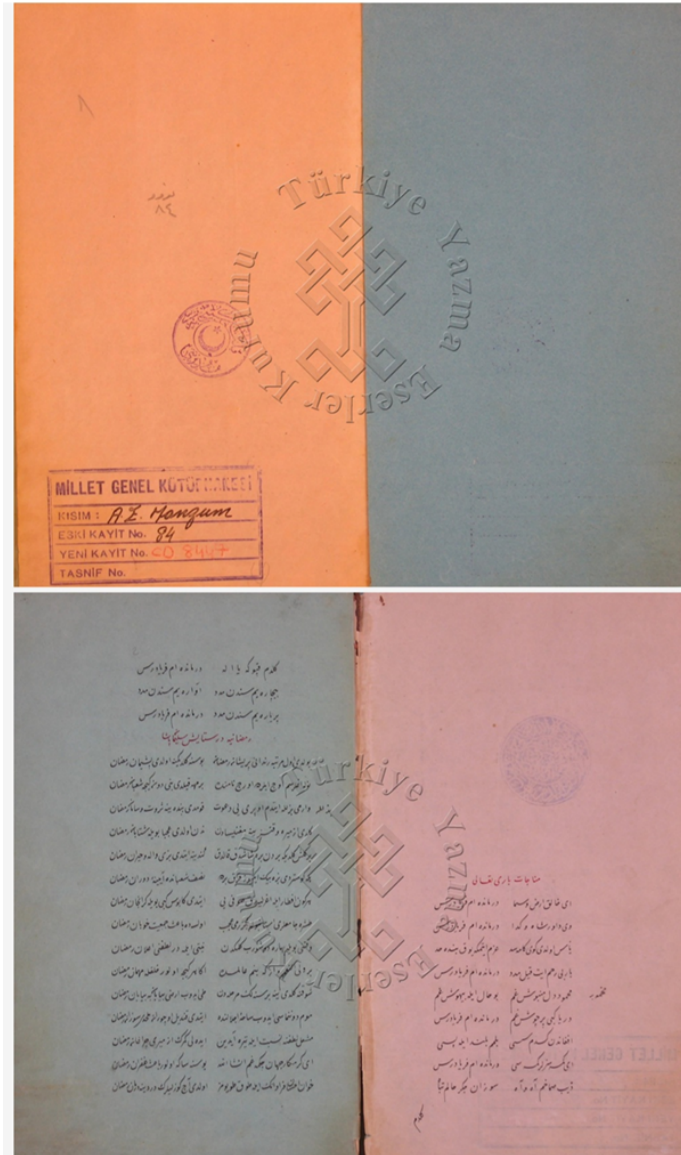
Görsel 1. İÜ1 vr. 1b-2a

Görsel 2. İÜ2 vr.1b-2a

Görsel 3. vr. AE1 1b-2a

Görsel 4. vr. AE2 1a-2a

MÜZELER DEĞİŞİYOR: MÜZECİLİKTE YENİ YAKLAŞIMLAR*

Museums are Changing: New Approaches in Museology

Zeynep Safiye BAKİ NALCIOĞLU¹

ÖZET

Müze kavramı olarak İskenderiye'den, nadire kabinelerinden ve modern müzeciliğin ilk örneklerinden günümüzdeki çağdaş müze örneklerine kadar koruma gibi temel işlevlerini sürdürmekle birlikte farklı pek çok anlam kazanmıştır. Önceleri sadece değerli ve önemli nesnelerin adak olarak tapınaklara sunulması ve biriktirilmesi, eşsiz veya nadir bulunan her şeyin toplanarak bir araya getirilmesi düzensizliğinde anlam kazanan ilk örnekleri ile gücün de önemli bir göstergesi sayılmıştır. Daha sonraları ise sadece mekân ve koleksiyon özelinde düşünülen, uluslaşma sürecinde işlevsel olarak kullanılan müzeler; halka açılan, toplumla buluşmada yeni roller üstlenen ve toplumun yararı için çalışmalarını sürdüren kurumlara dönüşerek eğitim ve iletişim gibi yeni işlevler kazanmıştır. Müzelerin yapısındaki bu değişiklikler ise müzecilik açısından yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu makalede müzecilikteki yeni yaklaşımlar ve uygulamalar incelenecektir. Öncelikle müze tanımlarındaki ve müzelerin işlevlerindeki değişimler değerlendirilecektir. Daha sonra bakış açılarını sadece geçmişe çevirmek yerine zamanı geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde bir bütün olarak sunmayı seçen müzelerin toplumla ilişkilerindeki farklı rolleri yorumlanacaktır. Bu bağlamda müzelerin, geçmiş hakkında düşündüren, şimdiyi yorumlatan, gelecek hakkında çıkarım yaptırarak ziyaretçileri sorgulamaya yönlendiren araçlar hâline gelmesi durumu ele alınacaktır. Böylece müzelerin ziyaretçileriyle kurduğu tek yönlü iletişim biçiminin değiştiğine dikkat çekilecektir. Ayrıca müzelerin farklı topluluklara ulaşmak, bu toplulukların çok sesli yönünü müzeye yansıtmak, yaşanan zorluklara çözüm üretmek için alan ve öneriler yaratmak, topluluklarla iş birliği içinde çalışmak gibi çeşitli amaçları iletişim açısından incelenecektir. Bu bakımdan makalede müzelerin toplumsal çalışmalarına odaklanılacak ve dünyadan ve Türkiye'den örnekler verilecektir. Müze erişilebilirliğinin ve topluluk katılımının da bu amaçlar arasındaki yeri sorgulanacaktır. Müzelerin bu yeni özellikleri ve işlevleri ile dönüşümü ise müzenin içerik ve işlevsel olarak kolay tanımlanabilir yönünü değiştirmesi bağlamında yorumlanacaktır. Bu bakımdan makalede müzelerin Son olarak günümüzde müzenin, tanımlanması güç ve farklı pek çok örneğiyle ortak bir kalıba koyulması zor ancak her koşulda en önemli amacı toplumla bütünleşmek olan bir kurum hâline gelmesi durumu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Müze, müzecilik, yeni müzebilim, iletişim, erişilebilirlik.

ABSTRACT

As a concept, the museum has acquired many different meanings, although it continues its basic functions such as protection from İskenderiye, rarity cabinets and the first examples of modern museology to today's contemporary museum examples. It was also considered an important indicator of power, with the first examples that made sense in the disorder of presenting and accumulating only valuable and important objects to temples as votive offerings, and collecting and gathering everything that is unique or rare. Later on, museums, which were considered only in terms of space and collection, were used functionally in the process of nationalization; It has gained new functions such as education and communication by transforming into institutions that open to the public, take on new roles in meeting the society and continue their work for the benefit of the society. These changes in the structure of museums have led to the emergence of new approaches in terms of museology. In this article, new approaches and applications in museology will be examined. First of all, the changes in the definitions of museums and the functions of museums will be evaluated. Then, the different roles of museums in their relations with society will be interpreted, which choose to present time as a whole as past, present and future instead of turning their point of view only to the past. In this context, it will be discussed that museums become intermediaries that make the visitors think about the past, interpret the present, make inferences about the future and lead them to question. Thus, it will be pointed out that the one-way communication style that museums establish with their visitors has changed. In addition, various purposes of museums such as reaching different communities, reflecting the polyphonic aspect of these communities to the museum, creating space and suggestions to find solutions to the difficulties experienced, and working in cooperation with communities will be examined in terms of communication. In this respect, the article will focus on the social studies of museums and give examples from the world and Turkey. The place of museum accessibility and community participation among these goals will also be questioned. The transformation of museums with these new features and functions will be interpreted in the context of changing the easily identifiable aspect of the museum in terms of content and functionality. Finally, it will be evaluated that the museum has become an institution that is difficult to define with its many different examples, which is difficult to put into a common mold, but whose most important purpose is to integrate with the society in all circumstances.

Keywords: Museum, museology, new museology, communication, accessibility.

1. ORCID: 0000-0003-3770-5103

1. Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, zeynep.nalcioğlu@hvbv.edu.tr

*BAKİ NALCIOĞLU, Z.F. (2023). "Müzeler Değişiyor: Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.29, s.206-217.

Makale Geliş Tarihi: 06 Nisan 2023 Kabul Tarihi: 23 Mayıs 2023

Bu makale Kültürel Bir Mekân Olarak Kent Müzelerinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili ve Aktarımı adlı doktora tezinin 2.1. Müzeler Değişiyor: Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar başlıklı yayımlanmayan bölümden üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

As a concept, the museum has acquired many different meanings, although it continues its basic functions such as protection from Alexandria, rarity cabinets and the first examples of modern museology to today's contemporary museum examples. It was also considered an important indicator of power, with the first examples that made sense in the disorder of presenting and accumulating only valuable and important objects to temples as votive offerings, and collecting and gathering everything that is unique or rare. Later on, museums, which were considered only in terms of space and collection, were used functionally in the process of nationalization; It has gained new functions such as education and communication by transforming into institutions that open to the public, take on new roles in meeting the society and continue their work for the benefit of the society. These changes in the structure of museums have led to the emergence of new approaches in terms of museology. In this article, new approaches and applications in museology will be examined. In this respect, first of all, the changes in the definitions of museums and the functions of museums will be evaluated. In this respect, the definitions made by the International Council of Museums (ICOM) from the first museum definition in 1946 to the definition in 2022 will be examined. These definitions not only explain the meanings of the museum at the time of the definition, but also show what the museum means to society. It also clearly reflects where society stands for the museum. However, it also summarizes the process until the definition of museums is difficult today. Then, the different roles of museums in their relations with society will be interpreted, which choose to present time as a whole as past, present and future instead of turning their point of view only to the past. In this context, it will be discussed that museums become intermediaries that make the visitors think about the past, interpret the present, make inferences about the future and lead them to question. Thus, the change in the one-way communication style that museums establish with their visitors will be evaluated, and instead of the dominant and superior role of the museum against the society, it will be emphasized that the museum gives the visitors the right to speak and the increase of interaction and dialogue in the museum. In addition, various purposes of museums such as reaching different communities, reflecting the polyphonic aspect of these communities to the museum, creating space and suggestions to find solutions to the difficulties experienced, and working in cooperation with communities will be evaluated in terms of communication. The place of museum accessibility and community participation, which can be interpreted as the museum's access to the community or the community's access to the museum, will also be questioned. The transformation of museums with these new features and functions will be interpreted in the context of changing the easily identifiable aspect of the museum in terms of content and functionality. Finally, it will be pointed out that today, the museum has become an institution that is difficult to define with its many different examples, but it is difficult to put into a common mold, but the most important goal in any case is to integrate with the society.

GİRİŞ

Milletlerarası Müzeler Konseyi (ICOM) tarafından yapılan müze tanımlarından hareketle müzelerdeki değişimler kolaylıkla izlenebilmektedir. Bu tanımlar, tanımın yapıldığı dönemde müzenin hangi anlamları içerdiğini açıklamakla birlikte müzenin toplum için ne ifade ettiğini de göstermektedir. Ayrıca toplumun da müze için nerede durduğunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Örneğin ICOM tarafından 1946 yılında yapılan ilk müze tanımında özellikle müze ve koleksiyon ilişkisi üzerinde durulurken (ICOM 1946) 1951 yılında yapılan tanımda insanlığın ortak çıkarı ve hazzı amacı ile müzenin koruma işlevine ve sürekliliğine değinilmiş ve müzede öğretim de tanıma eklenmiştir (ICOM 1951). 1961'de yenilenen tanımında ise müzenin koruma işlevinin yanı sıra toplama, araştırma ve sergileme gibi diğer işlevlerine dikkat çekilmiştir (ICOM 1961). 1974 yılında ise yeni bir müze tanımı kabul edilmiş ve müzenin işlevlerine aktarım işlevi de eklenmiştir. Kâr amacı gütmeyen kalıcı kuruluş ifadesine tekrar yer verilirken müzenin insanlığın eğitim, çalışma ve estetik hazzı için işlevlerini sürdürmesi gerektiğine değinilerek müzenin sürekliliğine dikkat çekilmiştir (ICOM 1974). Bu tanımlardan hareketle, müzenin uzun süre toplum tarafından kâr amacı gütmeyen, halkı eğiten, insanlığın estetik hazzı için araştıran, toplayan, koruyan, sergileyen ve aktaran, sürekliliği olan ancak ziyaretçisiz de var olabilen bir kurum olarak görüldüğü söylenebilir.

Yaklaşık otuz yıl kullanılan 1974 tanımından sonra bu tanımın müzenin yenilenen içeriğini ve işlevlerini açıklamakta yetersiz kaldığı anlaşılmış ve 24 Ağustos 2007 tarihinde ICOM'un 22. Genel Kurulu tarafından Viyana'da yeni bir tanım kabul edilmiştir. Bu tanımda daha önce doğal ve somut kültürel mirasa odaklanan müzenin içeriğine dair önemli bir değişiklik yapılmış ve 1946 yılından itibaren sadece somut koleksiyonun sergilenebileceği bir kurum olarak düşünülen müzelerde artık koleksiyonun içeriğinin genişletildiğine dikkat çekilmiştir. 2003 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin yarattığı farkındalıkla tanıma somut olmayan kültürel miras ifadesi eklenmiştir (ICOM

2007). İnsanlığın somut ve somut olmayan kültürel mirasının bir bütün olarak değerlendirildiği bu tanımla müzeler, somut ve somut olmayan kültürel mirası birlikte koruyabilmek için yeni roller üstlenmeleri ve yeni uygulamaları hayata geçirmeleri gerektiğini fark etmiştir. Müzenin bu yeni rolleri ve uygulamaları ile toplum tarafından genel kabul gören sadece tarihî eserlerin ya da sanat eserlerinin müzede bulunabileceği bakış açısı, somut olmayan kültürel mirasın canlı ve yaşayan niteliği ile müzede yer alabileceği görüşünün kabullenilmesi şeklinde değişmeye başlamıştır. Ancak tanım, somut olmayan kültürel mirasın da somut kültürel miras gibi korunması şeklinde bir açıklamaya yer vererek Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin koruma yaklaşımından ve müzelerde bu mirasın somut mirastan farklı olarak nasıl korunması gerektiğinden söz etmemiştir. Bu nedenle de pek çok müze, yaklaşımları açısından müzede somut ve somut olmayan kültürel mirasın bir arada korunması gerektiğini kabul etmekte ancak uygulama açısından nasıl bir yöntem benimsemeleri gerektiğini ve koruma uygulamalarını nasıl hayata geçirmeleri gerektiğini bilmemektedir. ICOM'un 2007 tanımında ayrıca müzenin eğitim ve inceleme işlevlerine bir yenisi olarak eğlence eklenmiş ve müze ziyaretçilerinin müzede eğlenmesi, böylece daha çok ziyaretçinin müzeye çekilebilmesi önemli bir hâle gelmiştir. Paylaşım ise, müzelerin toplumla buluşma yollarından biri olarak görülmüş ve müzenin sadece kurumsal gelişimi için değil toplumun gelişimi için de işlevlerini sürdürmesi gerektiği fikri benimsenmiştir.

ICOM'un 1946, 1951, 1961, 1974 ve 2007 yıllarında kabul edilen müze tanımları, 2019 yılında açıklanan alternatif müze tanımına ve 2022 yılında kabul edilen yeni müze tanımına kadar, genel olarak müzelerin içeriğine, koleksiyonuna, toplumsal rolüne, belirli işlevlerine, sürekliliğine ve kâr amacı gütmemesine odaklanmış ve sonuç olarak müzelerin ortak özelliklerinde birleşebilmiştir. Ancak yeni ve kapsayıcı bir tanım için çağdaş müzecilik yaklaşımları ile birlikte ortaya çıkan ve birbirinden tamamen farklı içeriklere ve uygulamalara sahip yeni müze örneklerinin dikkate alınması gerekmiştir. ICOM Müze Tanımı, Beklentiler ve Potansiyeller Daimî Komitesi'nin 2018 yılında açıkladığı raporda da yeni müze tanımının dünyanın dört bir yanında müzelerin çalıştığı çok farklı dünya görüşlerini, koşullarını ve geleneklerini saygıyla kabul etmesi ve dikkate alması gerektiği ifade edilmiştir (MDPP 2018: 2). Müzelerin bu farklı görüşleri, koşulları, gelenekleri ya da uygulamaları değerlendirildiğinde ise kapsayıcı olması öngörülen yeni müze tanımının önceki ICOM tanımları kadar kolay ve sınırları belirli olamayacağı anlaşılmıştır. ICOM'un 25. Genel Kurulu'nda görüşülen ve üzerinde uzlaşılabilen alternatif müze tanımı ise 2019 yılında açıklanmıştır (Current Definition 2019). ICOM'un alternatif tanımıyla birlikte kültürel miras bir bütün olarak değerlendirilmiş ve somut ve somut olmayan şeklinde bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Bu bakış açısı kültürel mirasın, somut ve somut olmayan ayrımıyla birbirinden bağımsız bir biçimde, düşünülemeyeceğini de açıkça göstermiştir. Ayrıca bu tanımla birlikte genel olarak müzenin temel işlevlerini sürdürmesi ve kâr amacı gütmemesi gibi değişmeyen yönlerine yer verilmiştir. Bunların yanı sıra müzenin yeni anlamlar kazandığı ve toplumda yeni roller üstlendiği de görülmektedir. 2022 yılında ise Prag'da gerçekleştirilen ICOM Olağanüstü Genel Kurulu'nda yeni müze tanımı kabul edilmiştir. Somut ve somut olmayan kültürel mirası bütün olarak ele alan tanımda müzenin erişilebilir, kapsayıcı, çeşitliliği ve sürdürülebilirliği destekleyen ve topluluk katılımı ve iletişim ile şekillenen kurumlar olduğuna yer verilmiştir. Ayrıca tanımda müzeler eğitim, keyif, düşünce ve bilgi paylaşımı içeren deneyimler sunan kurumlar olarak değerlendirilmiştir (ICOM 2022). Bu makalede de ICOM'un müze tanımları dikkate alınarak müzelerdeki değişimler ve müzecilikteki yeni yaklaşımlar incelenecektir.

1. Müzeler Değişiyor: Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar

Müzecilikte değişen bakış açılarından ilki genel olarak geçmişle ve tarihle ilişkilendirilen müzelerin kapsadığı zaman kavramının farklılaşmasıdır. Örneğin Wendy M. K. Shaw müzeyi doğrudan geçmişle ilişkilendirerek geçmişi geçmiş hâline getiren, belli bir geçmişin "geçmiş" olarak seçilip algılanmasını sağlayan bir mekân olarak tanımlamıştır (2015: 7). Ancak artık bu anlayışın değiştiği, müzelerin sadece geçmişi sunmadığı, şimdiki de yansıttığı ve hatta geleceği de sorgulattığı görülmektedir. Müzenin şimdiki yönetmek için toplum tarafından aktif bir şekilde kullanılabilmesi ve geleceğe yön vermek için çalışmalarını sürdüreceği ise değişen müzecilik yaklaşımlarının yansımasıdır. Steven Lubar müzeyi aslında insanların bir araya gelip bugünü geçmiş yoluyla öğrenebilecekleri bir yer olarak nitelendirmiştir (2001: 171). Catherine Cummings de müzelerin sadece geçmişle ilgili değil, aynı zamanda bugün ve gelecekle de ilgili olduğunu vurgulamıştır (2018: 274). Dolayısıyla günümüzde müzelerin, geçmişi sunarken aynı zamanda bugüne de etkinlikler ya da sergiler ya da çeşitli uygulamalar ile yer verme, değişime ve yeniliklere açık olma, toplumun geçmiş yoluyla bugününün farkında olmasını ve sorgulamasını sağlama ve toplumun yaşanabilir bir yarın için geleceğine yön verme amaçlarıyla çalışmalarını yürütmeye başladıkları yorumu yapılabilir.

Bugün asıl tartışılması gereken konu ise müzelerin bu bakış açısını nasıl hayata geçirdikleri veya geçirecekleridir. Dieter Kramer müzelerin gündemle ve gelecekle nasıl ilişki kuracağına değinmiş ve müzelerin kültürel etkinlikler

aracılığıyla bunu başarabileceğini belirtmiştir (2001: 38). Müzelerin geçmiş, şimdi ve geleceği bir bütün olarak sunması ve toplumların gündelik hayatına ya da geleceğine etkisi bakımından bir örnek olarak Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde bulunan Museu do Amanhã verilebilir. Bu müze geçmişi inceleyen, günümüzdeki eğilimleri sunan ve gelecek elli yıl için olası senaryoları araştıran uygulamalı bir bilim müzesi olarak kurulmuştur. Museu do Amanhã, insanlığın gelecek yıllarda sürdürülebilirlik ve bir arada yaşama perspektifinden karşılaşması olası fırsatları ve zorlukları araştırmakta, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile ilgili etkinlikler gerçekleştirmekte ve projeler yürütmektedir. Ayrıca müzenin insanlığın gelecek yıllarda karşılaşacağı fırsatları ve zorlukları araştıran ve inceleyen Pensando o Amanhã (Yarını Düşünmek) gibi yayınları da vardır. Belçika'daki Bokrijk Açık Hava Müzesi de belli bir dönemi sunan açık hava müzelerinden farklı olarak sergilemelerinde ziyaretçilere 2050 yılında uygulamaların nasıl dönüşeceğini sorgulatmaktadır. Günümüzde pek çok müze de toplumun ortak yararı için geçmişi, şimdiki ve geleceği bir bütün olarak düşünmek ve çalışmalarını bu şekilde sürdürmek için farklı pek çok uygulama yöntemini kullanmaktadır. Bu yöntemler, her müze özelinde toplumun ihtiyaçlarına ve beklentilerine göre yeniden şekillendirilebilmektedir. Bu bakımdan günümüzde müze sayısı kadar farklı uygulama örneğinin bulunabileceği söylenebilir. Uygulama örneklerinde müzelerin dikkat etmesi gereken temel nokta ise toplumun hayatına dokunabilmek için farklı gruplarla çalışarak çok sesli ve herkese hitap edecek şekilde kapsayıcı olabilmektir.

Toplulukların kültürel farklılıklarını kabul ederek bu farklılıklara açık olması ise müzenin toplumda üstlendiği yeni rollerden bir diğeridir. Müzeler uzun zaman toplum tarafından belli bir kesime yönelik içeriğe sahip olan ve sadece belirli görüşleri yansıtan kurumlar olarak ulaşılmaz görülmüştür. Derya Yücel de postmodern müze politikalarının çok uzun zaman boyunca dışlayıcı ve elitist olduğu eleştirileri ile karşı karşıya kalan müzelerin geleneksel yapısını ortadan kaldırarak müzelerin durumunu kökten değiştirdiğini belirtmiştir (2012: 18). Dışlayıcı olmak yerine kapsayıcı olmayı seçen ve herkese hitap edebilmek için çalışmalarını sürdüren müzeler bu süreçte eşitlikçi ve nesnel bir bakış açısına da sahip olmalıdır. Karsten Schubert politik, ekonomik ve sosyal koşullar değiştikçe her kuşağın birbirine ters düşen talep ve beklentilerinden doğan “kendi” müze krizinin oluştuğuna değinmiştir. Bu sürekli reform talebinin, her ne kadar farklı biçimler aldıysa da şu iki ana konunun etrafında odaklandığını vurgulamıştır: “Müze herkese açık ve herkes tarafından ulaşılabilir olmalı ve sergilenen nesnelere konularına karşı yeterli, adil ve nesnel bir yaklaşım göstermeli” (2004: 15). Müzenin toplumun değişim isteklerine cevap verebilme becerisi, herkese açık olması, erişilebilirliği ve farklılıkları eşit bir şekilde yansıtmaya gücü toplum için var olma ve yeni roller üstlenme amacını açıkça göstermektedir. Bu bakımdan müzeler kapsayıcılıklarını artırmak ve müzede kültürel çeşitliliği sağlamak amacıyla içerik oluşturmada ve uygulama yöntemlerine ağırlık vermektedir. Örneğin Amsterdam Müzesi tarafından gerçekleştirilen kentin kime ait olduğunun sorgulandığı ve kentsel dönüşüm ve mülteci sorunlarını içeren “Maurice Boyer – Amsterdam’da Evde” Sergisi ya da nasıl Müslüman olduğunu, Müslüman olmanın ne demek olduğunu anlatan “Dönüşüm. Müslümanlaşmak – Müslüman Olmak” Sergisi, kentteki herkesin kente aidiyet hissetmesi ve kentlilerin birbirlerini anlaması için üstlendiği role örnek olarak gösterilebilir. Nina Simon da demokratik temellere dayanan içeriği ile müzenin geleneksel koruma ve katılım uygulamalarına ilişkin değişen yönlerine göre çok sesli içeriğe öncelik verebileceğini belirtmiş ve öngörülen katılımcı kurumların geleneksel müzelerden farkını Modern Boston Çocuk Müzesinden örnek vererek açıklamıştır. Simon bu müzenin çocuklar ve aileler hakkında “olmak”tan çok onlar için “olma”ya geçtiğini belirtmiştir (2010: 349-350). Günümüzde de müzelerin çok sesli ve eşitlikçi bakış açısı ile toplumla buluşmak için yeni yollar aradığı ve kapsayıcı rolü ile postmodern müzecilik yaklaşımlarını yansıttığı söylenebilir.¹

Yeni rolleri ve farklı pek çok örneği ile ortak özelliklerinin belirlenmesi zorlaşan müzelerin, günümüzde tam olarak nasıl bir kurum olduğuna ya da olması gerektiğine karar vermek de git gide zorlaşmaktadır. Hatta müzenin temel işlevleri ve özellikleri bile listelenemez hâle gelmiştir. Serhan Ada dünyada müze kavramının kendisinin de sorgulandığı bir dönem yaşandığını vurgulamıştır (2009: 52). No Maroevie ise bu durumun kurum olarak müze ile kuruluş olarak müze arasındaki temel uyumsuzluktan kaynaklandığına değinmiştir (2000: 88). Karsten Schubert bu bakımdan müzelerin geçmişte ne kadar birbirlerine benziyorlarsa şimdi de o kadar farklılaştıklarına dikkat çekmiştir (2004: 97). Bu farklılıklar, uzun zaman müzenin olmazsa olmazları olarak değerlendirilen özelliklerinin bile yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Mekâna bağlı olmaksızın sanal ortamda faaliyetlerini sürdüren İstanbul Kadın Müzesi , sürekli sergisi bulunmayan ve bu nedenle koleksiyonsuz müze olarak yorumlanan Toronto'daki The Power Plant ve Montpellier'deki MoCo Hôtel des Collections sanat galerileri örnek olarak verilebilir. Bu durum ise kavram

⁶“Maurice Boyer – At Home In Amsterdam” Sergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız:

<https://www.amsterdammuseum.nl/en/exhibitions/maurice-boyer—home-amsterdam>.

⁷“Converted. Becoming Muslim – Being Muslim” Sergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız:

<https://www.amsterdammuseum.nl/en/exhibitions/converted-becoming-muslim-being-muslim>.

olarak müzenin sorgulanmasına neden olmuştur. Eugene Dillenbourg müze kavramının, çok çeşitli boyutları ve disiplinleri temsil eden kurumlara karşılık geldiğini ve kendilerine müze demek isteyen herkesin bunu yapabildiğini dile getirmiştir. Kâr amacı gütmeyen, sürekli, halka açık, kamu hizmetinde, koleksiyonlar, sergiler başlıklarının hiçbirinin sadece müzeye özgü olmadığını, hatta bu öğelerin yarısının bile gerekli olmadığını, yani bir müzenin onlarsız mükemmel bir şekilde çalışabileceğini iddia etmiştir (2011: 8-9). Ali Artun da çağdaş müzenin rölatif bir nitelik kazandığını ve “her şeyin müze” olabileceğini ifade etmiştir (2017: 179). Bugüne kadar müze tanımlarında yer verilen kâr amacı gütmemek, halka açık sürekli bir kuruluş olmak gibi özellikler, artık bir kurumun müze olabilmesi için yeterli görülmemekte ve müzelerin arşiv, depo, sergi mekânı gibi müze ile ilişkilendirilebilecek diğer kurumlardan ayrılan yönlerinin ortaya çıkarılmasının gereklilik hâline geldiği görülmektedir. Bu bakımdan da müzenin geçirdiği değişim ve toplum ile ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Eilean Hooper-Greenhill yirmi birinci yüzyılın başlarında müzelerin, ne olabileceklerini hayal ederek kendilerini yeniden yönlendirdiklerine değinmiştir. Bilindik uygulamaların yeniden değerlendirildiğini ve yorgun felsefelerin devrildiğini belirtmiştir (2007: 1). Müzeler kültürü yansıtma, toplumla buluşma ve eğitim gibi yönlerden kendilerini yenilemeyi denedikleri değişim dönemleriyle birlikte içeriklerini ve uygulamalarını da yeniden gözden geçirmişlerdir. Böylece toplumsal çalışmalarını ön plana çıkan kurumlar olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardır.²

Bu geçiş sürecinde bazı müzeler nesne odaklı yaklaşımlarını değiştirmekte gecikirken pek çok müze ise deneyim paylaşımını ve kültürel çeşitliliği yansıtmayı amaçlayan, toplumla iletişimi ve eğitimi en önemli hedefi olarak gören kültür merkezleri hâline gelmektedir. Nick Merriman bu konuya değinmiştir. Müzelerin bir kısmının koleksiyon kaynağı merkezler hâline geldiğini, diğer bir kısmının da yerel halkın gelerek kendi tarihlerinin oluşturulmasında bilfiil katkıda bulunacakları ve koleksiyonların diğer eğitici araçlar gibi rol oynayacağı kültür merkezlerine dönüşeceğini belirtmiştir. Ayrıca müze galerilerinin giderek etkinlik alanına dönüştüklerini, müzelerin artık bu iki farklı gruba ayrılmaya başladığını ifade etmiştir (2000: 79). Örneğin The Metropolitan Museum of Art (MET) “Yerli Amerika Sanatı: Charles ve Valerie Diker Koleksiyonu”, “Uygarlığın Afrika Kökeni” gibi güncel sergilerin yanı sıra “Cecily Brown ile Bir Akşam” gibi söyleşilerin gerçekleştirildiği, çocuklar için resim atölyelerinin planlandığı, dünya mitolojisi, efsaneler ve mitler gibi konuları içeren çevrim içi programların yapıldığı, canlı müzik dinletilerinin ve galeri sohbetlerinin yer aldığı “MET’te Buluşma Gecesi” gibi etkinliklerin yapıldığı bir içeriğe sahiptir. Ceren Güneröz ise bu bağlamda melez müze kavramına dikkat çekmiş ve müzelerin bir forum, agora ya da kültür merkezi olarak kabul edildiğini belirterek melez müzelerin hem nesneyi hem de insanı önemseyen, eski ve yeni teknolojileri bir arada kullanan müzeler olarak yaygınlaştığını dile getirmiştir (2023: 170). Toplumun müzede aktif rol alabilmesi, koleksiyonların toplumun eğitimi için kullanılabilmesi, kültürel farklılıklara müzede yer verilerek toplumda bu konuda farkındalık yaratılması, etkinliklerin çeşitlendirilmesi ve sayısının artırılması gibi uygulamalarıyla müzelerin kültür merkezleri ya da diğer etkinlik alanları ile benzeşmeye başladığı söylenebilir. Bu bakımdan hem müzelerin kendilerini nasıl gördükleri ve amaçlarının ne olduğu hem de toplum tarafından nasıl görüldükleri müzelerin dönüşüm sürecinde incelenen konulardan biri olmuştur. Graham Black müzelerin ne için olduğunu sorgulamış ve boş zaman ve turizm cazibe merkezi veya yerel bir gurur kaynağı gibi pek çok seçenek sunmuştur (2012: 5). Müzenin anlamı ve amaçları için birbirinden bağımsız pek çok seçenek sunulması bile artık müzelerin sadece koleksiyonların vitrinler aracılığıyla sergilendiği kurumlar olmadığını ve tek yönlü incelenemeyeceklerini açıkça göstermektedir.

2. Müze ve Toplum İlişkileri

Müzelerin farklı ziyaretçi yaklaşımları benimsemesinin veya uygulamasının sonucunda müze ile kurdukları ilişkilere göre ziyaretçiler, farklı adlarla anılmaktadır. Bunlar arasında ziyaretçi, izleyici, katılımcı, kullanıcı, seyirci, tüketici, gönüllü, sanal ziyaretçi, ziyaretçi adayı gibi adlandırmalar bulunmaktadır. Bu isimler ziyaretçilerin müzeyi kullanım durumlarına, müze ile iş birliği yapmalarına, kendilerine ve müzeye katkı sağlamalarına ya da müzede gerçekleştirilen herhangi bir etkinliğe, sergiye, projeye katılım düzeylerine, müzeyi deneyimlemelerine veya hiçbir maddi kazanç beklemeden müzede rol almalarına bağlı olarak değişmektedir. John Reeve ve Vicky Woollard müze izleyicilerinin müşteriler, tüketiciler, katılımcılar, halk, paydaşlar, kullanıcılar, seyirciler ve ziyaretçiler olarak pek çok farklı şekilde kullanıldığını ifade etmişlerdir. “Seyirci”nin bireyin aktif olarak meşgul olduğu yöntemi gösterdiğini, “ziyaretçi”nin müze ve galerilere giren kişiler için daha tanıdık bir terim olduğunu ve “sanal ziyaretçi”nin müzelerin internet siteleri için giderek daha fazla kullanıldığını dile getirmişlerdir. Diğer

⁸İstanbul Kadın Müzesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.istanbulkadınmuzesi.org/ikm-amac>

⁹The Power Plant hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.thepowerplant.org/>

¹⁰MoCo Hôtel des Collections hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.moco.art/index.php/en/all>

¹¹The Metropolitan Museum of Art (MET) hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.metmuseum.org/>

kombinasyonların “gerçek” ve “potansiyel” ziyaretçi gibi alt grupları tanımlamak için kullanıldığını belirtmişlerdir (2006: 5-6). David Vuillaume ise ziyaretçiler için müzede yeni bir tür olabileceğine değinmiş, bunu “müze tüketicisi” olarak adlandırmıştır (2016: 5). Fakat bu tanımlamaların hepsi müzeler özelinde ve farklı bağlamlarda incelendiğinde değişebilir bir özellik taşımaktadır. Örneğin Nina Simon birçok müzenin, genel ziyaretçi sayılarında hediyelik eşya dükkânlarına ve restoranlara ziyaretleri bile saymaya başladığını ve alışveriş yapanların ve restoran kullanıcılarının sergilere veya programlara katılmasalar bile ziyaretçi olduğunu savduklarına dikkat çekmiştir (2010: 283). Bu bakımdan, nicelik olarak elde edilen sonuçla nitelik olarak beklenen sonucun birbirini karşılamadığı söylenebilir.

Müzelerin uyguladığı politikalara bağlı olarak bazı müzelerin, müzenin kapısından içeri giren herkesi ziyaretçi olarak kabul ettiği, fakat bazı müzelerin ise müzeye gelen kişileri belirli kriterler dâhilinde ziyaretçi olarak kaydettiği görülmektedir. Ayrıca müzeye herhangi bir sebeple gelen bir kişi, genel olarak ziyaretçi şeklinde tanımlanabileceği gibi müzedeki rolüne göre katılımcı, gönüllü ya da müzede gönüllüken etkinliklere katılarak aynı zamanda da katılımcı olabilmektedir. Bu nedenle müze ziyaretçilerinin aynı anda bir ya da birden fazla rolü üstlenebileceği ve bu rollerinin de değişken ve geçişken olduğu söylenebilir. Doğrudan bir sınıflandırmanın mümkün olmadığı bu durum müzelerin ziyaretçileri ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerini sağlamış ve onlara bakış açılarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bunlardan biri, müzelerin ziyaretçilerin birbirinden çok farklı olabileceğini kabul etmeleridir. Bu süreçte ayrıca ziyaretçiler de kendilerini müzede özgür bir şekilde ifade edebileceklerini ve müzeden beklentilerini ya da isteklerini açıkça belirtebileceklerini fark etmişlerdir. Müzelerin, ziyaretçilerinin farklı ihtiyaçlarını, düşüncelerini, müzeden beklentilerini ve taleplerini göz önüne alması, yeni nesil olarak nitelendirilen ziyaretçilerin müze ile daha kolay iletişim kurabilmelerini sağlamıştır. Örneğin Amsterdam Müzesi, kentlileri etkileşime davet etmek için kent ve kentliler hakkında farklı sorular içeren konuşma kartları hazırlamıştır. Bu kartlar evlerinin nasıl görüldüğünden, kentteki favori parklarının hangisi olduğuna ya da kentte elektrik olmasaydı nasıl davranırlardı sorusuna kadar çeşitlenmektedir. Hem hayal güçlerini kullanmalarını hem de deneyimlerini paylaşmalarını sağlayan bu sorular kentlileri, müzeyle ve birbirleriyle iletişim kurmaları konusunda cesaretlendirmektedir. Bu bakış açısına bağlı olarak da müzelerin kapsayıcı rolü belirginleşmiş ve değişim sürecinde toplulukların müzeye ilgisini artıran konular arasında başta katılım olmak üzere etkileşim, iletişim, deneyim ve kültürel çeşitliliğin müzedeki temsili gelmiştir.³

Birbirinden farklı topluluklara cevap verebilecek uygulamalar sunabilmek için yeni yöntemler geliştirmek, toplumla buluşmayı ve katılımın artırılmasını amaçlayan müzelerin sorumluluk alanlarından biri hâline gelmiştir. Levent Çalıkoğlu müzelerin temel sorumluluklarını yerine getirmenin yanı sıra bugün izleyicisine ulaşmak için yepyeni iletişim stratejileri geliştirmek, görsel kültürü tatmin edecek alternatif sergileme atmosferleri oluşturmak ve bilgiye kısa yoldan ulaşmak isteyen tüketiciler için yeni ilişki biçimleri geliştirmek zorunda olduklarını ifade etmiştir (2009: 8). Fatma Köse ve Banu Çulha Özbaş bu bağlamda müze okuryazarlığına dikkat çekmişler ve müzenin dijital, kültür, görsel, nesne gibi farklı okuryazarlık türlerini de dikkate alarak içerik sunması gerektiğini vurgulamışlardır (2023: 61-66). Derya Yücel ise müzelerin post-modernizmin ana terimlerinden biri olan “toplumun çeşitliliği”ni yansıtan sayısız ziyaretçi kitlesi olduğunu keşfetmelerinin yeni politikalar geliştirmelerinde oldukça etkili olduğunu belirtmiştir (2012: 21). Böylece müzeler öncelikle farklı toplulukları ve kültürleri tanımaya odaklanmış ve farklı ziyaretçilere ulaşabilmek için kendi müze yaklaşımlarını belirlemeye başlamıştır. Örneğin İstanbul Bilgi Üniversitesi, Santralistanbul Kampüsü Enerji Müzesi on iki farklı ülkeden elli sanatçının katılımıyla “Öteki Hikâyeler” başlıklı bir sergi düzenlemiştir. Sergide göç ve göçmenliğe dair bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeylerde çeşitli boyutlar gündeme taşınmış ve “ötekilerin hikâyeleri” sanatçıların gözünden anlatılmıştır. Kültürel çeşitliliği yansıtarak kapsayıcı olabilmek amacı, müzelerin toplumsal işlevlerini öne çıkarmış ve müzede ziyaretçilerin pasif konumdan aktif konuma geçmelerini de sağlamıştır. Ziyaretçilerin aktif olarak müzede yer almasının ve söz sahibi olmasının etkilediği alanların başında da müzelerin yönetim anlayışları gelmiştir. Peter van Mensch müzeciliğin toplumsal rolünü vurgulayan bir müzeciliğe doğru atılmış adımlara dikkat çekerek şu anda üçüncü müze devrimine, profesyonellik kavramsallaştırmasında yeni bir değişime tanık olabileceğimizi ifade etmiştir (2004: 5). Ceren Karadeniz de müzebilimde gerçekleşen üçüncü devrimin müzelerin toplumsal işlevlerine yapılan vurgu olduğunu belirtmiştir (2018: 70-71). Müzelerin toplumsal işlevinin ön plana çıkmasıyla değişen yönetim ve uygulama yöntemleri, ziyaretçilerin farklılıklarını göz önüne alarak müzeye dâhil edilmesine, bu süreçteki ilişki yönetimine ve müzenin erişilebilirliğinin sağlanmasına dayanmaktadır.

¹² Konuşma kartları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.amsterdammuseum.nl/en/>

3. Müze ve Erişilebilirlik

Müzenin erişilebilirliği hem toplumun müzeye erişebilmesi hem de müzenin topluma erişebilmesi bakımından ele alınabilir. Müzenin konumunun kolay ulaşılabilir olmasından fiziki şartlarının engelli ziyaretçiler gibi bütün dezavantajlı gruplar için uygun olmasına, sosyal, kültürel ve fiziki şartlarının uygunluğuna ya da müzenin toplumu tanıyarak toplumun beklentilerine yönelik faaliyetlerini sürdürebilmesine kadar pek çok konu müze ve erişilebilirlik ilişkisi içinde değerlendirilebilir. Bu unsurların uygulama yöntemleri veya uygulanma oranı müzeden müzeye değişmekle birlikte erişilebilirliğin sağlanması her müzenin başlıca görevleri arasında sayılmaktadır. Victoria Dickenson da müzelerin şu iki ana görevi olduğunu belirtmiştir: “koruma ve erişim”. Erişimi ise hem halka açık olması hem de kamusal erişimi içermesi şeklinde açıklamıştır (2006: 25). Max Ross ise yirminci yüzyılın sonlarından bu yana müzelerin her zamankinden çok daha fazla popüler olduğuna dikkat çekerek tamamen daha erişilebilir hâle geldiğini belirtmiştir (2004: 84-85). Erişilebilirliğin sağlanması, müzelerin çok boyutlu düşünmesini, ziyaretçilerini ya da potansiyel ziyaretçilerini dikkate almasını, yaratıcılıklarını kullanmasını ve ortaya koyulan modellerin uygulanabilirliğini gerektirmektedir. Nick Merriman halka açılarak o bölgenin insanlarına, ziyaretçilerine daha fazla erişim ve katılım olanağı sağlayan müzelerin çalışmalarını örnekleriyle birlikte fiziksel erişim, entelektüel erişim ve olanaklara erişim olmak üzere üç grupta ele almıştır (2000: 71). Müzenin erişilebilirliği için gerekli olan şartları bütün olarak değerlendiren bu genel bakış açısının yanı sıra her müze, erişilebilirliğini sağlamak için çevresel şartlarını dikkate alarak kendi yöntemlerini geliştirip uygulayabilmektedir. Örneğin Curry Heimann, Skövde Kent Müzesindeki uygulamadan hareketle müzenin erişilebilirlik için farklı dezavantajlı gruplara ulaşma çabasından söz etmiştir. Müzenin bir grup akıl hastası çalışana sahip olduğunu ve bunun müzeyi onlar için anlamlı bir yer hâline getirmek için özel bir fırsat sunduğunu belirtmiştir (2006: 139). Müzelerin erişilebilirliklerini sağlamak için kullandıkları farklı yaklaşımlar ve uygulama örnekleri, temelde farklı topluluklar ile ilişki kurarak toplumun her kesimine ulaşma ve toplumla buluşma amaçlarını göstermektedir.⁴

Müzeler artık toplum ile müze arasında iletişim kurabildiği, koleksiyonunu toplumla buluşturabildiği, farklılıklara hitap edebildiği ve toplulukların müzede geçirdiği zaman içerisinde kazanım sağlamalarını başarabildiği sürece yönetilebilir ve varlığını sürdürebilir hâle gelmiştir. Ancak bu sürecin kabul edilmesi hem müzeler hem de ziyaretçiler tarafından kolay olmamıştır. Graham Black müze ve ziyaretçi ilişkisinde 1960'lara kadar müzeler için bir kesinlik olduğunu ve nesnenin önemli olduğunu ifade etmiştir. Ancak o zamandan beri işlerin çok daha karmaşık olduğuna dikkat çekmiştir (2018). Elif Keser Kayaalp ise yıllar içinde müze nesnelere hikâye ya da verilmek istenen mesajın görselleri olarak kullanma eğiliminin ortaya çıktığına dikkat çekmiş ve müze deneyiminden sonra ziyaretçinin hafızasında nesnelere kalmaması gibi önemli bir sorunun ortaya çıkabileceğine değinmiştir (2022: 199). Bu süreç koleksiyonların müzelerdeki önemini kaybetmesi anlamında değil koleksiyonların toplumla buluşturulabildiği ve topluma fayda sağlayabildiği ölçüde önem kazanması anlamında yorumlanmalıdır. Ian Blackwell ve Sarah Scaife müzeleri müze yapan nesnelere ve koleksiyonların; insanların ilham kaynağının, hikâyelerinin ve kimliklerinin kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. İzleyici odaklı yaklaşımın bundan hiç etkilenmediğini, aslında müzelerin onlarca yıldır neler yaptığını temel aldığını ancak izleyicilerin ihtiyaçlarını ve deneyimlerini koleksiyonlarda tutulan ihtiyaçlar ve hikâyelerle birleştirdiğini dile getirmişlerdir (2006: 70). Müzelerin koleksiyonlarını ziyaretçilerin beklentileri ile birleştirebilmesi müze ve ziyaretçi arasındaki etkileşimi göstermektedir. Jack Lohman da ICOM'un müze tanımının genişlemesinin rolümüzü değiştirdiğini ve sadece “aktörler” olmaktan çıkarak “etkileşimciler” hâline getirdiğine dikkat çekmiştir (2006: 18). Etkileşimciler olarak topluluk üyelerinin, müze ile toplulukların buluşma sürecini birlikte yönetme ve müzede kendilerini çok yönlü yansıtmaya gücüne sahip oldukları söylenebilir.

Topluluklar ile iletişim ve etkileşimlerine bağlı olarak müzeler, toplulukların tasarım, sergi, etkinlik gibi pek çok uygulamada ve hatta müze yönetiminde yer alabilecekleri, karar verme süreçlerine dâhil olabilecekleri ve kendilerini özgürce temsil edebilecekleri bir alan yaratmaktadır. Pier Luigi Sacco bugün müzelerin koleksiyonlarını yaratıcı bir şekilde tahsis etme ve içeriklerini kullanıcılar tarafından yeniden düzenleme olanağına açıklarını, bu nedenle müzelerin yenilik merkezleri açısından değer yaratabileceklerini belirtmiştir (2016: 13). Müze ve topluluk üyeleri arasındaki iş birliğine dayalı bu çalışma sistemi, toplulukların kendilerini ifade etmelerini sağlarken aynı zamanda da müzede neyi nasıl sunmak ve sergilemek istedikleri konusunda seçim yapma fırsatı da vermektedir. Lynn Maranda da yerli halkların müzelerde tarihlerini ve kültürlerini içeren veya birleştiren sergi konularına birlikte karar vereceği ve yerli halkların küratörlük yapacağı ya da en azından birlikte öğrencilere ve halka açık küratörlük sergileri yapabileceklerini dile getirmiştir (2015: 64). Müzelerin topluluklara içerik üretiminde aktif rol vermeleri,

¹³Enerji Müzesi, “Öteki Hikâyeler” hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.santralistanbul.org/tr/etkinlikler/oteki-hikayeler-sergi-acilisi/>

toplulukların etkinliklerin ve sergilerin hazırlanmasına veya gerçekleştirilmesine katkı sağlamaları, görüş bildirme, yorum yapma ya da değerlendirme ile müzede söz sahibi olmaları müzelerin katılımcı bir kurum olarak nitelendirilmelerini sağlamaktadır. Nina Simon da katılımcı bir kurumun aynı içeriği herkese ulaştırmak yerine, ziyaretçilerle birlikte üretilen çeşitli, kişiselleştirilmiş ve değişen içerikleri topladığını ve paylaştığını belirtmiştir. Ziyaretçileri, kültürel eserler, bilimsel kanıtlar ve sergilenen tarihî kayıtlara yanıt vermeye ve eklemeye davet ettiğine, bir şey hakkında “olmak” veya “bir kişi” olmak yerine, ziyaretçilerle “birlikte” oluşturulduğuna ve yönetildiğine değinmiştir (2010: iii). Örneğin Amerikan Tarihi Ulusal Müzesinde bulunan Kızlık Çağı sergisinde “Bebek Bakıcılığı Kızlar İçin Ne İfade Ediyor? Karmaşık” başlıklı ziyaretçilerin görüşlerini içeren kartların yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Yaratılan bu ortak sunum ziyaretçilerin kendi hikâyelerini paylaşmalarına fırsat vermektedir. Müzelerin toplulukları içerik oluşturmaya ya da müze yönetiminde birlikte düşünmeye ve uygulamaya davet eden yaklaşımı sayesinde daha önce doğrunun tek sahibi ve sorgulanamayan kapalı kurumlar olarak değerlendirilen müzeler, yönlerini topluma dönmüşlerdir.

4. Müzelerde Katılım ve İletişim

Topluluk katılımı ve toplumla iletişim müzeler için önem kazanırken buna bağlı olarak müzelerin gündemleri de değişmeye başlamıştır. İletişim ve katılımın yollarını aramak, müzelerin sadece kendilerine yönelik bakış açılarını topluma çevirmelerini sağlamıştır. Nick Merriman son kuşak müzecilik çalışmalarından elde edilen belki de en önemli gelişmenin içe dönük gündemin müzelere ulaşma, katılma ve yerel kuruluşlarla iş birliğine girme konularını içeren dışa dönük bir gündeme dönüşmesi olduğunu ifade etmiştir (2000: 69). Dagny Stuedahl ise müzelerin içine doğru toplama odağından yani koleksiyona yönelik odaktan dış müze iletişimine yöneldiklerini ve bunun toplumsal kalkınma için kamu rolüne doğru kaymayı desteklediğini, eğitim ve toplulukların süreçlere dâhil edilmesini içerdiğini belirtmiştir (2015: 1). Örneğin Bayburt'ta bulunan Baksı Müzesi, Ehram ve Kilim Atölyesi ile hem köydeki hem de bölgedeki kadınların müzeyle ilişki kurmasını ve bu ilişkiyi sürdürmesini sağlamaktadır. Diğer yandan atölyede yer alan kadınların üretici olarak ekonomiye katılmasını ve yeni üreticilerin yetiştirilmesini de teşvik etmektedir. Müzelerin bu dışa dönük yönü, katılım ve iletişim ile birlikte toplulukların müzede sadece kendilerini ifade etmeleri bakımından ele alınmamalıdır. Bu yaklaşımları, problemleri yansıtma veya çözüm üretme ya da üretilen çözümlerin uygulanmasında yol gösterme ve yardımcı olma gibi toplulukların gündelik hayatlarına etki etme becerisine sahip olabileceklerini de göstermektedir. Graham Black bu açıdan anlamlı katılıma dikkat çekmiştir. Anlamlı katılımın, müzelerin bireylerin yaşamlarında oynayabilecekleri önemli rolü vurguladığını ve müzeleri daha geniş bir topluluğa sağlayabilecekleri olumlu katılardan emin olan dışa dönük organizasyonlara dönüştürdüğünü belirtmiştir (2012: 10). Müzelerin topluluk katılımını desteklemek için farklı amaçları ve kapasiteleri göz önüne alındığında beklenen ve elde edilen sonuçlarının da birbirinden farklı olduğu söylenebilir. Nina Simon da katılımın sonuçlarının kurumun hedefleri kadar farklı olabileceğine dikkat çekmiştir (2010: 16). Amaçlar ve olası sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde müzelerin topluluk katılımı ve toplumla iletişim için birbirinden farklı pek çok yaklaşımı benimseyebileceği ve kullanabileceği görülmektedir.⁵

Müzelerin, farklı toplulukların benzer ya da ortak özelliklerini belirleyerek onları tek bir kalıba sokmasının ya da bu özelliklerden yola çıkarak kendisine tek ve doğru bir çalışma yöntemi belirlemesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Bu açıdan müze ve topluluk üyeleri ya da müze ve ziyaretçileri arasındaki çok yönlü ilişkinin de müzeler tarafından kesin kurallarla sınırlandırılmayacağı anlaşılmaktadır. Her müze, toplumla ilişki kurmak ve kültürel katılımı sağlamak için toplulukları tanıyarak farklı yöntemleri benimsemektedir. Ancak bu yöntemler bile müzelerin kendi etkinlikleri, sergileri ya da uygulamaları bakımından farklılıklar göstermektedir. Janet Marstine artık ziyaretçilerin müzeyi kendi deneyimlerinin ve değer sistemlerinin objektifinden işleminin söz konusu olduğunu ve bazı müzelerin en önemli amaçlarından biri olarak iletişime öncelik verdiklerini ifade etmiştir. Müzelerin farklı öğrenme stillerini kabul ettiklerini ve dersler, performanslar, çevrimiçi sergiler, video, sanat dersleri, atölye çalışmaları ve bazen yaşayan tarih tiyatrosu gibi izleyicilerin katılımı için çeşitli yollar sunduklarını dile getirmiştir (2006: 30). Örneğin Pera Müzesi öğrenme programlarında okul grupları, öğretmenler, özel gereksinimli bireyler, çocuklar, gençler ve yetişkinler için özel içerikler sunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir diğer konu, müze ve topluluk iletişimde, etkileşimde veya katılımında müzenin ve topluluk üyelerinin yetki alanlarının nerede başlayıp nerede biteceğine dair verilecek zor kararlardır. Charles F. Bryan müzelerin neyi, nasıl sunacaklarını saptarken halkın da seçim hakkının –ama tek seçici olarak değil sadece bir ölçüde seçim hakkının- bulunduğunu

¹⁴National Museum of American History, “Girlhood” Sergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://americanhistory.si.edu/girlhood>

¹⁵Baksı Müzesi Ehram ve Kilim Atölyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://baksi.org/tr/etkinlikler>

kabul etmeleri olduğunu belirtmiştir. Müzelerin tamamen halkın istediğine bağımlı kalmamaya dikkat etmesi ve halkın isteklerine kulak verirken kendi profesyonel standartlarını korumaları ve sağlam akademik temellere dayanmaları gerektiğini dile getirmiştir (2000: 55). Lynn Maranda ise müzelerin kapsayıcılığın ötesinde, koleksiyonlarını içerdikleri yerli gruplara karar verme güçlerini neredeyse tamamen bıraktığı bir konuma getirildiklerine dikkat çekmiştir (2015: 64). Müzelerin topluluk üyeleri veya ziyaretçileriyle kuracakları ilişkilerde ve katılım için sunulan imkânlar dâhilinde onların isteklerini ve beklentilerini göz önüne alırken kendi ilkelerinden tamamen vazgeçmemeleri ve araştırmalar sonucu elde edilen bilimsel verilerden faydalanmaları gerekmektedir. Bu dengenin sağlanması hem müzenin toplumsal işlevlerini sürdürebilmesi hem de toplumla bütünleşebilmesi bakımından önemlidir.

Topluluk katılımını destekleyen ve hem yönetimde hem de içerik oluşturmada topluluklarla iş birliğine dayanan yaklaşımları sayesinde müzeler, topluluklara daha açık ve şeffaf olmaya da başlamışlardır. Bu bakımdan toplum için müzeler, toplulukların bütün süreçlere dâhil olabilecekleri daha demokratik ve güvenilir kurumlara dönüşmüşlerdir. Karsten Schubert müzelerin artık yalnızca sonuçları ziyaretçilere sunmakla yetinmediklerine dikkat çekerek küratöryel kararlara kadar, bütün müze işlemlerini gözler önüne serdiklerini ve bunu müzenin ayrılmaz bir parçası hâline getirdiklerini belirtmiştir. Schubert ayrıca müzenin geçmişteki otoritesinden ve yanılmaz görüntüsünden birazını kaybettiğini fakat aynı zamanda daha saydam, daha güvenilir ve bunun sonucunda daha demokratik bir kurum olduğunu ifade etmiştir (2004: 56-57). Müzelerin bu demokratik yönü, farklı kültürlerin müzede birlikte yer alabilmesini sağlayarak çok sesli olma özelliğini ortaya çıkarmakta ve diyalog geliştirmelerini de teşvik etmektedir. Örneğin Uluslararası Afro-Amerikan Müzesi dijital koleksiyonları için ziyaretçilerinden ölüm ilanları, fotoğraflar, aile geçmişleri veya tarihî belgeleri toplamaya devam etmektedir. Adalar Müzesi ise hem kuruluş aşamasında adalılar ile birlikte çalışmış hem de bu iş birliğini sürdürebilmek için ziyaretçilerin veya adalıların müzeye, müzenin sergilerine ve projelerine katkıda bulunması amacıyla bir form hazırlamıştır. Bu konuyla ilişkili olarak Caroline Lang, John Reeve ve Vicky Woollard izleyicileriyle ve potansiyel izleyicileriyle diyalog hâlinde olan “Karşılık Veren Müze” kavramına dikkat çekmişlerdir. Bu müzeyi, sadece danışmanlık yapmakla kalmayıp onları ciddi şekilde dinleyen ve topluluklara daha fazla kontrol sahibi olma fırsatları sunan kurumlar olarak açıklamışlardır (2006: 227). Karşılık veren müzenin bu özellikleri aynı zamanda müzelerin kültürler arası buluşmaya, katılıma, iş birliklerine ya da diyalog geliştirmeye ve bunu sürdürmeye elverişli kurumlar olduklarını göstermektedir.⁶

Müzelerin hem farklı topluluklarla diyalog kurması hem de bu toplulukların birbiriyle diyalog kurmasını sağlaması ya da topluluklara söz hakkı vererek müzede aktif rol almaları için fırsat yaratması, katılımcı olduğu kadar diyalog kurumu olarak da ön plana çıkmalarını sağlamıştır. Christina Kreps müzenin kendisinin “Kültürler arası buluşma ve yaratıcı diyalog” için bir alan hâline geldiğine dikkat çekmiştir (2008: 205). Tone Erlien de yeni müzecilik eğilimleriyle müzelerin bir diyalog kurumu olarak yeni bir rol daha üstlendiklerini belirtmişlerdir (2017:149). Müzeler topluluklarla diyaloglar geliştiren, etkileşimli ve yoruma açık bu yeni rolleri ile hem soru sormakta hem de toplumu soru sormaları için yeni yollar açarak teşvik etmektedir. Müzelerin demokratikleşmesi, diyalog kurumu olarak yeni bir rol üstlenmesi ve topluma çok yönlü bir bakış açısı kazandırmak için soru sormayı ve soru sordurmaya teşvik etmesi, toplulukların sadece olumlu hikâyeleriyle müzede yer almaları anlayışını da değiştirmiştir. Örneğin Amsterdam Müzesi halka açık “Yaşayan Operasyon: Yapılacaklar” programı ile Amsterdam’ın belirli mahallelerindeki yaşam koşullarının gelişimi değerlendirilmekte ve mevcut konut kültürü ve krizi tartışılmaktadır. Müzeler artık günümüzdeki zorlukları ve çatışmaları yansıtabilecek, bu zorluklar ya da çatışmalar için toplumla birlikte söz sahibi olabilecek, bütün fikirlere açık bir şekilde tartışmaların yürütülmesi için fırsat sunabilecek ve anlaşmayı sağlayabilecek aktif kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nick Merriman müzelerin farklı kesimlerin ihtiyaçlarına duyarlı, toplumlarla mümkün olduğunca ilişki kuran, bazen de zor ve tartışmalı konuları gün yüzüne çıkaran kurumlar hâline dönüştüklerine dikkat çekmiştir (2000: 70). Tom L. Freudenheim ise müzelerin bir forum veya fikirlerin açık alanı olmaya başladığını belirtmiştir (2001: 151). Toplulukların farklı görüşlerini ifade edebilmeleri ve görüş alışverişinde bulunabilmeleri için açık ve özgür alanlar yaratan müzeler aynı zamanda toplulukların öğrenme ve değişim konularında bundan faydalanmalarına da katkı sağlamaktadır. Müze ve topluluklar arasındaki bu ilişki müzeye güven duygusunu da artırmakta ve müzenin yalnızca koleksiyonu odaklı değil topluma ve çevresine duyarlı içerikler üretebileceğini de göstermektedir. Bunlara ek olarak hem toplulukların soru sormasına

¹⁶Pera Müzesi Öğrenme Programları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.peramuzesi.org.tr/pera-ogrenme>

¹⁷Uluslararası Afro-Amerikan Müzesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: https://cfh-iaamuseum-org.translate.google.com/contribute-photos-or-documents/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc

¹⁸Adalar Müzesi Katkı Formu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.adalarmuzesi.org/cms/iletisim/icerige-katkilariniz>

hem de kendi sorularına cevap bulmalarına yardımcı olmakta ve müzelerin topluluklarla birlikte bu sorulara çözüm üretmelerini ve üretilen çözümlerin uygulanmasını da desteklemektedir. Bu bakımdan zamanla müze ve toplumun iletişim biçimlerinin daha da çeşitleneceği ve müzelerin toplulukların hayatında daha fazla ve farklı roller üstleneceği çıkarımı yapılabilir.

SONUÇ

Değişen ve dönüşen kurumlar olarak müzelerin geleceğini sorgulamak, geçmişini ve şimdiki durumunu dikkate almayı gerektirmektedir. Bu bağlamda müzelerin geçmişi düşünüldüğünde, günümüzdeki en büyük değişikliğin müze ve toplum ilişkisinde görüldüğü söylenebilir. Müzeler geçmişte sadece koleksiyon ve mekân açısından var olan kurumlar olarak çalışmalarını sürdürmüş, kendilerini toplumun üstünde bir otorite olarak görmüşlerdir. Bugün ise müzede toplumun söz sahibi olduğu, iş birliğine ve ortaklıklara açık bir şekilde toplum ve müze arasındaki etkileşimin ve diyalogun önem kazandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak müzenin yönetim ve işletme anlayışı, müze personelinin topluma bakış açısı ve toplumla iletişim biçimleri de değişmiştir. Toplumsal rolleri öne çıkan müzelerde, müze personeli de aracı ya da kolaylaştırıcı gibi görevler üstlenmiştir. Ayrıca müzeler uzun zaman, bir kez ziyaret etmenin yeterli olduğu, sergileme ve sunum açısından kendilerini yenilemeyen ve topluma ulaşmak ya da toplumun taleplerini göz önüne almak için çaba sarf etmeyen mekânlar olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak toplum odaklı müzeler, bu anlayışın yerine sürekli yenilenmeyi, toplumun ihtiyaçlarına veya beklentilerine yönelik içerik ya da etkinlikler oluşturmayı, deneyim paylaşımını ve kültürel çeşitliliği yansıtmayı benimsemiştir. Bu durum müzede geçirilen sürecin ve müzenin deneyimlenerek anlamlandırılmasının önemli hâle gelmesini ve topluluk katılımının, toplumun müzeden edindiği kazanımların artmasını sağlamıştır. Müzeler toplum için tekrar tekrar ziyaret edilebilen, günlük ya da dönemsel etkinlikleri, atölyeleri ya da eğitim çalışmaları ile ilgi çeken, ziyaretçilere müzede veya bu etkinliklerin hazırlığında ya da gerçekleştirilmesinde aktif rol veren, toplumun gündelik hayatının bir parçası hâline gelen çok yönlü kurumlara dönüşmüşlerdir. Müzelerin kesin doğruları sunduğu düşüncesi de yerini müzelerin soru sormak ve sordurmak için topluma alan yarattığı, katılımcı ve şeffaf kurumlar olarak demokratikleştiği görüşüne bırakmıştır.

Sonuç olarak sadece olumlu ve tartışma yaratmayacak bakış açılarına yer verdiği kabul edilen müzelerin demokratikleşmesinin, toplumdaki zorlukları ve çatışmaları yansıtmaya, tartışmalara açık olma, farklılıkları göz önüne alarak herkes için eşit erişim imkânı sunma, kapsayıcı ve çok sesli kurumlar olma gibi yeni özellikler kazanmasını sağladığı söylenebilir. Bu özellikler, toplumda müzenin güvenilirliğini artırmış ve eşitlik, adalet, saygı gibi kavramların toplumda anlam kazanmasına ve karşılık bulmasına yardımcı olmuştur. Müzelerin demokratikleşme sürecini ve topluluk katılımını destekleyen ziyaretçi yorumları, geri bildirimleri ve değerlendirmeleri ise müzelerin toplum ile ortak bir şekilde çalışmalarını yürüten, topluma ve çevresine duyarlı kurumlar olmalarına katkı vermiştir. Dolayısıyla müzeler toplumu değiştirirken toplum da müzelere etki etmeye, müzelerin çalışmalarına yön vermeye başlamış ve bu durum toplum ile müze arasındaki etkileşimin iki yönlü sürdürülmesini sağlamıştır. Müzelerin sürekli değişime ve yeniliklere açık yönü, kültürel farklılıkları kabul eden, farklı topluluklarla onların beklentilerini dikkate alarak demokratik iş birliği içinde çalışan, dünyada eşitliğin ve iyiliğin sağlanması için işlevlerini sürdüren kurumlar olarak toplum odaklı yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Bu yaklaşımlar ise müzelerin, katılımı önceleyen toplumsal rollerini daha güçlü bir şekilde sürdürmek yönünde değiştiklerini ve değişmeye devam edeceklerini göstermektedir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar % 100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik komisyon onayına gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

“Current Definition 2019”, <https://icom.museum/en/activities/standards-guidelines/museum-definition/>, Erişim Tarihi: 03.01.2023.

“ICOM 1946, 1951, 1961,1974” (Müze Tanımları), <http://icomturkey.org/tr/icom-gore-muzenin-tanimi>, Erişim Tarihi: 03.01.2023.

“ICOM 2007”, (Museum Definition), <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>, Erişim Tarihi: 03.01.2023.

“ICOM 2022”, (Museum Definition), <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>, Erişim Tarihi: 03.01.2023.

ADA, S. (2009). “Serhan Ada, 3 Ocak 2008”, *Koleksiyon, Koleksiyonerlik ve Müzecilik*, Haz.: Levent Çalıkoğlu, İstanbul: YKY Yayınları, s. 51-62.

- ARTUN, A. (2017). *Mümkün Olmayan Müze*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BLACK, G. (2012). *Transforming Museums In The Twenty-First Century*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- BLACK, G. (2018). "The Social Role Of Museums", <https://www.nightshift010.nl/the-social-role-of-museums-by-graham-black/>, Erişim Tarihi: 20.01.2019.
- BLACKWELL, I.; SCAİFE, S. (2006). "Networks and Partnerships: Building Capacity for Sustainable Audience Development", *The Responsive Museum: Working With Audiences In The Twenty-First Century*. Caroline Lang, John Reeve, Vicky Woollard (Ed.). Ashgate, s. 81-98.
- BRYAN, C. F. (2000). "Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Müzelere Yeni İzleyiciler Çekmek", *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme*. İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 44-55.
- CUMMINGS, C. (2018). "ICH and safeguarding: museums and contemporary ICH (let the objects out of their cases and make them sing)", *Research Handbook on Contemporary Intangible Cultural Heritage Law and Heritage*. Ed.: Charlotte Waelde, Catherine Cummings, Mathilde Pavis, Helena Enright. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA, s. 273-295.
- ÇALIKOĞLU, L. (2009). "Yeni Bir Dikkat Alanı: Koleksiyon-Koleksiyonerlik ve Müzecilik", *Koleksiyon, Koleksiyonerlik ve Müzecilik*, Haz.: Levent Çalıkoglu, İstanbul: YKY Yayınları.
- DICKENSON, V. (2006). "History, Ethnicity and Citizenship: The Role Of The History Museum in A Multi-Ethnic Country", *Museum International*. No: 231, (Vol LVIII, n°3 / 231) September, s. 21-31. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147302>, Erişim Tarihi: 29.05.2019.
- DILLENBURG, E. (2011). "What, If Anything, Is A Museum" *The Exhibitionist*, Spring, s. 8-13. https://static1.squarespace.com/static/58fa260a725e25c4f30020f3/T/594b9ffb03596e6ae9f19f8c/1498128431536/5+EXH_Spg1_What%2C+If+Anything%2C+Is+A+Museum__Dillenburg.Pdf, Erişim Tarihi: 21.01.2019.
- ERLIEN, T.; BAKKA, E.(2017) "Museums, Dance, and the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: "Events of Practice" – A New Strategy for Museums?", *Santander Art and Culture Law Review* 2/(3): 135-156. https://www.academia.edu/38503523/Museums_Dance_and_the_Safeguarding_of_Intangible_Cultural_Heritage_Events_of_Practice_A_New_Strategy_for_Museums. Erişim Tarihi: 14.06.2019.
- FREUDENHEIM, T. L. (2001). "Enola Gay Sergisi ve Smithsonian Müzesi: Tarih Müzeleri Bunalımda mı?" *Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar*, Ed. Burçak Madran. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 149-153.
- GÜNERÖZ, C. (2023). "Müze ve toplum ilişkilerinde eğitim, sosyal hareket ve katılımın yeni boyutları". *Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 29, 169-180.
- HEIMANN, C. (2006). Museums as History Workshops A case study from Skövde City Museum, Sweden", *City Museums As Centres Of Civic Dialogue*. Ed. Renée Kistemaker. Proceedings of the Fourth Conference of the International Association of City Museums, Amsterdam, 3-5 November 2005. Amsterdam: Amsterdam Historical Museum, s. 134-140.
- HOOVER-GREENHILL, E. (2007). *Museums and Education purpose, pedagogy, performance*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- KARADENİZ, C. (2018). *Müze Kültür Toplum, Çağdaş Müze ve Müzenin Toplumsal İşlevleri*. Yay. Haz. Bekir Onur. Ankara: İmge Yayınları, 2018.
- KESER KAYAALP, E. (2022). "Müze Nesnelere ve Maddesellikleri", *Milli Folklor*, 2022, Yıl 34, Cilt 17, Sayı 135, 190-200.
- KÖSE F., ÇULHA ÖZBAŞ B. (2023). "Çağdaş Müzecilikte Eski/ Yeni bir kavram: "Müze okuryazarlığı", *Müzecilikte Yeni'nin Peşinde*. Ed. Remzi Yağcı vd. Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir, 2023.
- KRAMER, D. (2001). "Alman Müzelerinde Modern Toplumsal Tarih", *Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar*, Ed. Burçak Madran. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 34-38.
- KREPS, C. (2008). "Indigenous Curation, Museums, And Intangible Cultural Heritage" *Intangible Heritage*. London: Routledge, s. 193-208.
- LANG, C.; REEVE, J.; WOOLLARD, V. (2006). "So Where Do We Go From Here?", *The Responsive Museum: Working With Audiences In The Twenty-First Century*. Caroline Lang, John Reeve, Vicky Woollard (Ed.). Ashgate, s. 227-237.
- LOHMAN, J. (2006). "City Museums: do we have a role in shaping the global community?", *Museum International*. No: 231, (Vol LVIII, n°3 / 231) September, s. 15-20. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147302>, Erişim Tarihi: 28.05.2019.
- LUBAR, S. (2001). "Kültürel Çoğulculuk Üzerine Bir Sergileme Hikâyesi", *Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar*, Ed. Burçak Madran. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 171-175.
- MARANDA, L. (2015). "The voice of the other: Breaking with Museum Tradition", *Complutum*, Vol. 26 (2): 59-66. http://dx.doi.org/10.5209/rev_Cmpl.2015.v26.n2.50417, Erişim Tarihi: 28.12.2019.
- MAROEVEIE, N. (2000). "Museology and the Intangible Heritage together against the Traditional Museum or Are we Returning to the Original Museum?", *Museology and the Intangible Heritage*. Ed. Hildegard Vieregge, Co-ed. Ann Davis. ICOM, Icofom Study Series – ISS 32, Munich/Germany, Brno/Czech Republic, 84-91. <http://icofom.mini.icom.museum/publications-2/icofom-study-series/>. Erişim Tarihi: 08.11.2019.
- MARSTINE, J. (2006). "Introduction", *New Museum Theory and Practice*. Ed. Janet Marstine. Oxford: Blackwell Publishing, s. 1-36.

- MERRIMAN, N. (2000). "Müzeler Koleksiyonlar İçin mi, İnsanlar İçin mi? İngiltere'de Müzelere Ulaşmada Artan Olanaklar Üzerine Son Gelişmeler", *Müzeleşme ve Yerleşme*. İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 69-80.
- REEVE, J.; WOOLLARD, V. (2006). "Influences On Museum Practice (Müze Uygulamalarında Etkiler)", *The Responsive Museum: Working With Audiences In The Twenty-First Century*. Caroline Lang, John Reeve, Vicky Woollard (Ed.). Ashgate, s. 5-17.
- ROSS, M. (2004). "Interpreting The New Museology", *Museum and Society*, Jul, 2, (2): 84-103. <https://journals.le.ac.uk/ojs1/index.php/mas/article/view/43/65>, Erişim Tarihi: 09.03.2019.
- SACCO, P. L. (2016). "How Do Museums Create Value?", *Money matters: The Economic Value Of Museums*. Network of European Museum Organisations, 24th Annual Conference. Karlsruhe, Germany: 10-12 November, s. 8-14.
- SCHUBERT, K. (2004). *Küratörün Yumurtası. Müze Kavramının Fransız İhtilalinden Günümüze Kadar Olan Evrimi*. Çev.: Rana Smith. İstanbul: İstanbul Sanat Müzesi Vakfı Yayınları.
- SCRANTON, P. (2001). "Kent ve Toplumsal Tarih Müzelerinde Yorumlama Sorunları: Ziyaretçi Bakış Açısı", *Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar*, Ed. Burçak Madran. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 3-13.
- SHAW, W. (2015). *Osmanlı Müzeleşme Müzeler, Arkeoloji Ve Tarihin Görselleştirilmesi*. Çev.: Esin Soğancılar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SİMON, N. (2010). *The Participatory Museum*. California: Museum.
- Standing Committee For Museum Definition, Prospects And Potentials MPDD, 2018. https://icom.museum/wp-content/uploads/2019/01/MDPP-report-and-recommendations-adopted-by-the-ICOM-EB-December-2018_EN-2.pdf, Erişim Tarihi: 03.01.2023.
- STUEDAHL, D. (2015). "The Connective Museum", *Museum Communication; Prospects and Perspectives*. International research conference, Danish Royal Academy of Sciences and Letters, Copenhagen, Denmark 27-28 August: 1-5. <https://www.researchgate.net/publication/282076177>, Son Erişim Tarihi: 06.12.2019.
- vAN MENSCH, P. (2004). "Museology and Management: Enemies or Friends?: Current Tendencies in Theoretical Museology and Museum Management in Europe". Reinwardt Academie, 4th annual conference of the Japanese Museum Management Academy (JMMA), Tokyo, December 7th, 2003. Published in: E. Mizushima (red.), *Museum management in the 21st century* (Museum Management Academy, Tokyo 2004) 3-192003. https://www.academia.edu/25878875/Museology_and_management_enemies_or_friends_Current_tendencies_in_theoretical_museology_and_museum_management_in_Europe_1, Erişim Tarihi: 08.03.2019.
- VUILLAUME, D. (2016). "Introduction", *Money Matters: The Economic Value Of Museums*. Network of European Museum Organisations, 24th Annual Conference. Karlsruhe, Germany: 10-12 November 2016: 5.
- YÜCEL, D. (2012). *Yeni Medya Sanatı ve Yeni Müze (Dijital Sanat Pratiklerinin Müzeolojik Bağlamda Değerlendirilmesi)*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.

TÜRKİYE'DE GÖÇ YÖNETİMİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ*

The Role of Non-Governmental Organizations in Migration Administration in Türkiye

Fatih ÇELİK¹, Nazlı YÜCEL BATMAZ²

ÖZET

Dünyada ve Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına verilen önem her geçen gün artmaktadır. Özellikle göç yönetimi gibi çok boyutlu bir alanda çeşitli aktörlerin sürece katılması hem yönetimin demokratik niteliğini artırırken hem de göç politikalarının etkin ve verimli yürütülmesine olanak sağlamaktadır. Türk kamu yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu’ndan tevarüs edilen miras çerçevesinde bürokrasi başat aktör olarak kamu politikalarını belirleyip uygulamaktadır. Bu nedenle Türk siyasal hayatında sivil toplum kuruluşları zaman zaman etkili olsalar da kamu politikası gündeminde etkili bir aktör olamamışlardır. 1999 yılında yaşanan Gölcük depremi, Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının gündeme gelmesinde öncü olaylardan biri olmuştur. Deprem sürecinde sivil toplum kuruluşlarının oynadıkları rol, ön plana çıkmalarında etkili olmuştur. Akabinde de Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik süreci sivil toplum kuruluşlarının gelişmesinde önemli bir dönüm noktasıyken, 2011 yılında Türkiye’ye yönelik başlayan yoğun göç hareketliliği neticesinde ihdas edilen 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu göç yönetimine ve göç politikası sürecine sivil toplum kuruluşlarını dahil etmiştir. Bu çalışmada sivil toplum kuruluşlarının göç yönetiminde etkili olup olmadıklarını anlamak amacıyla durum çalışması yapılmıştır. Bu bağlamda Ankara merkezli olup Türkiye’nin çeşitli illerinde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıyla yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının göç yönetiminde özellikle göç politikası yapımında etkilerinin çok sınırlı olduğu fakat sahada kamu kurumlarının yanında etkili bir aktör oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç yönetimi, göç politikası, sivil toplum kuruluşları, bürokrasi

ABSTRACT

In the world and in Türkiye, the importance of non-governmental organizations is rising. The involvement of diverse players in the process, particularly in multifaceted public policy areas like migration, not only improves the democratic quality of governance but also makes it possible for policies to be implemented effectively and efficiently. Within the framework of the legacy inherited from the Ottoman Empire in Turkish public administration, bureaucracy is the dominant actor of public policy making and implementation. For this reason, although non-governmental organizations have been effective in Turkish political life from time to time, they have not been an effective actor in the public policy agenda. The Gölcük Earthquake in 1999 was one of the pioneering events in bringing non-governmental organizations to the agenda in Türkiye. The role played by non-governmental organizations in the post-earthquake process was effective in bringing them to the forefront. Subsequently, while Türkiye's accession process to the European Union was an important turning point in the development of non-governmental organizations, the Law No. 6458 on Foreigners, and International Protection, which was enacted as a result of the intense migration mobility towards Türkiye in 2011, included non-governmental organizations in migration policy process and migration administration. In this study, a case study was conducted to understand whether the relevant non-governmental organizations are effective in migration administration and policies. In this context, semi-structured interviews were conducted with non-governmental organizations centered in Ankara and operating in various provinces of Türkiye. It was concluded that the influence of non-governmental organizations in migration administration especially in policy making is very limited, but they are an effective actor alongside public institutions in field.

Keywords: Migration administration, migration policy, non-governmental organizations, bureaucracy.

1. ORCID: 0000-0003-2615-4246

2. ORCID: 0000-0003-1950-7410

1. Araştırma Görevlisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, fatih.celik@hbv.edu.tr, fatihcelikk@yandex.com.
2. Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nazli.batmaz@hbv.edu.tr

*Bu çalışma Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ danışmanlığında yazılan “Türkiye’de göç yönetiminde sivil toplum kuruluşlarının” rolü başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

*ÇELİK, F. ve YÜCEL BATMAZ, N. (2023). “Türkiye’de Göç Yönetiminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, s.29, s.218-230.

Makale Geliş Tarihi: 07 Nisan 2023 Kabul Tarihi: 16 Mayıs 2023

EXTENDED ABSTRACT

In the West, civil society, which was first referred to as the state as natural in the historical process, has developed as an area that is separate from the state and works for its own purposes with the strengthening of the bourgeoisie over time. In the West, the issue of independence from the state and struggle for its own purposes has been different in Türkiye. In the social and political tradition of the Ottoman Empire, which Türkiye inherited, the state has always been the dominant actor and an obstacle to the development of different instruments in society. Following the establishment of the Republic, in the framework of what Heper describes as the transcendentalist state, the bureaucracy has been the dominant actor in the modernization of society, while civil society has remained as an object in the construction of public policies. Although civil society in Türkiye began to strengthen to some extent especially after 1960, both the March 12 Memorandum and the September 12 coup d'état encouraged civil society to become an apolitical element. Although the September 12 government initially preferred a model limiting civil initiatives, over time Türkiye's economic liberalization strengthened civil society elements. The importance given to non-governmental organizations in the world and in Türkiye is increasing day by day. Especially in multidimensional public policy areas such as migration, the participation of various actors in the process both increases the democratic quality of governance and enables the effective and efficient implementation of public policies. The 1999 Gölcük Earthquake was one of the pioneering events in bringing non-governmental organizations to the agenda in Türkiye. The role played by non-governmental organizations in the post-earthquake process was effective in bringing them to the forefront. Subsequently, while Türkiye's accession process to the European Union was an important turning point in the development of non-governmental organizations, the Law No. 6458 on Foreigners and International Protection, which was enacted as a result of the intense migration movement towards Türkiye in 2011, included non-governmental organizations in migration administration and policy. The law refers to non-governmental organizations in the areas of visiting removal centers, to carry out the removal, voluntary return, providing consultancy, support for voluntary return, cooperation in international protection processes, visiting reception and accommodation centers and integration. In particular, it is stated that in the planning of integration activities, the suggestions and contributions of non-governmental organizations can be used "...plan for harmonization activities in order to facilitate mutual harmonization between foreigners, applicants and international protection beneficiaries and the society as well as to equip them with the knowledge and skills to be independently active in all areas of social life without the assistance of third persons in Türkiye....." It is also emphasized that cooperation will be made with non-governmental organizations within the framework of "The Directorate General shall promote the courses related to access to public and private goods and services, access to education and economic activities, social and cultural communications, and access to primary healthcare services and, awareness and information activities through distant learning and similar means in cooperation with public institutions and agencies and non-governmental organizations." In this study, a case study was conducted to understand whether the relevant NGOs are effective in migration policies as referred to in the law. In this context, semi-structured interviews were conducted with 18 civil society organizations centered in Ankara and operating in various provinces of Türkiye. Purposive sampling method was used in the selection of civil society organizations. The data obtained were subjected to content analysis and coded with the MAXQDA2022 program using the deductive method. According to the results of the study, it was concluded that the impact of non-governmental organizations in migration administration especially migration policy-making processes is very limited, but they are able to lighten the burden of the state in the field as an effective actor alongside the implementing public institutions.

GİRİŞ

Batı'da tarihsel süreçte önce devletli toplum olarak adlandırılan sivil toplum, zaman içerisinde burjuvanın güçlenmesiyle birlikte devletten ayrı, kendi amaçları doğrultusunda çalışan bir alan olarak gelişim göstermiştir. Batıdaki devletten bağımsızlaşma konusu Türkiye'de farklılaşmıştır. Türkiye'nin tevarüs ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasal geleneğinde devletin her zaman başat aktör olması toplumdaki farklı enstrümanların gelişmemesinin nedenlerinden biridir. Cumhuriyetin kurulmasının akabinde de Heper'in aşkinci devlet olarak tanımladığı çerçevede bürokrasi, toplumun çağdaştırılmasında başat aktör olmuş, sivil toplum kamu politikalarının kurgulanmasında nesne olarak kalmıştır. Özellikle 1960 sonrasında Türkiye'de sivil toplum bir ölçüde güçlenmeye başlasa da gerek 12 Mart Muhtırasıyla gerekse 12 Eylül Darbesi'yle sivil toplumun apolitik bir unsur hâline gelmesi teşvik edilmiştir. 12 Eylül yönetimi başlangıçta her ne kadar sivil inisiyatifleri sınırlandırıcı bir model tercih etse de zaman içerisinde Türkiye'nin ekonomik liberalizasyonu sivil toplum unsurlarını da güçlendirmiştir.

Türkiye’de sivil toplum unsurlarının öne çıkmasında önemli bir aşama 17 Ağustos 1999 depremi olmuştur. Deprem sürecinde ön plana çıkan sivil toplum kuruluşları, 2000 yılında Avrupa Birliği üyelik süreciyle birlikte Türkiye’nin kamu yönetimi gündeminde yerini almıştır.

Dünyada, özellikle hem sivil toplumun doğduğu hem de yoğun göç alan Avrupa ülkelerinde STK’lar çeşitli şekillerde sahada faaliyet göstermektedirler. Örneğin son 200 senedir göç ülkesi durumunda olan Fransa’da (De Wenden, 2011:61) STK’lar entegrasyona yönelik atölye çalışmaları (İnternet 1) yasal mültecilerin entegrasyonu ve iltica başvurusu prosedürleri sırasında göçmenlere yardımcı olma, acil durumdaki göçmenler için konaklama sağlama gibi faaliyetlerde bulunmaktadır (İnternet 2). Avrupa’nın bir diğer göç ülkesi Almanya’da da STK’lar, göçmen entegrasyonunu sağlamaya yönelik, göçmenlik geçmişi olanlara sosyal danışmanlık ve dil desteği sağlama (İnternet 3) gibi konularda faaliyet göstermektedir. Avrupa’nın doğu sınırlarındaki giriş kapısını niteliğinde olan Yunanistan önemli bir transit ülkedir. Yunanistan’da STK’lar göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya (iş bulmak, kalacak yer temin etmek, sağlık hizmetlerine erişim sağlamak gibi) ve onların çıkarlarını ev sahibi toplumda temsil edilmelerine yönelik çalışmaktadır (Papadopoulos, Chalkias ve Fratsea, 2013: 346-347). Ayrıca STK’lar güçlendirme, mali bağımsızlık ve sosyal entegrasyon, refakatsiz çocuklar, eğitim ve faydalı yaşam becerileri gibi konular üzerinde durarak, insan haklarının savunulması gibi hususlarda çalışmaktadırlar (İnternet 4). Bir diğer transit ülke İspanya’da da STK’lar diğer üç ülkeye benzer şekilde göçmenlerin sosyal haklarının savunulması, sosyal yardım, hukuk, eğitim, sağlık ve barınma hizmetlerine erişimlerinin sağlanması gibi alanlarda faaliyet göstermektedir (İnternet 5).

STK’lar Avrupa ülkelerinde çeşitli şekillerde göçmenlerin entegrasyonuna yönelik çalışmaları da örneğin Fransa’da politika yapımında sivil toplumun etkisi sınırlıdır (Spencer, 2017:12). Aynı şekilde her ne kadar kapsamlı bir göç ve entegrasyon politikası için uzmanlık ve stratejiler harekete geçirilmiş olsa da ulusal mevzuata etki bağlamında çeşitliliğin sağlanmasında Almanya’da da isteksizlik söz konusudur (Borkert ve Bosswick, 2011:116-117). Benzer şekilde transit ülke Yunanistan’da STK’lar operasyonel anlamda etkili olsalar da resmi kanallar aracılığıyla politika geliştirme konularında çok az söz sahibi olmuşlardır. Bu çerçevede de savunuculuk rolünden ziyade tedarik sağlama gibi konularda etkilidirler (Spencer, 2017:19). Aynı durumda İspanya’da da gerek koordinasyon eksikliği gerekse sivil topluma yönelik anlayış eksikliği nedeniyle STK’ların politika oluşturma potansiyelinin önüne geçmiştir (Bruquetas Callejo vd. 2011:317).

Türkiye’de de Nisan 2011’de 252 kişilik Suriyeli göçmen kafilesıyla başlayan yoğun göç akımı neticesinde yürürlüğü giren 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu STK’lar için kilometre taşı niteliğindedir. İlgili kanunda STK’larla çeşitli şekillerde, uyum, geri gönderme, danışmanlık verme vb. konularda iş birliği yapılabileceği vurgulanmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada STK’ların göç yönetimi süreçlerinde etkili olup olmadıkları sorunsalı üzerine odaklanılmış bu amaçla da durum çalışması yapılmıştır. Bu çerçevede Ankara merkezli 18 STK’yla yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu yolla görüşmelerden elde edilen metinler MAXQDA2022 programıyla kodlanmış; elde edilen kodlar neticesinde kategorilere, kategorilerden temalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada analiz sürecinde tümevarımcı bir yaklaşımla kodlama yapılmıştır. Çalışma kapsamında kamu kurumlarıyla ve STK’larla etkileşim hâlindeki göçmenlerle görüşülmemiş olması çalışmanın sınırlılığı olarak sayılabilir. Çalışmada STK’ların göç yönetiminde özellikle göç politikaları yapımındaki etkilerinin çok sınırlı olduğu fakat politika uygulama safhasında etkili oldukları savunulmaktadır. Bu çerçevede Türk kamu yönetiminin kamu politikası oluşturma süreçlerindeki bürokratik niteliğini göç yönetimi ve göç politikaları özelinde koruduğu savunulmaktadır.

1. Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum, totaliter/otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş aşamasında anahtar bir kavram, toplumun demokratikleşmesinin kurucu bir ögesi, bireysel hak ve özgürlüklere alan açılmasının, açılan alanın genişlemesinin en temel aktörüdür. Aynı zamanda sivil toplum; toplumsal problemlerin çözümünde devletle ve siyasi partilerle iş birliği içerisine giren bir aktör olmasının yanında devlet yönetiminde etkinlik, etkililik, verimlilik ve şeffaflığın sağlanması yönelik çalışmaktadır (Keyman, 2004:2-4).

Modern anlamda sivil toplum devlete paralel aynı zamanda da devletten ayrı, vatandaşların kendi çıkarlarına göre birleştiği bir alan olarak geliştirilmiştir. Ortaya çıkan bu düşünce, özel mülkiyetin yükselişini, piyasa rekabetini ve burjuvazi gibi değişen ekonomik gerçekleri de yansıtmaktadır. Demokrasiye yönelik küresel eğilim, dünyanın dört bir yanındaki eski diktatörlük ülkelerinde sivil toplum için alan açmış, ABD ve Batı Avrupa’da, yorgun parti sistemlerinden kaynaklanan halk yorgunluğu, bir sosyal yenilenme aracı olarak sivil topluma ilgiyi ateşlemiştir.

Özellikle gelişmekte olan dünyada, özelleştirme ve diğer piyasa reformları, hükümetleri geri çekerken sivil topluma müdahale etme şansı sunmuştur. Aynı zamanda bilgi devrimi, bağlantıları kurmak ve vatandaşları güçlendirmek için yeni araçlar sağlayarak, sivil toplumu soğuk savaş sonrası dönemin temel unsurlarından biri haline getirmiştir (Carothers ve Barndt, 1999:18-19).

Sivil toplum-devlet ilişkilerinin 4D'si bağlamında; derişmeci-dayatmacı sivil toplum, devlet karşısında baskı aracı olarak devletin karar organlarını ve politika yapılarını aşırı derecede etkilemektedir. Bu çerçevede devletin sivil toplumdan özerkliğinin sağlanması konunun özükten dengeleyici-daraltmacı sivil toplum, bireyin ve toplumun önceliklerini devlete karşı savunan, devlet karşısında sivil toplumun özerkliğine vurgu yapan bir yaklaşım sergilenmektedir. Denetleyici-danışmacı sivil toplum ise, özellikle demokratik değerlerin içselleştirildiği toplumlarda daha iyi kavranan bir model olmakla beraber devletin demokratikleşmesi sürecinde farklı sivil toplum unsurlarının saydamlık, hesapverebilirlik ve katılımını da içinde barındıran demokratik değerler çerçevesinde denetimin ve denetlemenin etkili şekilde işletilmesine atıf yapmaktadır. Destekleyici-dayanışmacı sivil toplum ise, sivil toplum unsurlarıyla devleti oluşturan aktörler arasında olumlu ve katkı sağlayıcı bir durumu tarif etmektedir (Acar, 2015).

STK-devlet ilişkilerine dair bir başka tasnif de Najam tarafından yapılmıştır. Belirli bir konuda, devlet kurumları ve STK'lar yalnızca benzer politika hedefleri ve benzer stratejileri tercih ettiğinde, iş birliğine dayalı bir ilişki olasıdır. Esasen, araçların yanı sıra tercih edilen amaçların bir yakınsaması vardır. Devlet kurumları ve STK'ların farklı amaçlar ve stratejiler tercih etmeleri durumunda çatışmacı bir ilişki olasıdır. Resmi kuruluşlar ve STK'ların benzer hedefleri paylaştığı ancak farklı stratejileri tercih ettiği durumlarda tamamlayıcı bir ilişki olasıdır. Esasen, taraflar farklı stratejilere, ancak yakınsak hedeflere sahiptirler. Bu tamamlayıcılık kavramı, hükümetten beklenebilecek ancak hükümetin yerine getir(e)mediği işlevleri yerine getirmede STK'ların etkin olduğu, hizmet sağladığı durumlarda yaygındır. Katılma durumuysa, hükümet ve STK'ların benzer stratejileri paylaştığı ancak farklı hedefleri tercih ettiği durumlarda söz konusudur (Najam, 2000:384-389).

Çizelge 1.1

Hedefler (Sonuçlar)

	Benzer	Farklı
Benzer	İş birliği (cooperation)	Katılma (co-optation)
Farklı	Tamamlayıcılık (complementarity)	Karşı Karşıya Gelme (confrontation)

Kaynak: Najam 2000:383.

2. Türkiye'de Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye'nin siyasi ve kültürel geleneğini devraldığı Osmanlı İmparatorluğu, bürokratik nitelikli bir devlettir. Bu gelenekte Batı tipi sivil toplum bulunmamakla beraber, devlet-vatandaş ilişkisi sözleşmeye dayalı olmayıp güçlü devlet başat konumdadır (Çaha, 1994: 83). Batı'da sivil toplumun gelişmesinde kentler ve ekonomik örgütlenmenin değişimi belirleyicidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda zenginliğin önemli bir kısmına bürokrasinin sahip olduğu noktada Batı'da sivil toplumun gelişmesine zemin hazırlayan hususlara rastlanılmamaktadır (Cihan ve Doğan, 2007:11-12). Sivil toplum unsurlarının merkeze bağlı olması, kendi normlarını geliştirmelerinin önünde engel teşkil ederek sivil toplum unsurlarının bir şekilde resmi otoritenin sacayağını oluşturmasına neden olmuştur (Çaha, 1994: 88).

Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil toplumun merkezi otoriteden özerk olmaması ve merkezi otoritenin kontrolü altında olması durumunun yanında devlet elitleriyle sivil hareketler arasındaki ilişki de merkezi otoriteden bağımsızlaşmanın

önünde engeldir. Bir diğer husus ise hukuki temelde STK'ların yapısının düzenlenmemiş olmasıdır. Zira hukuki yapı içerisinde özgürlük alanının da kısıtlı olması merkezi otorite aleyhindeki görüşlerin müsamahayla karşılanmamasına neden olmuştur. Aynı zamanda malî olarak devlet eliti tarafından desteklenmeleri de ekonomik ve fikrîsel bağımsızlığa engel olmuştur (Seyrek 2010:1442-1444). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sivil toplumun ve STK'ların serüveni Cumhuriyet'i de etkilemiştir. Heper'in Osmanlı-Türk yönetim biçimini patrimonyalizm olarak tanımladığı noktada patrimonyalizmde merkez, çevreyi tamamen etkisiz hâle getirmiştir. Bu gelenek çerçevesinde İmparatorluk'tan Türkiye'ye aşkın bir devlet zayıf bir toplum miras kalmıştır. İmparatorluk geleneğinde olduğu gibi Cumhuriyet'te de aşkın devlet, bürokratik seçkinlerce topluluğu bir arada tutmanın zorunlu unsuru olarak görülmüştür (Heper, 2012:37,40).

Türkiye'de tek partili yıllarda güçlü bir burjuva sınıfı yokken bürokrasi oldukça güçlüdür. Bu nedenle bürokrasi genel yönetimin dışında endüstriyel, tarımsal girişimleri örgütlemek ve yönetmek durumunda kalmıştır. Bunun sonucunda modern eğitimden geçmiş kişiler için en büyük işveren devlet olmuştur. Bürokrasinin sağladığı prestij memurlara iktidar imkânı sağlarken bürokrasi halka hizmet eden değil halka emreden şeklinde anlam kazanmıştır (Şaylan, 1974:75-76). Bir diğer husus ise, ekonomik kalkınma ve kültürel değişimde devlet girişimleri ve devlet merkezli ekonomik planlama düşüncesinin benimsenmesidir. Bu düşünce çerçevesinde, medya üzerinde monopol oluşumu, derneklerin ve sivil hareketlerin kontrol edilmesi politikaları, devasa bir bürokrasi meydana getirmiştir (Toprak, 1996:117).

Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte 1950'de Demokrat Parti iktidarı başlamıştır. Demokrat Parti, bürokratik seçkinlerin geliştirdiği aşkın devletin bürokratik yorumuna karşı gelişen bir protesto niteliğindedir. Aşkın devletten ziyade bürokratik seçkinlere muhalif olan demokratlar, devleti aşırı araçsallıkla aşkın devletin farklı biçimleri arasında gidip gelen bir hâle getirmişlerdir (Heper, 2012:178,180). Demokrat partinin iktidara gelmesiyle bürokrasi siyasi gücünü, gelir dağılımındaki yerini ve prestijini kaybetmeye başlamıştır. Bürokrasi görece etkili pozisyonunu kaybederken burjuva temsilcisi girişimci gruplar güçlenmeye başlamış ve 1950'den sonra da siyasi iktidarı kontrol eder konuma gelmiştir (Şaylan, 1974:85-88). 1950-1970 dönemlerinin sonuna doğruysa Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan aşkın devlet yavaş yavaş ordunun eline geçmiştir. 1961 Anayasası yürürlüğe konulduğunda sivil bürokrasi, ordu ve CHP'nin lider kadroları devletin ortak sahibi olarak algılanırken 1960'ların başında ordu da Atatürkçü düşüncenin bürokratik yorumunu benimsemiştir. 1971 yılındaki muhtıra müdahalesi ordunun politika yapımına müdahale etmesi hususunu kurumsallaştırmıştır (Heper, 2012:164-165). Ordu tarafından desteklenen rejimle anayasa, sivil toplum karşısında devleti güçlendirecek bir hâle getirilirken muhalefeti bastırmak amacıyla özel mahkemeler kurulmuş ve sendikalar pasifleştirilmiştir (Ahmad, 1995:219-220). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'yle anayasa askıya alınmış meclis kapatılmıştır. Darbe, sadece hükümetin elindeki yetkiyi değil sivil toplumun gücünü de elinden almıştır. Sağ-sol kavgalarının günlerce devam ettiği, polis teşkilatının dahi ideolojik olarak bölündüğü, ülkenin "sivil toplum" tarafından yönetildiği alanda sivil toplum farklılıklara toleransı değil salt devletten özerkliği temsil etmiştir. Eğer 1960 darbesi sivil toplumu baskıcı yönetimden korumuşsa 1980 darbesi de devleti sivil toplum karşısında güçlendirmiştir (Toprak, 1996:94). Bir bütün olarak ele alındığında, 1982 Anayasası ve diğer 1980 sonrası mevzuat, Türkiye'de yeni doğmakta olan sivil toplumun hem yasal arenası hem de kurumsal çerçevesi üzerinde hem daha fazla devlet kontrolü hem de apolitikleştirmeyi temsil etmektedir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasında zımni olarak kabul edilen sivil toplum kurumlarının özerkliğini reddetmenin yanında çıkarların, siyasi partiler ve çıkar grupları aracılığıyla temsil edilmesini de reddetmiştir (Toprak, 1988:127). Başlangıçta baskıcı ve sert bir yönetim sergileyen askeri idare zaman içerisinde değişime uğramıştır. 1980'lerin ortasından itibaren siyasi söylem, demokrasinin birleştirilmesi ve sivil toplumun güçlendirilmesi üzerine kurulmuştur. Desantralize, ekonomide daha minimal rolü olan, farklı toplumsal gruplara toleransla bakan, etnik ve dini çoğulculuğa yönelen bir dönüşüm yaşanmıştır (Toprak, 1996:92-93,117). Bu dönüşümlerle sivil toplum da güçlenmiştir (Erdoğan Tosun, 2005:134).

Türkiye'de 2000'ler köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Zira 2000'ler AB'nin etkilerinin olduğu yıllardır. 2005'te başlayan AB tam üyelik müzakereleri de STK çalışmalarını önemli derece etkilemiştir (Acar, 2015: 60). Üyelerin ve destekçilerin gönüllü katılımına dayanan, üyelik aidatları ve mütevazı bağışlarla finanse edilen STK'lar profesyonelleşerek, sorun odaklı ve proje bazlı çalışır hâle gelmiştir. STK faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, demokratik konsolidasyona katkıda bulunma kapasitesi artan, daha aktif, dinamik bir sivil topluma yol açmıştır (Ergun, 2010:519). AB, Türkiye'de de sivil toplumun güçlenmesine yalnızca mevzuat değişiklikleri yoluyla değil, doğrudan mali yardım yoluyla da katkıda bulunmuştur. AB'nin Türkiye'deki STK'larla ilgili önceliği, Türkiye'nin farklı bölgelerinde ortaya çıkan küçük ölçekli ve gelişmekte olan STK'ları desteklemek olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'deki STK'ların proje tasarımı ve uygulaması, kaynak geliştirme, iletişim, halkla ilişkiler ve istihdam konularında kapasitelerini geliştirmelerini amaçlanmıştır. Nihai amaç, doğal olarak, devlet ve toplum arasında daha

dengeli bir ilişki kurarak Türk demokrasisinin pratikte olgunlaşmasına katkıda bulunmaktadır (Göksel ve Güneş, 2005:65-66).

Türkiye’de özellikle 2011 yılında başlayan yoğun Suriyeli göçü kamu yönetiminin kurumsal yapısında da yeni değişiklikler meydana getirmiştir. Bu çerçevede 2013 yılında 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’yla Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Aynı zamanda 6458 Sayılı Kanun çeşitli şekillerde sivil toplum unsurlarına ve STK’lara atıf yapmıştır. Bu bağlamda; “Göç alanında uzmanlığı bulunan ilgili sivil toplum kuruluşu temsilcileri, Genel Müdürlüğün izniyle geri gönderme merkezlerini ziyaret edebilirler.”, “Başvuru sahibi ve uluslararası koruma statüsü sahibi kişi, sivil toplum kuruluşları tarafından sağlanan danışmanlık hizmetlerinden faydalanabilir.”, “Genel Müdürlük, gönüllü geri dönüş çalışmalarını, uluslararası kuruluşlar, kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde yapabilir.” hükümleriyle beraber uyum konusunda “genel müdürlük,...,sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir.” “Kamusal ve özel mal ve hizmetlerden yararlanma, eğitime ve ekonomik faaliyetlere erişim, sosyal ve kültürel iletişim, temel sağlık hizmeti alma gibi konularda kurslar, uzaktan eğitim ve benzeri sistemlerle tanıtım ve bilgilendirme etkinlikleri Genel Müdürlükçe kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarıyla da iş birliği yapılarak yaygınlaştırılır.” Hükümleri bulunmaktadır (İnternet 6). 6458 sayılı kanunun ruhuna bakıldığında çeşitli şekillerde STK’lara atıf yapılmış ve STK’ların sürecin aktörü olması istenmiştir. Ayrıca, 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanun’uyla beraber Türkiye’de inanç temelli, dini temelli, hak temelli STK’lardan farklılaşan aynı zamanda bu üç tipi de içeren “göç temelli STK’lar” (MINGO-migration-oriented NGO) doğmuştur (Çelik 2023).

Türkiye’de STK’lar göç yönetimi sürecinde rol alma eğilimindedir. İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi’nin 2013 tarihli raporu dikkate alındığında STK’lar devletin göç alanında boş bıraktığı yerleri doldurmaya çalışan örgütlerdir. Fakat STK-kamu iş birliğine yönelik yeknesaklık bulunmaması gibi sorunlar söz konusudur. Genellikle devletin güvendiği ve ön plana çıkardığı STK’larla iş birliği yapma eğilimine girdikleri zira devletin yaptığı yardımların bu STK’lar aracılığıyla yapılmasının ayrımcılığa yol açtığı ifade edilmektedir. STK-kamu koordinasyonu eksikliği de önemli bir sorundur (Erdoğan, 2018:169-170).

Türkiye’deki Suriyeli göçmenler konusu ele alındığında, sivil toplumun ne kadar önemli bir rol oynadığı görülmektedir. STK’ların kapasitesinde meydana gelen gelişim akabinde uluslararası iş birliğinde de önemli bir gelişme sağlamıştır. Türkiye’de kamu kurumları ve STK’lar arası iş birliği de önemli bir aşamaya ulaşmıştır (Erdoğan, 2020:216). STK’lar süreç içerisinde etkili olmaya başlasalar da bazı sorunlar bulunmaktadır. Örneğin, 2020 yılında Ankara’da hak savunuculuğu yapan İnsan Hakları Derneği, İnsan Hakları Gündemi Derneği ve MAZLUM-DER’le görüşülen, “Hak Savunusu Yapan Sivil Toplum Kuruluşlarının Suriyeli Mülteciler Odağında Sosyolojik Analizi” başlıklı çalışmada STK’lar ve devlet arasında güçlü bir iş birliği kurulamadığı için tarafların birbirlerine önemli ölçüde değer katmadığı ifade edilmiştir. İlaveten devletle ilişkilerin güçlü olmadığı, STK’ların görüşleri alınsa da uygulamaya geçilmediği ifade edilmiştir (Köksal, 2020:76-79). 2021 yılında yayımlanan “Sivil Toplum Kuruluşları Aracılığıyla Türkiye’deki Mülteci Kadın Güçlenmesine Uzmanların Görüşler” başlıklı çalışmada da politika üretim süreçlerine STK’ların katılmadıkları ifade edilmektedir (Yılmaz Dağcı, 2021:91-92). “Türkiye’de Göç ve İltica Alanında Çalışan Sivil Toplum Aktörleri: Bir Ağ Yaklaşımı” başlıklı çalışmada STK-devlet iş birliği en üst seviyede sivil toplum aktörünün muhatap alınarak beraber faaliyet yürütme ya da yetki devretme şeklindeyken en alt düzeyde de sivil toplum aktörlerinin görmezden gelinmesi fakat yaptığı faaliyetlere engel olunmaması şeklindedir. Burada örtük bir uzlaşma vardır. Bürokratik engellerin mevzu bahis olduğu ya ilişki kurulmak istenmediği durumlarda bu tip ilişkiler söz konusudur. Süreç içerisinde STK’lar faaliyetlerini yerine getirirken siyasi ya da bürokratik engellerle faaliyetlerin akıbete uğraması gibi bir husus ortaya çıkmamaktadır (Akbaş Demirel, 2021:225-226). 2022 yılında yayımlanan “STK Perspektifinden İzmir’de Göçmen ve Sığınmacılara Yönelik Ayrımcılık ve Sosyal Dışlanma: Sosyal Hizmetin Temel İlkeleri Bağlamında Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmada da kamu çalışanlarının hizmet sunumunda zaman zaman çekinceli davrandıkları ve sorumluluktan kaçındıkları hususu gözlemlenmiştir (Güldalı, 2022:96-97).

3. Bulgular

3.1. Aracılık ve Kolay Ulaşılabilirlik

Çalışmanın bulgularına göre STK’lar barınma hizmeti sağlama, danışmanlık verme, aynı ve nakdi yardımlar konusunda çalışmaktadır. Uyum faaliyeti kapsamında da eğitim faaliyetleri, akademik faaliyetler ekonomik

faaliyetler yapılmaktadır. Ayrıca proje yazma yönünde de çalışmalar yürütülmektedir. Sahada STK'ların kamu personeline görece sürecin daha fazla içerisinde olduğu, STK'ların özellikle kamu kurumlarına göre daha esnek, daha rahat davranarak süreç içerisinde daha hızlı hareket edebildiği görülmektedir. Bir katılımcı bu hususu, "Kamu çalışanı için nedir mesai 8'de başlar 5'te biter bitti ama göç göçmen sorunu 8'de başlayıp 5'te biten bir sorun bir mesele değil. Bunun STK'lar eliyle STK'lar vasıtasıyla devletin sıkı bir denetimiyle olması olan bir gereken bir şey" (STK 11) şeklinde ifade etmiştir.

Bir diğer katılımcı göçmenlerle etkileşim kurma konusunda daha başarılı olduklarını

Daha çok iç içeyiz bu insanlarla, dediğim gibi devlet çalışanları elbette bir şeyler yapmaya çalışıyorlar ama, bizim kadar yakın olamazlar. Yani biz, her gün ailelerle beraberiz, işte iftarda beraberiz onlar bize geliyorlar. Bütün bu alanda çalışan STK'lar için söylüyorum biliyorum. Çünkü yönetiminden en alttaki gönüllüsüne kadar iç içeler bu insanlarla. Ama devlet çalışanları böyle değil sonuçta memur insanlar, işte göç idaresinin çalışanı benim kadar samimi olamaz (STK 4).

Şeklinde ifade etmektedir. Bu konuda bir başka katılımcı da "Birebir ilişkilerde sivil toplum aslında daha iç içe bir yapıda..... birebir halkla ilişkiler ve iletişim konusunda sivil toplum bence kamuya göre daha başarılı.....kamuun bakış açısı daha çok güvenlik öncelikli ve biraz daha tepeden bakan bir yapı var" (STK 13) şeklinde durumu ifade etmektedir. Bir diğer katılımcıya göre de "onları kötülemek amacıyla değil de memurların bir kısmına baktığımız zaman sadece insanlar iş yapmak için işini yapıp gidebiliyorlar. Hani biz böyle bir şey yok (STK 2)" şeklinde göçmenlerle ilişki kurma şeklinin resmi olmayan tarafına vurgu yapmaktadır.

STK'ların bürokratik olmayan tavrı STK'lara göçmenlere ulaşmada esneklik sağlamaktadır. Bu hususu başka bir temsilci de "Özellikle kamunun erişemediği noktalarda sivil toplum kuruluşları kılcallarda etkin olabilirler. Daha dar gruplarla daha dezavantajlı gruplarla çalışabilirler." (STK 14) şeklinde ifade etmektedir. Bu konudaki bir diğer görüş "Yani gönüllü yardımlarda daha aktif, devlete göre yani böyle sinir uçlarına daha çok dokunabiliyorlar. Sokağa, yardıma olan insana daha fazla dokunabiliyor. Ama devletin tabii yaptığı yardımı çok çok devasa yani onu göz ardı edemeyiz." (STK 7) şeklindedir. Devletin sürecin aktif bir aktörü olduğunu da kabul etmekle beraber STK'ların hassas konularda daha rahat çalışabileceğini ifade edilmiştir. Konuya ilişkin benzer bir örnek olarak şu ifade verilebilir: "X BŞB, proje için merkez tesis etti siz ne kadar kişiye destek olabilirsiniz o kadar iyi dediler. Zira burada göçmenler var ve biz hepsine erişemiyoruz. O yüzden size kapımız açık." (STK 18). STK'lar bu açıdan göçmenlere ulaşmada önemli bir yere sahiptir. Bu görüşü destekleyen bir başka görüş "bizim kamu kurumlarında görüşmemizde de aynı şey duyduğumuz için de söylüyorum hem oranın iş yükünü azaltacak hem de oradaki aracı olabilecek." (STK 6) şeklinde ifade edilmiştir. Bu çerçevede STK'lar göçmenle kamu kurumları arasındaki iletişimin bir köprüsü konumunda durmaktadır. Bu husus bir katılımcı tarafından "Devletin en azından belki kolluk, belki eğitim personeli, belki din personeliyle temas kurulması noktasında sivil toplum kuruluşları geçiş mekanizması olabilirler (STK 14)." şeklinde ifade edilmiştir. Benzer bir görüş olarak başka bir katılımcı; "Mesela göç idaresi mesela normalde kendisi bizim yerimizde olması lazım ama işte eksikler ve insanlara hızlı şekilde erişemediği içininsanlar STK'ları muhatap alıyor (STK 9)" diyerek durumu ifade etmiştir. Zira göçmenlere ulaşmada STK'lar "Suriyeli kişilere ulaşmak için Suriyeli sivil topluma ihtiyacımız oluyor. (STK 10)." şeklinde ifade edildiği üzere etkili konumdadır.

3.2. Kamu-STK Ayrışması

STK'ların ve devletin çalışma alanları konusunda farklılıklar ve benzerlikler söz konusudur. Bu konuda bir katılımcı;

Kesişim noktaları var, ayrı noktalar var. Bazen devletin dokunamayacağı noktalar var. Bazen de STK'ların dokunamayacağının noktalar var. Bu, Türkiye'deki huzurun ve şeyin devam edebilmesini toplumsal olaylarda çözümlenebilmeniz için iş birliği şeklinde olmalı birbirine ne rakip olarak önüne geçme şeklinde değil, tabi ki bir yol gösterici olabilir. Başarılı bir STK bu noktada yol gösterici olabilir. Ancak şey yaparsanız burada nedir öteki, sadece bu alanda ben varım. Bu iş bana hastır dediğiniz zaman sorunları çözümsüzleştirirsiniz. Sorunları çözmek için devletin ve STK'ların iş birliği şeklinde sorunları bütünleştirici bir yaklaşımla sorunların çözülmesi lazım. Devletin ulaşamayacağı dokunamayınca nokta yoktur. Ancak bazen devlet resmi şeyle gittiğinizde alamayacağımız cevaplar vardır. Çözemeyeceğimiz dokunamayacağının noktalar vardır. Bunları da STK'ların üzerine düşen görevler olarak yapması gerekir. İş birliği önemli (STK 11).

Şeklinde durumu ifade etmektedir. Çeşitli alanlarda aktörlerin faaliyetleri farklılaşmaktadır. Bu hususu bir katılımcı; “Kamu halka meslek sağlamak durumunda değil. Burada STK devreye giriyor. Sahada gerçek manada STK olduğundan yerel düzeyde STK’lar haşır neşir olduğu için kamunun kaynağı olmayan bazı alanlarda faaliyet gösteriyor.” (STK 16) şeklinde ifade etmektedir. Benzer bir husus bir diğer katılımcı tarafından “verdiğimiz danışmanlık, il göç idaresi şunu yapamaz mesela; götürüp bir çocuğu okula kaydettiremez veya kişiler için sağlık danışmanlığı veremez. Kişilerin boşanma davalarını, adli davalarını inceleyip şöyle şöyle yapmalısın böyle böyle yapmalısın diye bir danışmanlık veremez, görev alanları içerisinde yok” (STK 8) şeklinde ifade edilmektedir. Bu çerçevede STK’lar göçmenlere yol gösterici konumunda bulunmaktadır. Bu vesileyle de göçmenlere bürokrasiden daha yakın görünmektedir. Zira yukarıda da anlatıldığı üzere kamu personelinin görevi burada mevzuat temellidir ve kamu personelinin görev alanı içerisinde “öğrenciyi götürüp okula kaydettirmek” gibi bir husustan bahsedemiyoruz. STK’ların kamu kurumları gibi mevzuata bağlı çalışmak durumunda kalmamaları onları görece daha esnek kılmaktadır. Bu esneklik hem çalışma saatlerinde hem de göçmenlerle daha insani temelde ilişki kurma yönünde imkân sağlamaktadır. STK’ların sahada göçmenle daha yakın ilişki kurması, göçmenlerin kamu kurumlarına ulaşmalarında STK’ları birincil basamak kılmaktadır.

3.3. Göç Yönetimi ve Politikaları Süreci

Çalışma kapsamında STK’lara göç yönetimi ve politikaları süreçlerine katılıp katılmadıkları, STK’ların göç yönetimini etkileyip etkilemedikleri, politika aktörü olup olmadıkları gibi konularda da sorular yöneltmiştir. Bu kapsamda bir katılımcının görüşü şu şekildedir;

Sadece NGO’lar üzerinden bakılırsa bence etki ediliyor çünkü sahadaki bir sıkıntının gündeme getirilmesi bunun hem merkezi hem de bakanlıklar düzeyinde hem il müdürlükleri düzeyinde yansıtılması dernekler üzerinden oluyor. Ara ara istişare toplantılarına çağırılıyor. Yani ama bu ne kadar kanuna yansıyor yansımıyor bilemeyiz. Zaten illerde valilikler nezdinde şöyle bir uygulama var. Valilik eğer yeni bir kanun yeni bir uygulama bir yıl için çıkaracaksa örneğin 2022 yılında Ardahan’da yapılacak olan valilik sosyal hizmetler politikası budur denilerek bütün dernekler çağırılıyor. Bu zaten uygulamada var şu an. Çağırılıyor bir metin yazılıyor bu metin posta yoluyla veya başka yollarla STK’lara gönderiliyor. Yorumlar varsa yorumlar alınıyor. Yorum varsa ya da yoksa yorumlar nezdinde revize edilerek tekrar bu plan valilik tarafından il müdürlüklerine STK’lara ilgili paydaşlara gönderiliyor. Zaten Türkiye’de böyle bir sistem var aslında (STK 8).

Buradaki görüş kapsamında STK’ların sahada gördüklerini kamu kurumlarına aktarmaları gibi bir husus söz konusudur. Fakat buradaki asıl husus verilen görüşlerin uygulamaya yansıyor yansımadığıyla ilgili kontrol mekanizmasının net takip edilir bir şekilde olmamasıdır. Bu konudaki bir diğer görüş aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

Elbette ki düşünüyoruz, sonuçta bakış açımızı..... deklare ediyoruz yazılarımızla işte kamuoyu açıklamalarımızla, çok olmasa da belli kritik konularda yaptığımız şey eğitim çalışmalarısıyla bakış açımızı ürettiğimiz dokümanlarla en başta, katkı sağladığımızı, etki ettiğimizi düşünüyoruz. Görüşmelerimiz de oluyor insanlarla zaman zaman işte, onlarda da yine aktardığımız şeyler söz konusu oluyor. Etki ettiğimizi düşünüyoruz ama bu bunun dozajı nedir, ne değildir, tam hesap yapmayız (STK 7).

Bunun akabinde de STK’lara doğrudan somut etkilediğiniz bir husus var mı diye sorulduğunda örnek aşağıdaki gibi bir ifadeyle karşılaşılmıştır; “Ben bu konuda kimsenin olduğunu düşünmüyorum yani işin gerçeği devletin orda belli bir politikası var, mevzuat çerçevesinde işi yürütmeye çalışıyor (STK 3).” Politika yapım sürecinde rolünüz var mı sorununa bir STK cevaben önemsendiğini ifade etmiştir; “var bence yani burası yine Ankara temelli konuşursam önemsiyor (STK 6)” cevabına binanen somut olarak etkiledikleri bir değişiklik olup olmadığı sorulduğunda aşağıdaki cevap alınmıştır; “Yani bir sürü vaka çözüldü (STK 6)” şeklinde cevap alınmıştır. Burada daha çok sahada göçmenlerin sorunlarına binaen karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik adım atıldığı ifade edilmiştir.

STK’ların göç yönetimi ve politikalarını etkileyip etkilememeleriyle ilgili bir başka görüş de kamu kamu diplomasisi süreçlerinin etkili olduğu üzerinedir bu bağlamda bir katılımcı;

Kamu diplomasi anlamında evet, evet kamu diplomasisi oluyorlar. Yani bir nüfuz alanı ortaya çıkıyor. Sığınmacılar üzerinden bu sığınmacıların. Sahadaki etkinliği üzerinde rol oynayan kuruluşlar da karar

vericilere etki edebiliyorlar belli ölçüde. Siyasi partilerle temas kurabiliyorlar. Uluslararası kuruluşlarla temas kuruyorlar. Uluslararası kuruluşlar daha sonra kamu otoriteleri ile temas tutuyorlar yani (STK 14).

Şeklinde görüş verirken, somut olarak etkiledikleri bir husus olup olmadığı sorulduğunda da “Biz yer alıyoruz. Biz sözünü ettiğim koordinasyon kuruluna, X konusundaki mevzuat çalışmasına katılıyoruz. Görüşler veriyoruz.” (STK 14) şeklinde görüş vermiştir. Doğrudan yukarıdaki şekilde somut olarak göç politikası yapımına katıldığı ifade eden STK sayısı 2’dir. Yukarıdaki göç politikasını somut olarak etkilediklerini söyleyen STK’ların yanında bir diğer STK temsilcisi kısmı olarak etkilerinin söz konusunu olduğunu aşağıdaki gibi ifade etmiştir;

STK’ların göç yapımında rolü kısmi var cüzi. STK’ların Türkiye’deki göç politikalarına yaklaşımı şöyle şu anda. Göçmenlere insani yardım yapmak noktasındayız. Gıda yardımı yapmak, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak, muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak, STK’ların göç politikaları. Bunun önüne doğru geçmeli uyum yani biraz önce bahsettiğimiz STK-devlet birlikte çalışması veya işte uyumla ilgili. Buradaki STK’lar rollerinde cüzi bir rolleri var (STK 11).

Katılımcıdan gelen cevabın üzerine somut olarak etkilerinin olup olmadığı hususunda; “Biz bu konuda şeyi yapıyoruz, girişimlerimiz var. Etkilemeye çalışıyoruz. Ama ne kadar başarılı olacaksın, onu bile bilmiyorsun.” (STK 11) cevabı alınmıştır.

Göç yönetiminin politika yapım süreçlerinde doğrudan etkili olmamakla birlikte STK’ların zaman zaman görüşlerinin alındığı ifade edilmiştir. Bu hususta bir katılımcının görüşü şu şekildedir; “Dernekler masası geldi o şekilde yaptığımız çalışmalar nasıl, hani sizlere nasıl destek olabiliriz? Bizlerden bir isteğiniz var mı? Peki hani bazı şeylerin yaptırımı için neler gerekli görüş ve önerilerimiz alanlar oldu.” (STK 5). STK’ların kamu kurumları tarafından zaman zaman görüş alınan yapılar olarak görüldüğü sonucunu çıkarmak bu kapsamda mümkündür. Bu hususa ilişkin bir başka katılımcı da “Yani bazen doğrudan davetler oluyor, bazen açık davetler oluyor, bazen davet olmuyor.” (STK 12) şeklinde, bir diğer katılımcı “Göç idaresine faaliyetlerimize ilişkin rapor sunuyoruz. Zaman zaman düzenledikleri toplantılara davet ediliyoruz.” (STK 16) şeklinde görüş belirtirken burada görüşmelerin yapıma sıklığı ya da düzenliliği konusunda bazı sorunların olduğu görülmektedir. Bunlara ilaveten görüşmelerin sıklığının artması gerektiğine yönelik düşünceler de bulunmaktadır: “Alanda bir sürü STK var faaliyet alanları neler ve ne tip çalışma yapıyorlar. Faaliyetleri amaçlarına ulaştı mı ulaşmadı mı? Bunlara bakmak lazım. Politika yapımcılarla daha fazla görüşülmesi ve irtibat kurulması durumunda daha faydalı olunabilir.” (STK 16).

STK’ların zaman zaman görüşleri alınmakla beraber somut olarak göç yönetimi ve politikaları süreçlerine katılıp katılmadıkları sorulduğunda bir katılımcı; “Hemen hemen yokuz aslında” (STK 13) derken, başka bir katılımcı da “Biz çok olmadık yani orada, yani olamadık daha doğrusu. Çünkü yani bize böyle bir kimse ne danıştı ya da ne sordu öyle bir şey olmadı ama başka derneklerimiz belki olmuş, onu bilgim yok” (STK 9), şeklinde görüş vermiştir. Bu konuda üstteki yargıyı destekler nitelikte bir diğer katılımcı da “Kesinlikle hayır. Bize bugüne kadar kimse bir şey sormadı. Diğer arkadaşları da öyle bir muhatap aldığımı zannetmiyorum.” (STK 4), “Değiliz. Çünkü maalesef Türkiye’de her şey çok fazla politize olmuş durumda.” (STK 12) şeklinde görüş vermiştir. Bunun yanında bir katılımcı da “Türkiye gibi büyük bir ülkede bir anda göç politikalarını etkileyip dönüştürmek pek mümkün değildir (STK 18).” Şeklinde cevap vermiştir.

STK’ların kamu kurumları tarafından çağırılıp görüşlerinin alındığı hususlar olmakla beraber yukarıda da ifade edildiği üzere göç yönetimini özellikle politika yapım süreçlerinde etkilemeleri genellikle çok sınırlıdır. Bu süreçte STK’lar bazen danışılan rolünde olmaktadır bazen de herhangi bir şey sorulmayan aktörler olarak konumlanmaktadır. Bunun yanında STK-kamu görüşmelerinin belirli bir statüye bağlanması gerekmektedir. Göç politikaları yapımında etkileme düzeyi düşük olmakla beraber STK’ların göç politikalarında etkin olduğu yer neresidir? sorununun cevabı olarak belirlenen politika uygulamalarında sahada devletin yanında etkili bir aktör oldukları sonucuna varılması mümkündür. Zira STK’ları öne çıkaran hususlar başlığı altında da bu hususa yeterince değinilmiştir. STK’lar çeşitli araçlarla bazen kamunun yanında bazen de önünde gitmektedir. Bu hususta bir temsilcinin görüşü şu şekildedir;

Uygulamada zaten yer alıyoruz, uygulanmanın desteklenmesi noktasında şu an en aktif şeyler STK’lar.....Şu anda STK’larda Türkiye’de bilmiyorum tamamen örnek vericem devlette 100 tane sosyal hizmet mezunu çalışıyorsa belki buna karşılık gelecek şekilde 50 sosyal hizmet mezunu da derneklere çalışıyordur. Bu sosyal hizmet mezunları yine devletin gösterdiği standartlar çerçevesinde çalıştığı için de

siz kapasitenizi bir anda %50 artırmış oluyorsunuz. İşte STK'ların da gücü, yapmaya çalıştığı şey burda ortaya çıkıyor diyebilirim. Yani aslında STK'lar olmadan böyle bir krizin yönetilebilmesi mümkün değil. Çünkü toplumu, burda insiyatif almak isteyenleri için içerisine sokmanız gerekiyor. Bu noktada da aktif STK'lar bunu çok iyi bir şekilde Türkiye'de yürütüyor diyebilirim (STK 8).

Bunun yanında yine STK'ların göç politikası uygulayıcılarından olduğuyla ilgili şu örnek "STK'lar, evet, operasyonel anlamda kamu kurumlarının belli ölçüde uzanamadığı yerlerde sahada etkin görev üstlenebilirler, üstleniyorlar." (STK 8) konuyu netleştirmek için yeterli olsa da önceki bölümlerde ele alındığı üzere STK'ların yaptıkları tüm faaliyetler aslında doğrudan politika uygulama sürecinde rol alındığının belirgin bir görünümüdür. STK'lar aracılığıyla kamu kurumlarının ulaşabildiği göçmen sayısı artarak uyum süreci hızlandırılmakta ve yardım dağıtımı hususunda mesafe kat etme süresi kısalmaktadır.

3.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Güçlendirilmesi Konusu

STK'ların göç yönetimi ve politikaları süreçlerinde etkili olmaları için üzerinde durulması gereken hususlar sorulduğunda bir katılımcı durumu şu şekilde ifade etmektedir; "STK'ların politika aktörü olabilmesi için öncelikli olarak göç ve göçmen konusunda kendilerini geliştirmeleri lazım." (STK 11). Bunun yanında kendilerini geliştirmeyle beraber önemli diğer husus belli alanda uzmanlaşma hususudur: "spesifik alanlara yönelmemiz lazım" (STK 3) şeklinde ifade edilmektedir.

Göç konusuyla ilgili uzmanlık bilgisine sahip olan hatta göçün içerisinde de spesifik bir alan üzerine yoğunlaşan STK'nın bunların yanında "STK'ların da daha profesyonel çalışması lazım." (STK 12) görüşünde de ifade edildiği üzere profesyonel düzeyde faaliyetlerini yürütmesi gerekmektedir. Zira sivil toplumculuk başlı başına profesyonel bir alandır. Bu konudaki bir başka eleştiri de bir temsilciden "Bence amatör kalıyorlar." (STK 13) şeklinde gelmiştir. Bu amatörlüğün aşılması için de gelen öneri "Bir kere STK'ların mutlaka kendi içinde politika geliştirme birimlerinin olması gerekiyor bu konuyu çalışmaları konuda Türkiye'nin hem stratejisini çalışmaları, bunlar nasıl dönüştürülebilir? Bir ekibin kurulması hemen her STK'da. Varsa hukukçuların çalışması olabilir." (STK 14) şeklindedir.

STK'ların etkili bir aktör olması için vurgulanan bir diğer husus yapılan projelerin ve getirilen önerilerin gündelik hayata dokunması ve ayakları yere basan öneriler getirmesi gerektiğidir. Bu husus "Daha gerçekçi, daha reel, daha gündelik ihtiyaçlara odaklanan. Daha somut yaklaşımlar sergilenmesi gerekir." (STK 14) şeklinde ifade edilmiştir. Bu husustaki diğer görüş ise "Faaliyet gösterecekleri toplumla ilgili toplulukla ilgili yeteri kadar bilgiye sahibi olması lazım. İçinde yaşamış olduğu toplumun beklentileriyle göçmenlerin beklentilerin neler olduğunu. İyi bir şekilde analiz etmesi lazım." (STK 11) ifadesidir. Bu ifadede görüldüğü üzere yapılması gerekenler birbirinden tamamen bağımsız değildir. Zira alana hitap edecek proje üretmek aynı zamanda alanı bilmeyi de zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple de dikkate alınması için kamunun önünde seyretmesi gerekmektedir. Aynı zamanda da "STK'lar doğru konumlanmalı doğru proje yürütmeli kamunun yeterli personeli olmayan yerlerde STK'lar aldıkları projelerle kamuyla iş birliği sağlanması gibi faaliyetler göstermelidir." (STK 16). Bu hususu bir başka STK aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

Anamlı, anlamlı tutarlılığı olan yaklaşımlar sergilenmez gerekir. Tutarlılığı olan, ayakları yere basan, göçmenin ve Türk göç yöneticilerinin ve birimlerin işini kolaylaştıracak, onlara ön olacak, kapı açacak. Onları uyandıracak, onların düşünemediğini düşünebilecek, orijinal şeylerle fikirler üretebilirse kamudaki göç yönetimi mutlaka bunu dikkate alacaktır (STK 15).

Uzmanlaşma hususunun yanında STK'ların politika süreçlerinde etkin olmalarında önemli bir husus "Akademik ve yarı akademik çalışmalara da açık olmaları lazım iş birliklerine" (STK 12) diye ifade edilirken bu konuda STK'ların üzerinde durduğu hususlardan biri ön plana çıkmaktadır. Zira görüşme kapsamında STK'ların bir araya gelmeleri gerektiği hususu çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Devletten beklenenler kısmında da değinildiği üzere STK'lar bir araya gelme hususunda pek başarılı değillerdir. Bunun için de bir araya gelme hususu özellikle vurgulanmaktadır. Kısaca "STK'ların ortak çalışması lazım." (STK 3) diye ifade edilebilecek bu hususta, STK'ların daha etkili olmaları için gerekli bir araya gelme hususunu bir temsilci aşağıdaki gibi ifade etmiştir;

STK'lar tek başına çok fazla etkin değiller belki bir araya gelerek bir güç oluşturmaları, bir baskı grubu gibi çalışmaları önemli. Yoksa tek başına bir STK'nın etkin olabileceği bir konjonktür yaşamıyoruz. Tek başına

bir STK etkinse eğer bu aslında o sadece tek başına bir STK değil ciddi bir backgroundu var veya işte şey tabanı var demektir oy tabanı var demektir veya ciddi bir kamuoyu etkileyebilecek güce sahip demektir ki böyle bir yapı zaten yok (STK 7).

Yukarıdaki STK'nın da ifade ettiği üzere STK'lar tek başlarına Türkiye gibi güçlü devlet geleneği olan bir yapı içerisinde sessiz ve etkisiz kalmaktadırlar. Bu hususun aşılmasında da bir araya gelmeleri en temel gereksinimlerden hatta zorunluluklardan birini meydana getirmektedir. Bu hususa ilişkin yukarıdaki ifadeyi destekleyen bir başka söylem de aşağıdaki gibidir;

Aslında biraz federasyonlaşmanın ihtiyacı var bence. Yani bazı kurumlar federasyon haline gelmeli, yani birleşik hareket etmeli, özellikle federasyon ve konfederasyonlar olmalı sivil toplumda da. Maalesef bu insani yardım kuruluşlarında bu biraz zayıf şu anda bir tane federasyonları yok. Toplu ses çıkarabilmek babından organizasyon babından herkes ayrı bir kafada kendine göre çalışıyor. Yani organizasyon eksikliği var (STK 13).

4. Bulguların Değerlendirilmesi ve Tartışma

Çalışmanın bulgularına göre, göçe yönelik çalışan STK'lar sahada faaliyet göstermeleri aşamasında öncelikle mesai odaklı çalışmamalarının sağladığı esneklikle klasik bürokrasiden ayrılmaktadır. Ayrıca gönüllü çalışma hususu bir ölçüde göçmenlerle daha iç içe olmaya ve göçmenlerin güvenini kazanmaya imkân sağlamaktadır. Zira kamu personelinin konuya mevzuat temelli bakmak durumunda olduğu noktada STK çalışanları insani temelden bakma eğilimi içerisinde bulunmaktadır. Bu bağlam Güldalı 2022 çerçevesinde de değerlendirildiğinde benzer bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Bu hususlar bir araya geldiğinde de STK'lar göçmenlere daha kolay ulaşabilir duruma gelmektedir. Bu durumda STK'lar göçmenlerin kamu kurumlarına ulaşmasında bir köprü vazifesi görmektedirler.

Göç yönetimi ve politikalarına ilişkin STK'ların rolü ele alındığında özellikle politika oluşturma safhasında STK'ların rolünün çok sınırlı olduğu görülmüştür. STK'lar kamu diplomasisi yaparak etkilemeye çalışsalar da bu çerçevede Yılmaz Dağcı 2021'deki çalışmada da görüldüğü üzere STK'ların göç politikaları üretim sürecinde yer almadığı görülmektedir. Zira bazı STK'lar etkiledikleri kanısını savunmakla beraber etki düzeyinin ne olduğu konusunda net bir şey söylemek mümkün değildir. Bunun yanında bazı STK'lar da politika belirleme süreçlerinde etkilerinin olmadığını açık olarak ifade etmektedir. Bu bağlam Köksal 2020'yle beraber düşünüldüğünde de alınan görüşlerin uygulamaya geçilmesi şeklinde de söz konusu olabilmektedir. Akbaş Demirel'in 2021 tarihli çalışmasıyla beraber düşünüldüğünde sahada STK'larla beraber çalışmama ama faaliyetlerine de engel olmama gibi durumların söz konusu olduğu da görülmektedir. Politika yapım süreçlerinde STK'ların etkileri sınırlı olmakla beraber özellikle operasyonel olarak devletin yanında yardımcı bir pozisyonda buldukları görülmektedir. STK'ların görece aktif olduğu alanlara ilişkin benzer bir ifade İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi'nin 2013 tarihli raporunda da görülmektedir. Aradan geçen 10 senelik periyotta STK'lar halen devletin ulaşmada güçlük çektiği alanlarda etkili olmaktadır. Zira bu husus bazı belediyelerin göçmenlere ulaşmak için STK'lardan yardım isteği şeklinde bulgulara yansımıştır. Bu hususların yanında Erdoğan 2018'de de görülen koordinasyonsuzluk sorunları da devam etmektedir.

STK'ların göç yönetiminin politika geliştirme süreçlerinde yer almalarının önündeki sorunlar STK'ların kendi iç dinamikleri bağlamında ele alındığında öncelik STK'ların belirli alanlarda uzmanlaşmaları ve politika geliştirme birimleri kurmaları gerekmektedir. Bu iki hususla beraber hem profesyonelleşme sağlanmasının önü açılacak hem de doğru proje yürütme imkânı ortaya çıkacaktır. Ayrıca STK'lar arası iş birliklerinin geliştirilmesi de güçlü bir bürokratik geleneğe sahip Türkiye'de STK'ların daha güçlü şekilde devlet nezdinde temsiline imkân sağlayacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada STK'ların göç yönetimi ve politikası özelinde sürecin aktörü olup olmadıkları konusu ele alınmıştır. Çalışmanın bulguları kapsamında STK'lar sahada devletin yükünü ciddi derecede hafifletmektedir. Konuya göç politikası döngüsü çerçevesinde bakıldığında STK'ların politika üretim süreçlerinde yer almadığı görülmektedir. STK'lar çeşitli vesilelerle kendileriyle görüşüldüğünü ifade ederken somut olarak etkiledikleri olay sorulduğunda verilen örnekler bir elin parmaklarını geçmemektedir. Ayrıca, bir katılımcının da ifade ettiği üzere; Türkiye gibi büyük bir ülkede göç politikasını etkilemenin pek mümkün olmadığı kabul edilmektedir. Hem literatürdeki çalışmalar hem de bu çalışmanın bulguları, verilen politika önerilerinin uygulamaya geçme süreçlerini kontrol etme mekanizmalarının olmadığı/eksik olduğu argümanının haklılığını göstermektedir.

STK'ların göç politikalarının uygulanmasında devletin yanında hem yük azaltıcı hem de sokak düzeyi bürokrasinin uzanamadığı yerlerde belirlenen politikaların uygulama aktörü olarak yer aldığı hem literatürde hem de bulgulara görülmektedir. Bu bağlam, Çaha 1994'le beraber düşünüldüğünde STK'ların "devletin taşra örgütü gibi çalışma" durumu da devam etmektedir. Zira burada STK'ların göç politikaları yapımında baskı unsuru olarak politika belirleme süreçlerine etkisinden ziyade belirlenen politikaların uygulanmasında daha etkin olduğu vurgulanmalıdır. Bu çalışma kapsamında STK'ların göç yönetiminin ve politikalarının aktörü olup olmadığı sorusunun cevabı bağlamında "evet STK'lar göç politikasının aktörüdür fakat oyunun yönetmeni devlettir" demek doğru olur. STK'ların işin mutfağına girme süreçleri çok sınırlı kalmaktadır. Acar 2015'teki STK-devlet ilişkilerine dönecek olursa burada STK'ların durumu destekleyici-dayanışmacı bir durumdadır. Aynı zamanda Najam 2000'deki klasikleşmiş 4C şablonuyla STK-yönetim ilişkilerine bakıldığında da iş birliği ve tamamlayıcılık ilişkileri bir arada görülmektedir. Gıda yardımları dağıtımı ve entegrasyona yönelik faaliyetler iş birliği olarak adlandırılabilir. Aynı zamanda devletin ulaşamadığı bazı alanlarda STK'ların yardımcı olduğu durumlar tamamlama kapsamında değerlendirilmektedir. Zira göç konusunda STK'lar genellikle devletin kendilerine verdiği rolü oynayan konumunda bulunmaktadırlar. Karşı karşıya gelme durumuna ilişkin somut bir örneğe rastlanmamıştır. Son olarak Najam'ın tablosuna bağlamında STK'ların bir kısmının gelir kapısına dönüşmesi hususu bağlamında katılma durumundan söz edilebilir zira burada devlet hizmet görme: STK gelir elde etme motivasyonu ile çalışırken benzer stratejiler gösterilebilir.

STK'ların politika üretim sürecinde yer alması hususunun STK'ların spesifik alanlara yönelmesiyle mümkün olduğu sonucuna varılmıştır. Genel olarak göçle ilgili faaliyet göstermekten ziyade salt eğitim hatta eğitim içerisinde de çalışma alanının (dil eğitimi gibi) sınırlandırılmasının yanında STK'ların kendi içerisinde profesyonel politika geliştirme birimlerinin olması ve bu hususun projelendirme yoluyla güçlendirilmesi hususu elzem görünmektedir. Proje geliştirme konusunda da ayakları yere basan sorunlara cevap oluşturan projeler geliştirilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın bulgularında bazı katılımcıların başarılı bulduğu, bazılarının da geliştirilmesi gerektiğini ifade ettiği STK-Kamu ilişkilerinin yanında gönüllü/STK çalışanı-memur karşılaştırması olarak ele alınabilecek bir konu ortaya çıkmaktadır. Güldalı 2022'de ifade edildiği üzere kamu görevlilerinin zaman zaman sorumluluktan kaçmaları gibi bir durumun söz konusu olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın bulgularında bu hususun nedenleri arasında kamu görevlilerinin yasalarla çizilmiş yetki alanı, memuriyet sorumluluğu kapsamında 8-5 temelli sorumluluk anlayışının yanında STK gönüllülerinin/çalışanlarının daha esnek olmaları, göçmenlerle daha iç içe olmalarından kaynaklı kamunun elinin ulaş(a)madığı yerlerde de aktif olarak çalışmaları, mesai mefhumunun kamudaki gibi olmaması ve STK'ların kamunun güvenlik odaklı yaklaşımının yanında doğası gereği konuya daha insani ve hak temelli bakmaları hususları bir araya geldiğinde gönüllülerin/çalışanların kamu personeline göre göçmenlere ulaşmada ve iletişim kurmada daha başarılı oldukları yönünde bulgular elde edilmiştir.

Son tahlilde, göç yönetiminde özellikle göç politikalarının yapımında STK'ların etkileri sınırlıdır. Bürokrasinin başat aktör olma geleneği devam ederken özellikle politika uygulama ve sahada safhasında, yoğun bir göçmen nüfusun Türkiye'ye gelmesi ve STK'larının yasal çerçevede sürece dahil edilmesiyle STK'lar sahada daha etkili hale gelmiştir. STK'lar sahada zaman zaman kamu personeline göre daha aktif görev yapmakla beraber STK'ların belirli alanlarla uzmanlaşmalarını, politika geliştirme gibi konular üzerine odaklanmalarını da göç politikası yapım süreçlerinde etkili olmalarına engel teşkil etmektedir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %50 İkinci Yazar %50

Etik Komisyon Onayı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Etik Komisyonu, 23.02.2022 tarih, 02 sayılı ve 25.05.2022 tarih 07 sayılı toplantılarında etik kurul izni alınmıştır.

Finansal Destek: Sorumlu yazar doktora tezi yazım aşamasında Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'ndan burs almıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ACAR, M. (2015). Kamu politikası perspektifinden sivil toplum-devlet ilişkileri: Bir çerçeve önerisi. *Yasama Dergisi*, (29), 58-83.
- AHMAD, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (Çev. Y. Algan). Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- AKBAŞ DEMİREL, C. (2021). *Türkiye'de göç ve iltica alanında çalışan sivil toplum aktörleri: bir ağ yaklaşımı* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- BOSSWICK, W. ve BORKERT, M. (2011). The case of Germany. In *Migration Policymaking in Europe. The Dynamics of Actors and Contexts in Past and Present* (pp. 95-128) Amsterdam: AUP.
- BRUQUETAS CALLEJO, M. M., GARCÉS-MASCAREÑAS, B., MORÉN-ALEGRET, R. ve RUIZ-VIEYTEZ, E. (2008). Immigration and integration policymaking in Spain, IMISCOE Working Paper.
- CAROTHERS, T., ve BARNDT, W. (1999). Civil society. *Foreign Policy*, 18-29.
- ÇİHAN, A. ve DOĞAN, İ. (2007). *Osmanlı toplum yapısı ve sivil toplum*, 3F Yayınevi.
- ÇAHA, Ö. (1994). Osmanlı'da sivil toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 79-99.
- ÇELİK, F. (2023). *Türkiye'de göç yönetiminde sivil toplum kuruluşlarının rolü* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDOĞAN TOSUN, G. (2005). Türkiye'de devlet-sivil toplum ilişkisi ve demokrasinin pekişmesinin önündeki engeller, içinde L. Sunar (Ed), *Sivil toplum ve demokrasi* (s. 123-143). Kaktüs Yayınları
- ERDOĞAN, M. M. (2018). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ERDOĞAN, M. M. (2020). *Suriyeliler Barometresi-2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*: SB 2019. Orion Kitabevi
- GÖKSEL, D. N. ve GÜNEŞ, R. B. (2005). The role of NGOs in the European integration process: The Turkish experience. *South European Society and Politics*, 10(1), 57-72.
- GÜLDALI, O. (2022). *STK Perspektifinden İzmir'de Göçmen ve Sığınmacılara Yönelik Ayrımcılık ve Sosyal Dışlanma: Sosyal Hizmetin Temel İlkeleri Bağlamında Bir Değerlendirme* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- HEPER, M. (2012). Türkiye'de Devlet Geleneği, Çev. Nalan Soyarık, DoğuBati Yayınları, 4. Baskı.
- İNTERNET 1: <https://www.frenchrefugeecouncil.com/integration-workshops> (Erişim Tarihi: 11/04/2022).
- İNTERNET 2: <https://www.entraide-pierrevaldo.org/en/our-association/our-project/> (Erişim Tarihi: 11/04/2022).
- İNTERNET 3: <https://www.dako-ev.de/en/> (Erişim Tarihi: 15/04/2023).
- İNTERNET 4: <https://www.solidaritynow.org/en/orama-praxi/> (Erişim Tarihi: 18/04/2023).
- İNTERNET 5: <https://acoge.org/quienes-somos/> (Erişim Tarihi:28/04/2023).
- İNTERNET 6: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm> (Erişim Tarihi: 31/03/2023).
- KEYMAN, E. F. (2004). Avrupa'da ve Türkiye'de sivil toplum. *Sivil toplum ve demokrasi Konferans Yazıları*, (3).
- KÖKSAL, I. (2020). *Hak Savunusu Yapan Sivil Toplum Kuruluşlarının Suriyeli Mülteciler Odağında Sosyolojik Analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- NAJAM, A. (2000). The four C's of government third Sector-Government relations. *Nonprofit Management and Leadership*, 10(4), 375-396.
- PAPADOPOULOS, A. G., CHALKIAS, C. ve FRATSEA, L. M. (2013). Challenges to immigrant associations and NGOs in contemporary Greece. *Migration Letters*, 10(3), 342-358.
- SEYREK, D. M. (2010). The Roots of Turkish civil society: The Ottoman period, *Turkish Studies*, Vol 5/4 1421-1447.
- SPENCER, S. (2017). *Migration policy making in europe: challenges and opportunities for civil society. a short review for the social change initiative*. Spring.
- ŞAYLAN, G. (1974). *Türkiye'de kapitalizm bürokrasi ve siyasal ideoloji*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- TOPRAK, B. (1988). The state, politics, and religion in Türkiye. In Metin Hepar ve Ahmet Evin (Ed.), *State, Democracy, and the Military in the 1980s* (pp. 119-136). Walter de Gruyter
- TOPRAK, B. (1996). Civil society in Türkiye. In Ed Augustus Richard Norton *Civil Society in the Middle East, Volume 2* (pp. 87-118). E. J. Brill, Leiden.
- YILMAZ DAĞCI, A. (2021). *Sivil Toplum Kuruluşları Aracılığıyla Türkiye'deki Mülteci Kadın Güçlenmesine Uzmanların Görüşler* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 10/ Sayı: 29

ISSN: 2667-4866